

Uloga ESI fondova u turističkom razvoju Osječko-baranjske županije

Koprivnjak, Wendy

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Science / Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:217:527723>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-19**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the Faculty of Science - University of Zagreb](#)

Wendy Koprivnjak

**Uloga ESI fondova u turističkom razvoju
Osječko-baranjske županije**

Diplomski rad

**Zagreb
2020.**

Wendy Koprivnjak

**Uloga ESI fondova u turističkom razvoju
Osječko-baranjske županije**

Diplomski rad

predan na ocjenu Geografskom odsjeku
Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
radi stjecanja akademskog zvanja
magistre edukacije geografije i povijesti

**Zagreb
2020.**

Ovaj je diplomski rad izrađen u sklopu integriranog preddiplomskog i diplomskog sveučilišnog studija *Geografija i povijest; smjer: nastavnički* na Geografskom odsjeku Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, pod vodstvom prof. dr. sc. Vuka Tvrtka Opačića

Sveučilište u Zagrebu
Prirodoslovno-matematički fakultet
Geografski odsjek

Diplomski rad

Uloga ESI fondova u turističkom razvoju Osječko-baranjske županije

Wendy Koprivnjak

Izvadak: Predmet istraživanja ovog diplomskog rada je utjecaj ESI fondova na turistički razvoj Osječko-baranjske županije. Predstavljanjem pojedinih turističkih atrakcija ustanovljen je veliki potencijal za jaču valorizaciju ovog područja. U radu su prikazani primjeri dobre prakse financirani iz ESI fondova koji demonstriraju dio velikih mogućnosti razvoja turizma. Uz to, statistički pokazatelji te intervjuiranje i terensko istraživanje pokazali su da se stanje u turizmu Osječko-baranjske županije svake godine poboljšava. Osječko-baranjska županija je sredstva iz ESI fondova rasporedila u skladu s europskim strategijama što se pokazalo presudno za razvitak određenih oblika turizma. To potvrđuju i brojni infrastrukturni projekti koji su financirani iz europskih fondova kao i oni koji su još u pripremi.

79 stranica, 25 grafička priloga, 8 tablica, 90 bibliografskih referenci; izvornik na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: Europska unija, ESI fondovi, turizam, turistička infrastruktura, Osječko-baranjska županija, razvoj

Voditelj: prof. dr. sc. Vuk Tvrtko Opačić

Povjerenstvo: prof. dr. sc. Vuk Tvrtko Opačić
 prof. dr. sc. Zoran Curić
 doc. dr. sc. Ružica Vuk

Tema prihvaćena: 13. 2. 2020.

Rad prihvaćen: 10. 9. 2020.

Rad je pohranjen u Središnjoj geografskoj knjižnici Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Marulićev trg 19, Zagreb, Hrvatska.

BASIC DOCUMENTATION CARD

University of Zagreb
Faculty of Science
Department of Geography

Master Thesis

The role of ESI funds in the tourism development of Osijek-Baranja County

Wendy Koprivnjak

Abstract: The main subject of this thesis is the impact of ESI funds on the tourism development of Osijek-Baranja County. Throughout presenting certain tourist attractions a great potential for stronger valorization of this area has been established. The paper presents examples of good practice financed from ESI funds, which also demonstrate one part of the great opportunities for tourism development. In addition, statistical indicators and interviews and field research have shown that the situation in tourism in Osijek-Baranja County is improving every year. Osijek-Baranja County has allocated funds from ESI funds in accordance with European strategies, which has proved crucial for the development of certain forms of tourism. This is confirmed by numerous infrastructure projects financed from European funds as well as those that are still in preparation.

79 pages, 25 figures, 8 tables, 90 references; original in Croatian

Keywords: European Union, ESI Funds, Tourism, tourist infrastructure, Osijek-Baranja County, development

Supervisor: Vuk Tvrtko Opačić, PhD, Full Professor

Reviewers: Vuk Tvrtko Opačić, PhD, Full Professor
Zoran Curić, PhD, Full Professor
Ružica Vuk, PhD, Assistant Professor

Thesis title accepted: 13/02/2020

Thesis accepted: 10/09/2020

Thesis deposited in Central Geographic Library, Faculty of Science, University of Zagreb, Marulićev trg 19, Zagreb, Croatia.

SADRŽAJ:

1. UVOD	1
1.1. Cilj rada	1
1.2. Metodologija rada.....	1
1.3. Hipoteze	3
1.4. Pregled literature.....	3
1.5. Prostorni okvir	4
2. TURISTIČKA ATRAKCIJSKA OSNOVA.....	8
2.1. Prirodne atrakcije.....	8
2.2. Antropogene atrakcije.....	12
3. RECEPTIVNI TURISTIČKI FAKTORI.....	25
3.1. Turističke zajednice	25
3.2. Turističke agencije.....	27
3.3. Smještajni kapaciteti.....	28
3.4. Neizravni turistički resursi.....	30
4. OBLICI TURIZMA I TURISTIČKI PROMET OSJEČKO-BARANJSKE ŽUPANIJE. 34	
4.1. Oblici turizma	34
4.2. Turistički promet	35
4.3. SWOT analiza.....	40
5. EUROPSKI STRUKTURNI I INVESTICIJSKI FONDOVI.....	43
6. PREGLED ESI PROJEKATA U OSJEČKO-BARANJSKOJ ŽUPANIJI KOJI SU POVEZANI S TURIZMOM.....	48
6.1. Primjeri dobre prakse.....	51
6.2. Intervju.....	56
7. RASPRAVA	59
8. ZAKLJUČAK.....	60
LITERATURA.....	62
Izvori	63

PRILOZI.....	67
Prilog 1. Popis slika	67
Prilog 2. Popis tablica	68
Prilog 3. Intervju – pitanja	68
Prilog 4. Metodička priprema	70

1. UVOD

Republika Hrvatska postala je punopravna članica Europske unije (u nastavku: EU) 1. srpnja 2013. godine i time znatno povećala svoje mogućnosti iskorištavanja financijskih sredstava. Važeća financijska perspektiva u kojoj se EU nalazi jest 2014. – 2020. „Financijska perspektiva je razdoblje od sedam godina za koje Europska unija donosi svoje ključne javne politike i odobrava proračunska sredstva za postizanje svojih ciljeva“ (Vela, 2015, 12). Pristup financijama za Hrvatsku bio je omogućen i prije ulaska u EU, za vrijeme kada je bila kandidat za članstvo, u višegodišnjem financijskom okviru za razdoblje 2007. – 2013. godine tzv. pretpristupni fondovi (u nastavku: IPA). S obzirom da je Osječko-baranjska županija postupno prepoznavala važnost razvoja turizma u ovom radu će se pokušati razriješiti jesu li Europski strukturni i investicijski fondovi (u nastavku: ESI fondovi) imali značajnu ulogu u tome.

1.1. Cilj rada

Ulaskom Republike Hrvatske u EU otvorene su velike mogućnosti iskorištavanja ESI fondova. Cilj ovog rada je usporedba stanja u turizmu Osječko-baranjske županije kroz određene parametre prije i nakon prijema Hrvatske u članstvo EU-a. S obzirom na postavljeni cilj, glavno istraživačko pitanje jest jesu li uložena sredstva iz ESI fondova imala utjecaj na poboljšanje turističke ponude i infrastrukture u Osječko-baranjskoj županiji. U radu će se komparirati pretpristupno razdoblje (2007. – 2013.) s trenutnim programskim razdobljem (2014. – 2020.) i pokušati zaključiti je li veća dostupnost financijskih sredstava Osječko-baranjskoj županiji pomogla u razvoju turizma.

1.2. Metodologija rada

Metodologija istraživanja u ovom diplomskom radu uključuje tri skupine metoda: (1) desk metode, (2) metode deskriptivne statistike, (3) terensko istraživanje s metodama intervjuiranja, opservacije i fotodokumentiranja.

Desk metode odnose se na analizu podataka turističke statistike, podataka popisa stanovništva i ostalih statističkih podataka. Turistička statistika predstavlja skup podataka o broju turističkih dolazaka i noćenja (2007. – 2019.) te broju i strukturi postelja prema smještajnim kapacitetima (2007. – 2019.).

Iz Statističkih ljetopisa Državnog zavoda za statistiku (u nastavku: DZS) (2010., 2015.) korišteni su podaci o ukupnim smještajnim kapacitetima u Hrvatskoj (za godine 2009. i 2014.) i o smještajnim kapacitetima po županijama. Iz istih su publikacija korišteni i podaci o broju turista, odnosno o dolascima i noćenjima, za iste godine, dok su podaci za ostale godine (2016.– srpanj 2020.) prikupljeni iz sustava *e-Visitor* i odnose se isključivo na noćenja turista i smještajne kapacitete u Osječko-baranjskoj županiji. Ostali sekundarni statistički izvori odnose se na relevantne publikacije koje izdaje Statistički ured Europskih zajednica (*Eurostat*). „SWOT analiza je kvalitativna analitička metoda kojom se stupnjevanjem elemenata u okviru četiri polja analize (1. Prednosti; 2. Nedostaci; 3. Mogućnosti; 4. Ograničenja) procjenjuju jake i slabe strane, pogodnosti i problemi razmatranog predmeta ili pojave“ (Čavlek i Vukonić, 2001, 374). Može se koristiti u procjeni podobnosti prostornih i tržišnih preduvjeta za turistički razvoj nekog prostora ili podobnosti i stanja postojeće ponude u odnosu na tržište potražnje, kao i za određena marketinška istraživanja i sl. (Čavlek i Vukonić, 2001).

Metode deskriptivne statistike koriste brojčane i grafičke metode kako bi ranije prikupljeni i analizirani podatci bili prikazani na razumljiv i jasan način. Terensko istraživanje provedeno je radi stjecanja uvida u prostornu transformaciju Grada Osijeka i Baranje pod utjecajem turizma. Istraživanje na terenu uključivalo je metode intervjuiranja, opservacije i fotodokumentiranja. „Intervju se odnosi na različite postupke prikupljanja podataka usmenim ili pisanim ispitivanjem pojedinaca ili grupe osoba“ (Čavlek i Vukonić, 2001, 143). Intervjuiranjem se došlo do informacija o učincima pojedinih turističkih infrastrukturnih projekata u Osječko-baranjskoj županiji te o percepciji njihova utjecaja na turizam. Intervjuiranje je provedeno u razdoblju od 23. lipnja do 25. lipnja 2020. s predstavnicima ustanova – *Udruga Zeleni Osijek*, *JUPP Kopački rit*, *Grad Osijek* i *Etnološki centar baranjske baštine*, koji su nositelji ili partneri u projektima. S obzirom na to da se od ispitanika nastojalo saznati o pojedinim projektima koje su njihove ustanove provodile ili provode, intervju je polustrukturiran te se sastoji od tri glavna pitanja koja su bila ista za sve ispitanike i nekolicine potpitanja koja su vezana uz konkretan projekt (Prilog 3.). Kako bi se došlo do potpunije slike o stanju u turizmu Osječko-baranjske županije intervju je proveden i s direktoricom *Turističke zajednice Osječko-baranjske županije*.

1.3. Hipoteze

U ovom radu ispitane su tri hipoteze:

H1- Razvoj turizma u Osječko-baranjskoj županiji prije ulaska Hrvatske u Europsku uniju je stagnirao zbog nedovoljno raspoloživih sredstava za ulaganje u turističku infrastrukturu.

H2- Iskorištavanje sredstava iz ESI fondova nakon ulaska Republike Hrvatske u EU (2013. g.) potaknulo je razvoj selektivnih oblika turizma u Osječko-baranjskoj županiji.

H3- Sredstva iz ESI fondova nisu u značajnoj mjeri iskorištena za poboljšanje turističke ponude Osječko-baranjske županije.

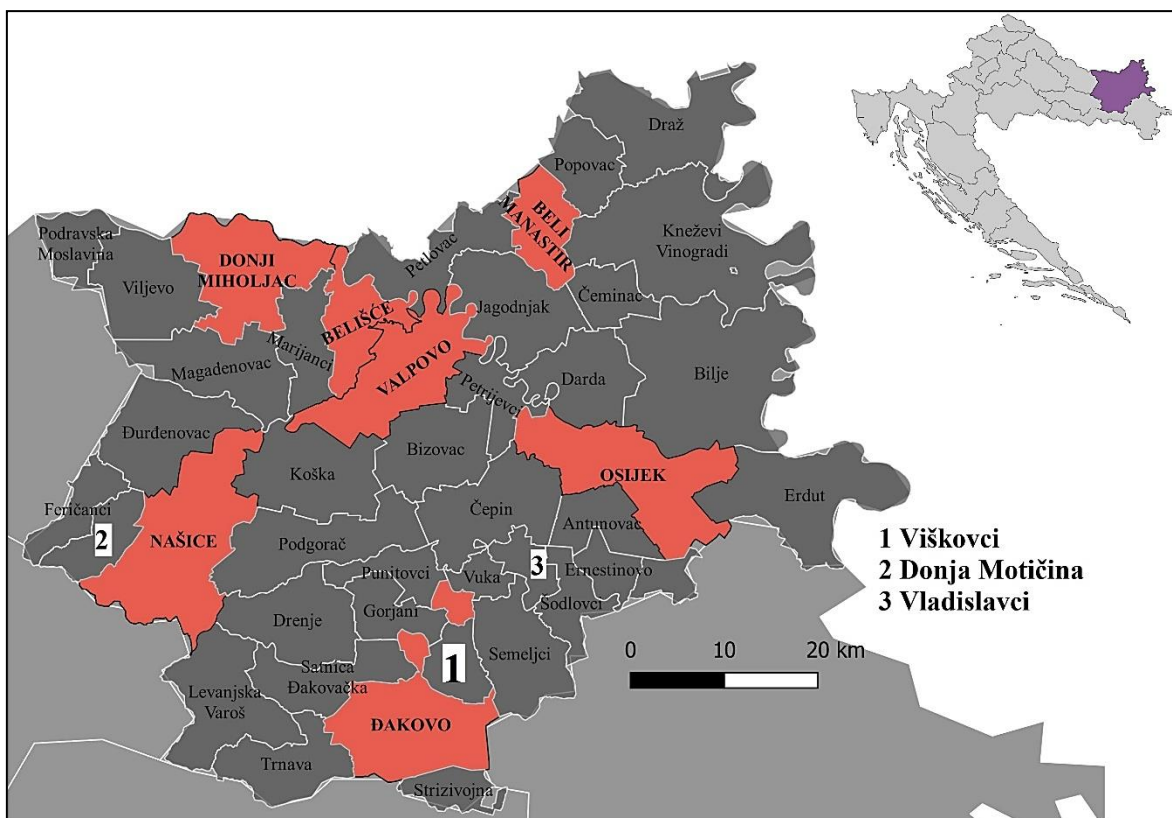
1.4. Pregled literature

Vizjak (2001) u svom članku navodi da se europski turizam mijenja na prijelazu stoljeća i da u Europi, najvažnijoj turističkoj regiji u svijetu, postupno prelazi u rang važnijih gospodarskih djelatnosti. Uz to, objašnjava da su institucije EU zadužene za turizam postupno pripremle niz mjera kojima se turistička ponuda u svim destinacijama na razini EU ujednačila. Neke od tih mjera su: olakšani prelazak državnih granica, zaštita i osiguranje turista, cijene usluga u zemlji provođenja odmora, olakšane različite vrste plaćanja, itd. Također, autorica tvrdi da EU provodi programe poboljšanja razvoja turizma kroz bolje informiranje turista te kroz međusobne turističke koordinacije. Nadalje, Hitrec (2001) u svom članku ističe određene ciljeve koji su se dogodili ili se planiraju u europskom turizmu, a to su: (1) uključivanje tranzicijskih europskih zemalja u turizam, (2) promjene u hrvatskoj politici koja se nastoji pripremati za pregovore s EU te (3) organizacija turizma kao važnog činitelja u očuvanju europskog identiteta i zajedništva. Slično kao Hitrec (2001) i Jasprica (2012) u svom članku objašnjava procese integracije koje utječu na europski, a time i na hrvatski turizam. Autor pobliže objašnjava ciljeve EU za turizam – (1) opće, koji se odnose na složenost turističkog razvoja u integracijskim procesima i (2) specifične, koji se odnose na uključivanje pojedinih zemalja te tumači razine na kojima će se ta određenja provoditi. Turističko etabliranje Hrvatske na europskoj sceni u svojoj knjizi iznosi i Ivo Kunst (2012). Autor problematizira tematiku turističkog rasta i razvoja zemlje polazeći od uočene potrebe da se razvojni potencijal turizma profilira i kao unosna „industrija“ i kao instrument uspješne promocije cijele zemlje i njezina gospodarstva. Naglašava da je to sve moguće uz dobro osmišljene razvojne strategije koje uključuju široki spektar gospodarskih čimbenika i raznovrsne modele primjene.

Na jačanje konkurentnosti u turizmu nakon ulaska Republike Hrvatske u EU osvrnuli su se Marić i dr. (2017). U analizi su se dotakli turističkih pokazatelja kao što su prihod i turistički promet te sigurnost turista prilikom boravka u Hrvatskoj i prikazali ih kontinuirano od 2008. do 2016. godine. Zaključeno je da su prihodi od turizma rasli nakon učlanjenja u EU te da se turistički promet povećao, uz to, navodi se i da Hrvatska može značajno pojačati svoju konkurentnost korištenjem ESI fondova (Marić i dr., 2017). Revitalizacija ruralnih područja u Hrvatskoj kroz razvoj ruralnog turizma istražena je u članku četiri autora s Agronomskog fakulteta u Zagrebu (Grgić i dr., 2017). U članku se iznose zaključci o vezi održivog i ruralnog turizma te se navode rješenja za zaustavljanje demografskog izumiranja ruralnih područja (Grgić i dr., 2017).

1.5. Prostorni okvir

Administrativno-teritorijalni ustroj Hrvatske odnosi se na lokalnu i regionalnu samoupravu. Jedinice lokalne samouprave su općine i upravni gradovi, a jedinice područne samouprave su županije. U Hrvatskoj ukupno ima 555 jedinica lokalne samouprave i to 428 općina, 127 upravnih gradova te 20 jedinica područne samouprave, bez Grada Zagreba (Ministarstvo uprave, 2020). U Osječko-baranjskoj županiji (sl. 1) su 263 naselja, okupljena u 42 jedinice lokalne samouprave. Status upravnog grada ima sedam jedinica lokalne samouprave, a to su: (1) Našice, (2) Donji Miholjac, (3) Belišće, (4) Valpovo, (5) Osijek, (6) Beli Manastir i (7) Đakovo, dok preostalih 35 ima status općine (OBŽ, 2020). Površina Osječko-baranjske županije iznosi 4152 km² i smještena je na sjeveroistočnom dijelu Panonsko-peripanonske Hrvatske. S obzirom na smještaj, prometni položaj Osječko-baranjske županije je periferan u pogledu paneuropskog cestovnog prometa jer većina glavnih pravaca iz europskih središta spaja Zagreb s jugom ili jugoistokom Europe. Velik pomak u uključivanju Osijeka u paneuropsku mrežu jest izgradnja prometnica na koridoru Vc, odnosno južnom ogranku europskog koridora V, koji povezuje Budimpeštu s Osijekom (Belim Manastirom), Slavonskim Brodom, Sarajevom te Pločama. S druge strane, u odnosu na europski riječni promet, Osijek i dijelovi županije imaju povoljan položaj jer je rijeka Drava povezana s Dunavom, koji je VII. paneuropski koridor, a dio je i važnog europskog plovnog puta Rajna-Majna-Dunav-Crno more.

Sl. 1. Jedinice lokalne samouprave u Osječko-baranjskoj županiji

Izvor: Izradila autorica u QGIS-u, 2020

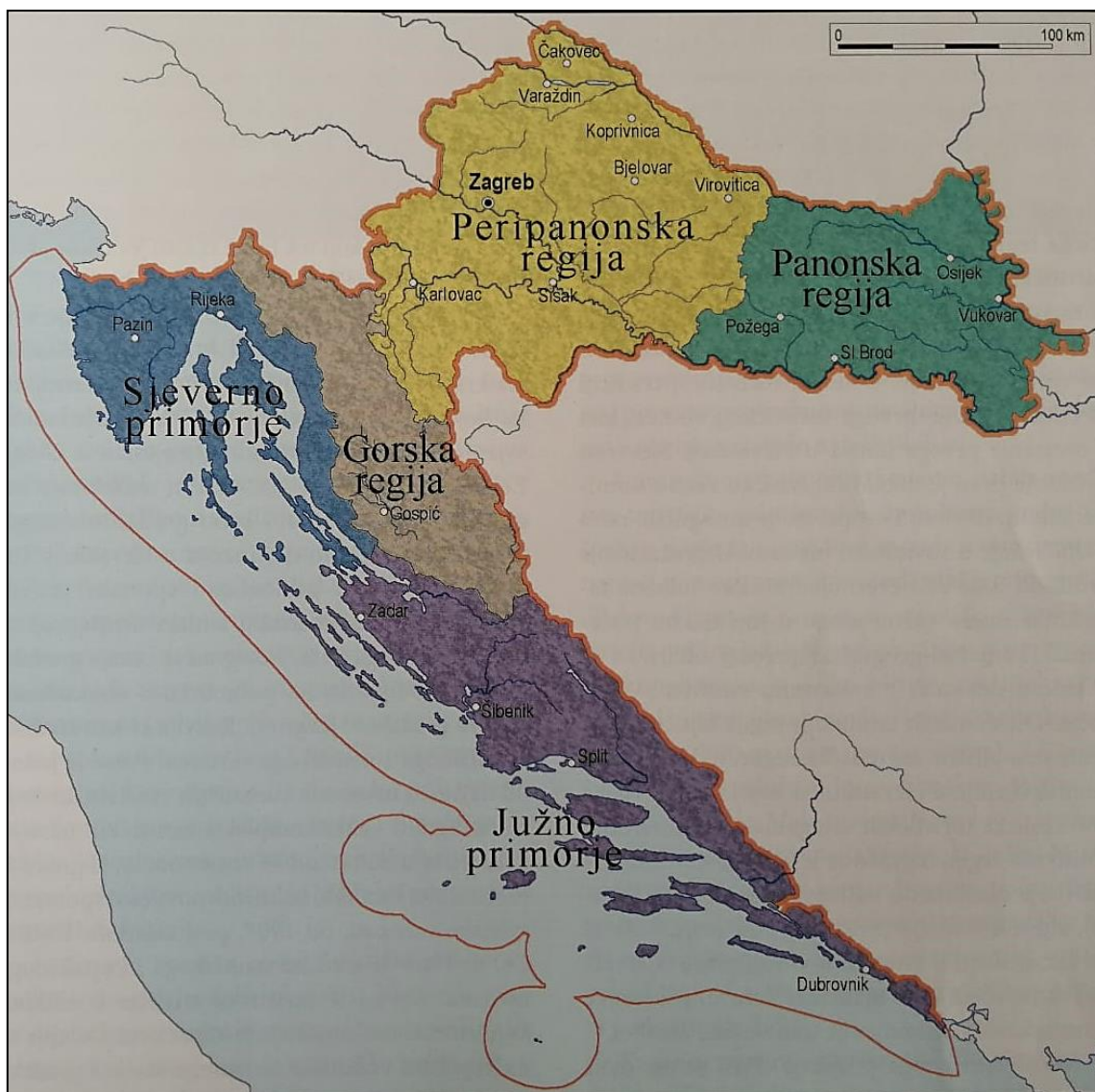
Uvjetno homogena regionalizacija prostora prema Magašu (2013) odnosi se na načelo fizionomske istovrsnosti prostora prema kojem se Hrvatska dijeli na tri regije: (1) Panonsko-peripanonska Hrvatska, (2) Gorska Hrvatska i (3) Primorska Hrvatska. Ova se regionalizacija zasniva na nekoliko kriterija: (1) gospodarski relevantni geomorfološki kriterij, (2) klimatsko-ekološki kriterij i (3) historijsko-geografski kriterij te ima pet hijerarhijskih razina (Magaš, 2013). S obzirom na to da je Panonsko-peripanonska regija zastupljena na većem dijelu kontinentalnog prostora Republike Hrvatske, Magaš (2013) ju dalje dijeli na pravi panonski prostor tj. Istočnohrvatsku ravnicu ili Hrvatsko Podunavlje te na peripanonski prostor tj. zapadni peripanonski prostor i istočni peripanonski prostor. Osječko-baranjska županija, kao administrativno-teritorijalna jedinica, pripada u područje pravog panonskog prostora, odnosno u Istočnohrvatsku ravnicu. Hrvatsko se Podunavlje zatim dijeli na hrvatski dio Baranje, istočnu Slavoniju i zapadni Srijem, prema historijsko-geografskom kriteriju. Prema geomorfološkom kriteriju dijeli se na: Vučičko-karašičku Podravinu, Baranju, Donjodravsko-dunavsku ravnicu te Đakovačko-vukovarski praporni ravnjak, koji su relevantni za ovaj rad, te na prostore Virovitičke Podravine, Slatinske Podravine, Krndijskog osojnog pobrđa i Bosutske Posavine sa Spačvom (Magaš, 2013).

Nomenklatura prostornih jedinica za statistiku, poznata pod pokratom NUTS,¹ je statistička klasifikacija koja služi za prikupljanje, obradu, analizu i publiciranje statističkih prostornih podataka na razini Europske unije. Radi se o višerazinskoj klasifikaciji kojom se prostorne jedinice zemalja članica razvrstavaju u različite NUTS razine ovisno o broju stanovnika (IRMO, 2018). Hrvatska je, kao i sve članice EU, podijeljena na tri razine: (1) NUTS 1, (2) NUTS 2, (3) NUTS 3. Prva razina (1) obuhvaća područje cijele Republike Hrvatske, NUTS 2 razina je niža hijerarhijska razina koja dijeli državu na Kontinentalnu i Jadransku Hrvatsku, te posljednja, NUTS 3 razina se odnosi na podjelu po županijama (20 + Grad Zagreb). Analogno tome proizlazi da je Osječko-baranjska županija (NUTS 3) dio Kontinentalne Hrvatske (NUTS 2). Ova je klasifikacija bitna za cijelo područje EU pa tako i Hrvatsku jer statistički podaci koji su prikupljeni u određenoj godini imaju utjecaja na to koliko će koja regija dobiti financijske potpore iz EU fondova, odnosno poduzetnici u toj regiji.

U pogledu turističke regionalizacije, Osječko-baranjska županija pripada Panonskoj regiji koja obuhvaća prostor istočne Slavonije i Baranje (sl. 2). S obzirom na to da turizam u Županiji ne predstavlja granu koja je glavni nositelj prihoda, ova se regija svrstava u turističku regiju u širem smislu (Curić i dr., 2013). Ove regije obilježava ubrzana razvojna dinamika, zbog čega uloga turizma nije zanemariva, bez obzira na to što on nije glavni izvor prihoda (Curić i dr. 2013).

Prostorni obuhvat rada odnosi se na Osječko-baranjsku županiju, administrativno-teritorijalnu jedinicu regionalne samouprave. Detaljniji osvrt na turizam u Županiji odnosit će se na područje Grada Osijeka i Baranje kao dvije najprosperitetnije cjeline u kontekstu turističkog razvoja.

¹ Pokrata NUTS dolazi od francuskog termina *Nomenclature des Units Territoriales Statistiques*.

Sl. 2. Turistička regionalizacija Hrvatske

Izvor: Curić i dr. (2013), 256

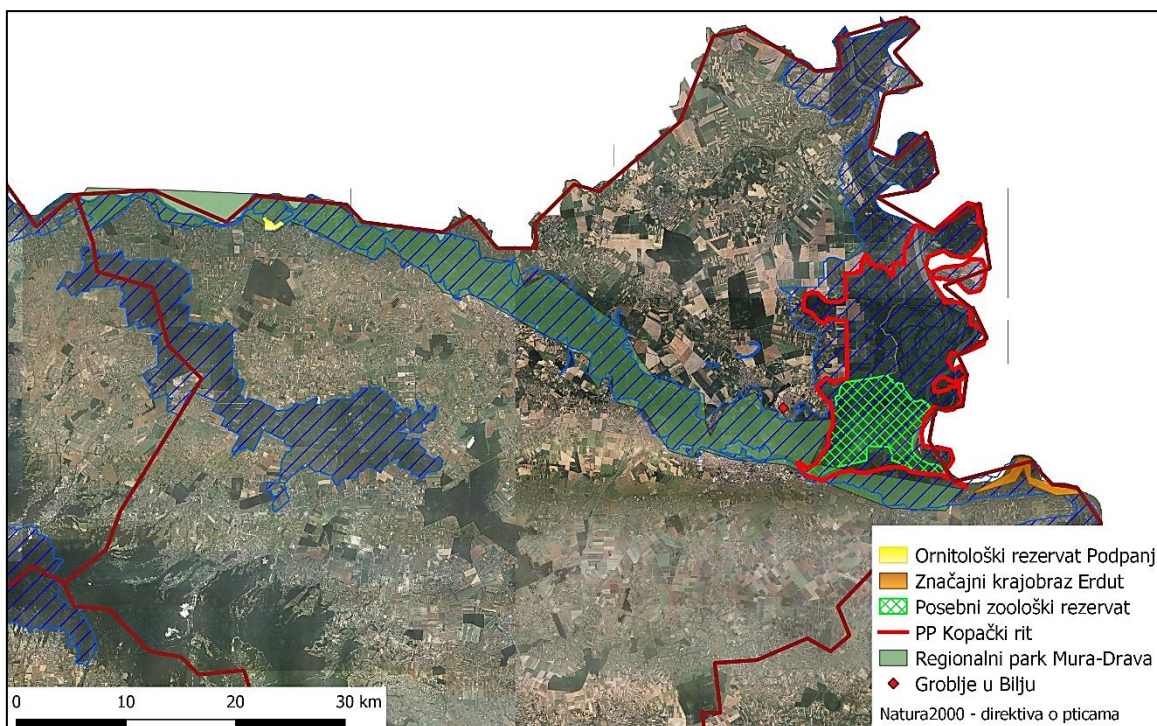
2. TURISTIČKA ATRAKCIJSKA OSNOVA

Turističku atrakcijska osnova ključni je dio cjelokupne turističke resursne osnove (Kušen, 2002). Prema Kušen (2001) turističku atrakcijsku osnovu čine sve realne i potencijalne turističke atrakcije koje se nalaze na području određene turističke destinacije. Osječko-baranjska županija ima više antropogenih nego prirodnih atrakcija zbog slabe resursne osnove, odnosno zbog reljefa. Nadalje, turistička atrakcija, kao manji dio turističke atrakcijske osnove, prema Rječniku turizma (Čavlek i Vukonić, 2001, 26), „je privlačan element u nekoj turističkoj destinaciji u obliku kulturno-povijesne baštine, prirodne cjeline ili pojave, priredbe ili događaja koji motivira buduće turiste za dolazak ili predstavlja okosnicu razvoja turizma u destinaciji“. Slično tome, Kušen (2002) za turističku atrakciju tvrdi da označava pojedine dijelove žive ili nežive prirode te materijalnih i nematerijalnih ljudskih tvorevina koje su zasebno ili zajedno s drugima već postale turistički proizvod zbog osiguranih posebnih uvjeta.

2.1. Prirodne atrakcije

Prirodne atrakcije uključuju ljepote prirode, klimatska obilježja, biljni i životinjski svijet, odraz su zemljopisne sredine u kojoj su nastale. Te atrakcije i u suvremenom turizmu privlače najveći broj posjetitelja (Čavlek i Vukonić, 2001). Prema osnovnoj funkcionalnoj klasifikaciji turističkih atrakcija (Kušen, 2002) u Osječko-baranjskoj županiji većina prirodnih atrakcija odnosi se na zaštićenu prirodnu baštinu te biljni i životinjski svijet. S obzirom na to da glavni „pull“ faktori u županiji nisu klima niti geološke značajke prostora, one su izostavljene u daljnjoj analizi prirodnih turističkih atrakcija.

Kao što je spomenuto, Osječko-baranjska županija nalazi se na prostoru prave panonske ravnice, odnosno na reljefu koji je slabo dinamičan. Zbog bogatstva vodama važno mjesto zauzimaju različiti oblici zaštite prirode, staništa i pojedinih vrsta. Najvažnije zaštićeno prirodno dobro jest park prirode Kopački rit koji predstavlja močvarno područje međunarodnog značaja. Od ostalih oblika zaštićene prirodne baštine, lokalnog i državnog značaja, u Županiji se mogu izdvojiti: (1) posebni ornitološki rezervat Podpanj u blizini Donjeg Miholjca, (2) prekogranični rezervat biosfere Mura-Drava-Dunav čiji je sastavni dio (3) regionalni park Mura-Drava, (4) spomenik prirode Biljsko groblje (travnjak) te (5) značajni krajobraz Erdut (sl. 3). Svi ovi oblici zaštite ujedno uključuju i zaštitu flore i faune koja se nalazi na njihovom području. Posebno mjesto prirodnih turističkih atrakcija zauzimaju ribnjaci Osječko-baranjske županije.

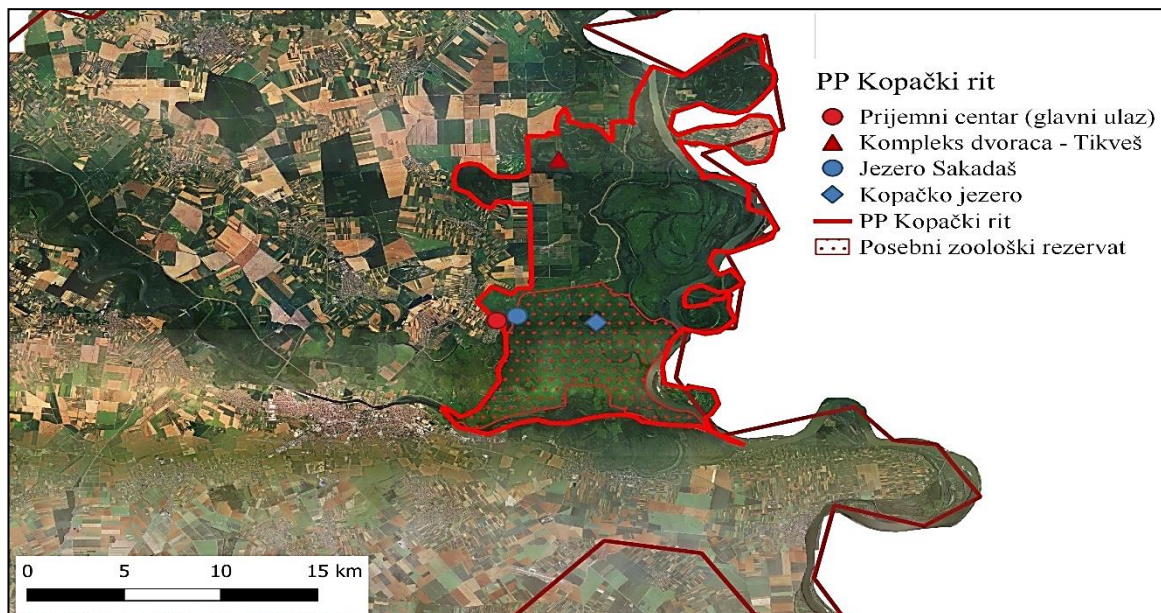

Sl. 3. Zaštićena područja prirode u Osječko-baranjskoj županiji

Izvor: DGU (2017, 2018), IUCN – WDPA (2017), izradila autorica u QGIS-u, 2020

Park prirode Kopački rit nalazi se na području Općine Bilje. Od 1967. godine zaštićen je kao Upravljeni prirodni rezervat, a hrvatskim potpisivanjem Ramsarske konvencije uvršten je na Popis međunarodno značajnih močvara. *Javna ustanova Parka prirode Kopački rit* osnovana je 1997. godine te ona kontinuirano upravlja područjem od tada. Današnja granica parka prirode Kopački rit (sl. 4) određena je 1999. godine, odredbom članka 2., Zakona o Parku prirode Kopački rit (NN, 45/99). Park se prostire sjeverno od rijeke Drave od ušća Drave u Dunav te uzvodno Dunavom na njegovoj lijevoj i desnoj obali do nekadašnjeg pristaništa Kazuk. Istočnu granicu Parka prirode čini Državna granica s Republikom Srbijom. Površina Parka prirode iznosi oko 228 km², a Posebnog zoološkog rezervata oko 71 km² (JUPP Kopački rit, 2020). Uz to, park je uvršten na Popis važnih ornitoloških područja Europe ili IBA (*Important Bird Area*) 1986. godine jer je važno obitavalište velikog broja ptica (Heath i dr. 2000). Unutar parka nalazi se mreža jezera i bara koji su međusobno te s Dunavom i Dravom povezani kanalima. Površinom najveće jezero je Kopačko, a najdublje je Sakadaš. Ona su ujedno i jedine stajačice koje su tijekom cijele godine ispunjene vodom. Dosadašnjim biološkim i ekološkim istraživanjima utvrđena je bogata bioraznolikost parka koju čini više od tisuću vrsta planktona, 733 vrste kukaca, 44 vrste riba, 11 vrsta vodozemaca, 10 vrsta gmazova, 297 vrsta ptica i 54 vrste sisavaca.

Posebni zoološki rezervat Kopački rit određen je kao područje od međunarodne važnosti te područje ograničenog korištenja. Na području ograničenog korištenja dopušteno je limitirano, organizirano i kontrolirano posjećivanje i razgledavanje plovilima te su dopušteni posjeti manjih skupina postojećim kopnenim putevima, tj. šumskim stazama (MZOE, 2016).

Sl. 4. PP Kopački rit

Izvor: DGU (2017, 2018), IUCN – WDPA (2017), izradila autorica u QGIS-u, 2020

Unutar PP Kopački rit organizirane su razne aktivnosti namijenjene turistima. One su uređene u skladu sa zakonima vezanim za zaštićena područja na teritoriju Republike Hrvatske.² Posjet parku je moguć tijekom cijele godine, ali za najbolji doživljaj prirodne baštine te flore i faune područja, najprikladniji su proljetni i ljetni mjeseci (tab. 1). U tablici je prikazan prosječan broj vrsta ptica koje posjetitelj može vidjeti prilikom jednosatnog obilaska Kopačkog rita u određeno doba godine.

Tab. 1. Broj ptičjih vrsta u Kopačkom ritu

Mjesec	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.
Broj vrsta	53	57	73	71	82	64	58	64	51
70 % vrsta	37	39	51	49	57	44	40	44	35

Izvor: Kopački rit (<https://pp-kopacki-rit.hr/promatranje-ptica-2/>, 1. 7. 2020.)

² Čl. 115/3 Zakona o zaštiti prirode (NN 80/13, 15/18, 14/19, 127/19): U parku prirode dopuštene su gospodarske i druge djelatnosti i zahvati kojima se ne ugrožavaju njegova bitna obilježja i uloga.

Sve aktivnosti PP Kopački rit vezane su uz različite programe. Oni su podijeljeni na osnovne i specijalizirane. Osnovni programi uključuju osnovnu ulaznicu, samostalni obilazak dijela parka, posjet izložbama u prezentacijskim prostorijama PP i vožnju brodom uz stručno vodstvo te su organizirani tijekom cijele godine. Uz ove programe, za obitelji su organizirane igraonice za djecu koje traju dva sata. Programi prosječno traju oko dva sata i cijena ulaznice, ovisno o dobi posjetitelja, kreće se od 40 HRK do 100 HRK. Specijalizirani programi uključuju edukativne ture za učenike osnovnih i srednjih škola te obilazak parka uz stručno vodstvo za pojedince ili grupe. Edukativni programi traju tri sata i izvode se tijekom glavne sezone u parku (ožujak – studeni), a ulaznica po učeniku iznosi 80 HRK. Ostali obilasci uz stručno vodstvo odnose se na kanu ture, foto safari i promatranje ptica te slušanje rike jelena (koja je moguća samo u rujnu i listopadu). Ovi se programi naplaćuju po satu i iznose od 100 HRK/h do 200 HRK/h. Uz to, posjetitelji mogu unajmiti bicikle i samostalno obići dijelove parka, a tijekom cijele godine mogu razgledati park i električnim vlakićem. On vozi od prijemnog centra do kompleksa Tikveš u udaljenijem dijelu parka te se zaustavlja na informativnim punktovima duž puta (JUPP Kopački rit, 2020).

S obzirom na to da se park nalazi na poplavnom području dviju važnih europskih rijeka, Drave i Dunava, njima su, također, dodijeljeni različiti stupnjevi zaštite. Obje su rijeke, uz rijeku Muru, dio prekograničnog rezervata biosfere zaštićenog pod UNESCO-om od 2011. godine. Ovo područje, za sada, obuhvaća pogranična područja između Hrvatske i Mađarske, a u narednim godinama planira se širenje zaštićenog područja i na Srbiju, Austriju i Sloveniju. Ovim se projektom zaštite želi uspostaviti prvi u svijetu, prirodni rezervat između pet država (JU Priroda Varaždinske županije, 2020). Posebni ornitološki rezervat Podpanj (sl. 3) zaštićen je Odlukom Skupštine Osječko-baranjske županije 1997. godine. Nalazi se na zapadnom dijelu ribnjaka Donji Miholjac, a zauzima površinu od oko 85 ha. Područje je od velike važnosti za obitavanje, gniježđenje, seobu i zimovanje ptica, a do sada je ondje evidentirano 106 vrsta ptica (J. U. za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Osječko-baranjske županije, 2019).

Spomenik prirode na biljskom groblju (sl. 3) odnosi se na travnjačku površinu. Ona je proglašena 2001. godine, a zaštićeni dio groblja obuhvaća središnju livadu koja dijeli stari od novog dijela groblja, površine 0,63 ha. Travnjačka površina je zadnji ostatak stepolike livade u Republici Hrvatskoj unutar kojeg se nalaze vrlo rijetke i ugrožene biljne vrste. Značajni krajobraz Erdut (sl. 3) zaštićen je 1974. godine, a specifičan je zbog oštro urezanih prapornih padina prema Dunavu koje su visoke do 70 m.

Na ovom se području nalaze brojni vinogradi i vinski podrumi koji su dio stoljetne tradicije (J. U. za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Osječko-baranjske županije, 2020).

U hidrografskoj mreži Drava-Karašica-Vučica važnu ulogu imaju ribnjaci na području Donjeg Miholjca i Našica te na području Baranje. Ribnjak u Donjem Miholjcu je najveći u ovom dijelu županije i proteže se na 975 ha. Pripada sustavu klasičnih šaranskih ribnjaka jer ima sve potrebne kategorije³ za uzgoj i skladištenje ribe. Na našičkom području najveći je ribnjak Grudnjak koji se prostire na površini od 965 ha, a okolno područje je i važno ornitološko stanište. U blizini Bilja nalaze se baranjski ribnjaci ili ribnjaci Podunavlje, površine oko 660 ha, a nalaze se na području Kopačkog rita (Panomare, 2020).

Navedene prirodne atrakcije pružaju posjetiteljima potpuni dojam biosfere na području Osječko-baranjske županije. Motivi koji privlače turiste u ovaj kraj su višestruki, ali najzaslužniji su očuvana prirodna baština, bogatstvo životinjskog i biljnog svijeta te jedinstven doživljaj.

2.2. Antropogene atrakcije

Antropogene atrakcije obuhvaćaju širok spektar kulturno-povijesne baštine, kulture života i rada, manifestacija, znamenitih povijesnih događaja i osoba, kulturnih i vjerskih ustanova kao i sportsko-rekreacijskih građevina i terena te prirodnih lječilišta (Kušen, 2002). Najveći utjecaj na raznolikost turističke ponude u Osječko-baranjskoj županiji ima historijski faktor pa zajedno s njime i kulturni. Sjeveroistočni dio Panonske Hrvatske je u određenim povijesnim epohama bio pod vlašću različitih europskih i azijskih carstava i dinastija. Od neolitika, kada su zabilježeni prvi znakovi naseljavanja ovog područja, preko srednjeg vijeka pa sve do danas, Osječko-baranjska županija bila je prostor na kojem se preklapaju utjecaji Srednje, Jugoistočne i Južne Europe. S obzirom na to da je nekoliko manjih lokaliteta iz starog vijeka i antike pronađeno na prostoru Osječko-baranjske županije, oni nisu dovoljno istraženi, a samim time ni turistički valorizirani te su izostavljeni iz daljnje analize. Većina kulturno-povijesne baštine s područja Županije nastala je u srednjem i ranom novom vijeku, mahom u 18. i 19. stoljeću.

Osiijek (sl. 6) se kao važno središte nameće tek nakon oslobođenja od Turaka u kasnom 17. stoljeću, do tada je najvažnija bila Požega koja je bila središte sandžaka.

³ Kategorije se odnose na staništa za različite uzraste ribe (matičnjak, predgrijalište, mrijestilište, rastilište, mladičnjak, tovilistište i zimnjak).

S obzirom da je plemićka obitelj Pejačević bila jedna od utjecajnijih obitelji u Hrvatskoj tijekom 18. i 19. stoljeća, imali su niz svojih posjeda ovom području, a najpoznatiji su dvorci u Našicama te dvorac u Retfali u Osijeku. Osječki je dvorac stariji od našičkog i izgrađen je na samom početku 19. stoljeća u klasicističkom stilu. Što je paradoksalno s ovim dvorcem danas je dio obnovljen i služi kao poliklinika, dok su središnji dio i desno krilo dvorca, iz nepoznatog razloga, još uvijek u derutnom stanju. Unutrašnjost dvorca skriva bogate povijesne ostatke iz 19. stoljeća koji nisu adekvatno zbrinuti (Benašić i dr., 1999). Vrijedna spomenička cjelina u Osijeku je i barokna Tvrđa (sl. 5).

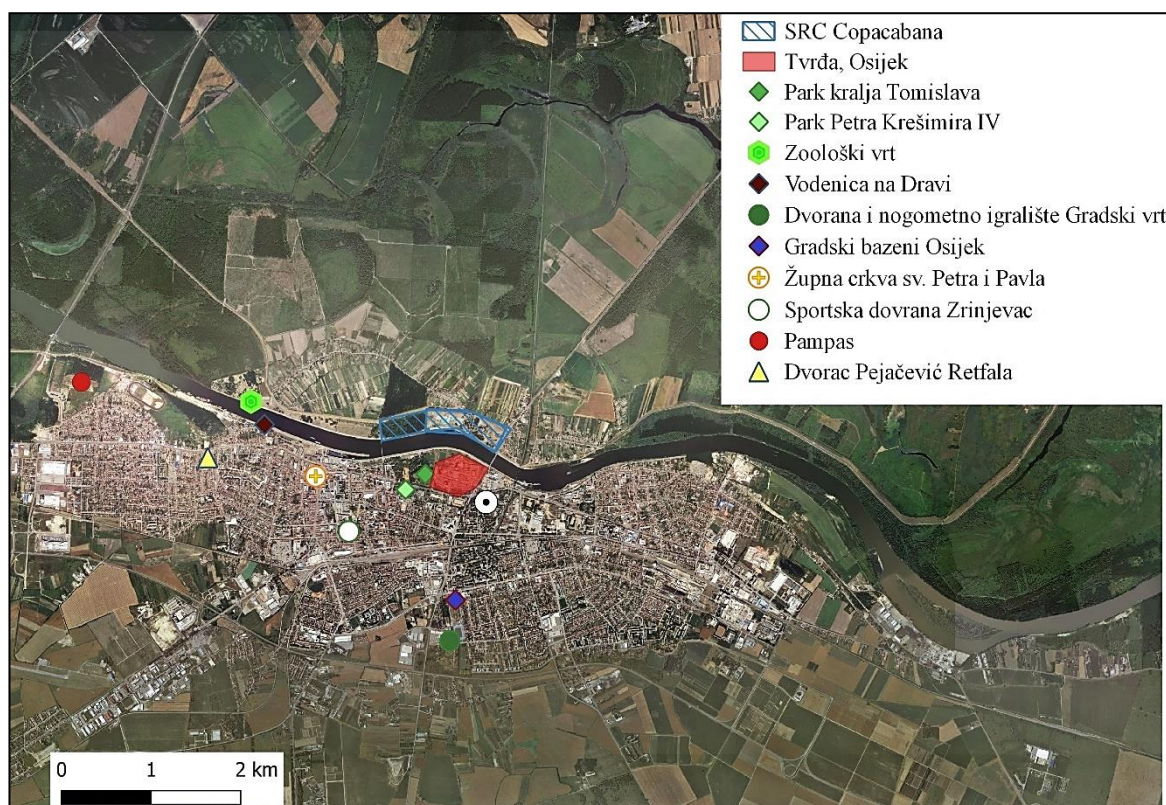

Sl. 5. Tvrđa, Osijek

Izvor: osijek031 (<http://www.osijek031.com/galerija/displayimage.php?pos=-1464>, 29. 7. 2020.)

Današnji izgled ovog dijela grada rezultat je složene urbane geneze grada od korijena njegovog nastanka u srednjem vijeku, do više faza njegove konačne barokne transformacije (Uzelac, 2016). U novije se vrijeme sve više shvaća ogroman turistički potencijal ove povijesne cjeline u Gradu Osijeku te se ulaže u modernizaciju infrastrukture, obnovu zgrada i prenamjenu objekata i zemljišta. Zgrade i prostori od posebnog historijskog značaja unutar Tvrđe su pojedinačni objekti poput Stare pekare, Trga Vatroslava Lisinskog, Trga Svetog Trojstva i na njemu barokni kužni pil, zgrada Muzeja Slavonije, stara gimnazija, crkva sv. Mihovila s vrijednim inventarom i opremom, itd. (TZ OBŽ, 2020).

U bližoj okolini Tvrđe nalaze se i dva parkovna bisera koja su zaštićena 1973. godine kao spomenici parkovne arhitekture – perivoji kralja Tomislava i kralja Petra Krešimira IV. Tomislavov je nastao na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće i danas je jedan od najvećih u Osijeku, a zajedno s Petrovim i Držislavovim predstavlja „zeleni pojas“ koji spaja tri gradske četvrti – Gornji grad, Tvrđu i Donji grad (Jurić, 1996).

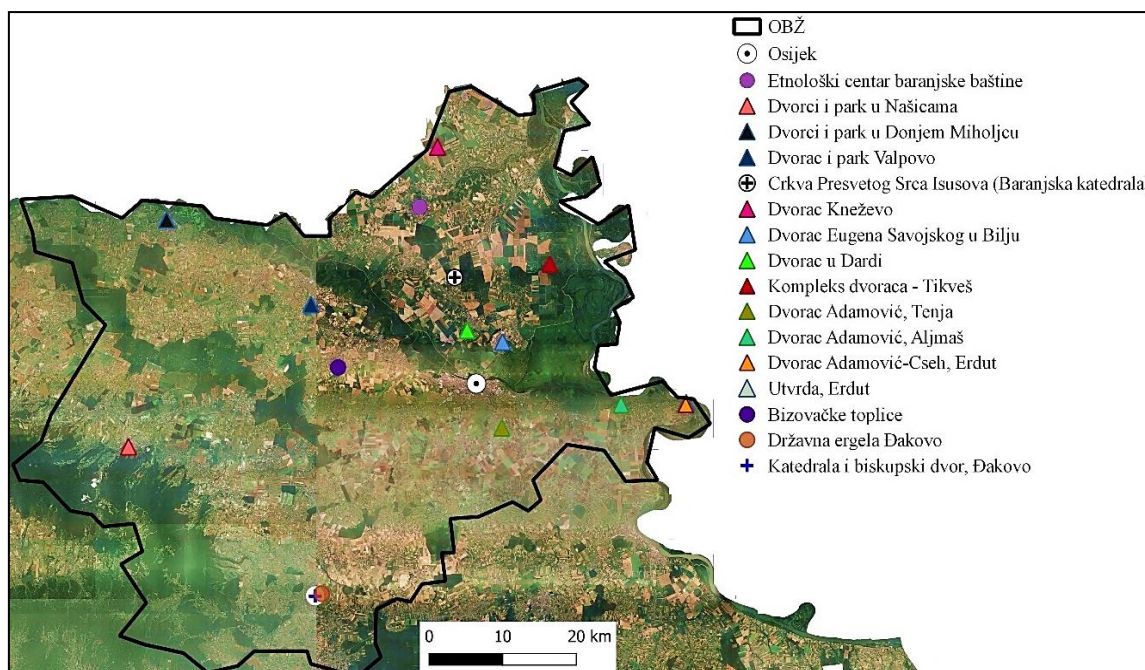

Sl. 6. Atrakcije u Osijeku

Izvor: DGU (2017, 2018), izradila autorica u QGIS-u, 2020

Od ostalih signifikantnijih profanih građevina s južne strane Drave (sl. 7) ističu se dvorac i srednjovjekovna kula Norman-Von Prandau te pripadajući park u Valpovu, dvorac Von Prandau-Mailath i pripadajući park u Donjem Miholjcu, Veliki i Mali dvorac obitelji Pejačević u Našicama i pripadajući perivoj. Parkovi uz navedene dvorce zaštićeni su kao spomenici parkovne arhitekture jer su očuvali izvornost engleskog i francuskog tipa pejzažnih perivoja koji su bili popularni u 19. st. (Benašić i dr., 1999; Karaman, 1959; Najcer, 2002; Turalija i Šetić, 2006). Nešto južnije od navedenih dvoraca nalaze se dvorac Adamović u Tenji, dvorac i kurija Adamović u Aljmašu te dvorac Reiner u Ernestinovu (Benašić i dr., 1999). U hrvatskom dijelu Baranje sačuvano je nekoliko kulturno-povijesnih objekata nastalih uglavnom u 18. i 19. stoljeću.

Najpoznatija zdanja podignuta su na području Općine Bilje, a to su dvorac Eugena Savojskog u Bilju te kompleks dvorca Tikveš na teritoriju Kopačkog rita. Rezidencija u Bilju dovršena je 1712. godine, građena je slično kao osječka Tvrđa, u baroknom stilu s četiri bastiona na uglovima i okružena s opkopom. Sam dvorac je niska prizemna građevina zatvorena u kvadrat oko središnjeg dvorišta s reprezentativnim katnim dijelom na južnoj strani iznad ulaza u čijem je središtu toranj (Uzelac, 2014). Stanje dvorca je jako loše te TZ OBŽ i TZO Bilje nastoje doći do sredstava za obnovu zgrade i parka. Na sjevernoj strani PP Kopački rit smješten je kompleks Tikveš. U sklopu šuma i perivoja nalazi se nekoliko objekata: (1) Novi dvorac s aneksom, (2) Stari dvorac te (3) kapelica i prateći objekti. Jednokatni lovački dvorac (Stari dvorac) vjerojatno je dao podignuti vojvoda Fridrik Habsburški u 19. stoljeću. Novi dvorac izgrađen je 1930-ih godina, u klasicističkom stilu, a uz njega su Karađorđevići dali podići i druge prateće zgrade. S obzirom da je nastao u 20. stoljeću, riječ je o najmlađem dvorcu na području Baranje. Ovo je područje bilo poznato lovište dugi niz godina, a u njemu je uživao čak i J. B. Tito sa svojim gostima. Kompleks je upisan u Registar kulturnih dobara kao zaštićeno kulturno dobro profane graditeljske baštine (Povijest.hr, 2020). Na području Tikveša *JUPP Kopački rit* poduzela je određene mjere i sada se ovaj kompleks preuređuje u prezentacijsko-edukacijski centar. Na području Darde vlastelini su bili obitelj Esterhazy, oni su izgradili klasicistički dvorac u 19. st. i to je područje zaštićeno kao kulturni spomenik (Benašić i dr., 1999). Od ostalih kulturno-povijesnih građevina važno je spomenuti dvorac u Kneževu izgrađen u 19. stoljeću (Benašić i dr., 1999) (sl. 7).

Sl. 7. Antropogene atrakcije Osječko-baranjske županije

Izvor: DGU (2017, 2018), izradila autorica u QGIS-u, 2020

Važnu ulogu u turističkoj ponudi nekih gradova u županiji ima i industrijska baština. Najbolji primjer toga jest Belišće, svojedobno nazivan gradom „papira i sporta“. Naselje je nastalo u 19. stoljeću uz rijeku Dravu na području bogatom šumama hrasta kada je na desnoj obali rijeke izgrađena pilana. Godine 1905. izgrađena je Palača Gutmann (tzv. Palej) koja je u to doba bila najveća zgrada u Belišću, a dugo je bila središte uprave tvrtke *Belišće d. d.*. Grad Belišće započeo je projekt obnove i prenamjene zgrade jer je ona nakon Domovinskog rata bila u jako lošem stanju (TZ Belišće, 2020; TZ OBŽ, 2020). Za baranjsku baštinu važne su pustare. To su specifična radnička naselja koja su građena sredinom 19. stoljeća za potrebe poljoprivrednog dobra *Belje*. Svaka pustara sastojala se od upravnog, proizvodnog i stambenog dijela. Građene su u stilu klasične industrijske arhitekture 19. stoljeća. One su se značajno razlikovale od tipičnih baranjskih sela te su spomenici ekonomskog razvoja Baranje u 19. stoljeću. Najpoznatija obnovljena pustara nalazi se sjevernije od PP Kopački rit u Zlatnoj Gredi (TZ OBŽ, 2020). Od ostalih, turistički vrijednih industrijskih gradova na području županije mogu se izdvojiti još Osijek, Đurđenovac i Beli Manastir.

Sakralne građevine imaju važnu ulogu u atrakcijskoj osnovi mnogih naselja u Osječko-baranjskoj županiji (sl. 7). Turistički su najvrijednije katedrala u Đakovu i konkatedrala u Osijeku te tzv. „Baranjska katedrala“ u Čemincu. Đakovo se ističe kao biskupsko središte još od 13. stoljeća i svojom bogatom crkvenom poviješću zauzima važno mjesto u turizmu Osječko-baranjske županije.

Današnju katedralu sv. Petra dao je izgraditi biskup Josip Juraj Strossmayer, jedan od najvećih kulturnih mecena 19. stoljeća. Na mjestu stare barokne bazilike sagrađena je 1882. godine nova katedrala u neoromaničkom i neogotičkom stilu. Osim što svojim vanjskim izgledom zapanjuje turiste, u unutrašnjosti krije vrijedne umjetničke fresko-slike te skulpture i reljefe (Mirković, 1992). Jedna od najvećih vrijednosti katedrale su orgulje na pjevačkom koru s velikom rozetom u pozadini (TZ Đakovo, 2020). Uz katedralu se nalazi i biskupski dvor građen u kasnobaroknom stilu u 18. i 19. stoljeću na ostacima srednjovjekovnih zidina. Vrijednost palače je u tome što unutrašnjost krasi mnogi saloni s dragocjenim umjetninama i portretima biskupa (TZ Đakovo, 2020). U Osijeku je na mjestu stare barokne građevine izgrađena neogotička župna crkva sv. Petra i Pavla. Ova je velebna građevina podignuta 1899. godine na poticaj i uz pokroviteljstvo tadašnjeg biskupa J. J. Strossmayera. Osječka je gornjogradska župna crkva najveća župna crkva u Hrvatskoj, a nakon zagrebačke i đakovačke katedrale treća crkva po veličini u Hrvatskoj (MSO, 2020). Na osječkom se području nalazi niz sakralnih građevina od kojih su možda najpoznatije crkva Uzvišenja sv. Križa te crkva sv. Mihaela Arkandela u Tvrđi koje su izgrađene nakon oslobođenja od Turaka (TZ Osijek, 2020). U mjestu Čeminac 1906. godine izgrađena je najveća rimokatolička crkva u Baranji poznata pod nazivom „Baranjska katedrala”. Građena je od donacija katoličkog njemačkog stanovništva u neogotičkom stilu. Bila je devastirana i obnavljana čak dva puta, nakon II. svjetskog rata zbog protjerivanja Folksdojčera te nakon Domovinskog rata (Župa Čeminac, 2020). U ostatku Županije većina se seoskih naselja može pohvaliti župnim crkvama iz 18. stoljeća kada na ovo područje dolaze bogati vlastelini i započinju preobrazbu kraja. Na području Županije postoji potencijal za razvoj vjerskog turizma zbog dva važna svetišta, u Aljmašu gdje se nalazi marijansko svetište Gospe od utočišta te u Bistrincima gdje se nalazi svetište sv. Joakima i sv. Ane (TZ OBŽ, 2020). Povijesni faktor utjecao je i na etnički sastav stanovništva unutar Županije što je vidljivo i u prethodnim odlomcima. Prema popisu stanovništva iz 2011. godine najbrojnije manjine u Osječko-baranjskoj županiji su srpska i mađarska. U tablici 2 prikazan je udio spomenutih nacionalnih manjina u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske i u ukupnom stanovništvu Osječko-baranjske županije.

Tab. 2. Udio nacionalnih manjina u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske i Osječko-baranjske županije prema popisu stanovništva 2011. godine

Nacionalna manjina	Republika Hrvatska (u %)	Osječko-baranjska županija (u %)
Srbi	4,36	7,76
Mađari	0,33	2,70
Ostali	3,34	2,54

Izvor: *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. – Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*, DZS, 2011

Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, među hrvatskim županijama Osječko-baranjska županija je na petom mjestu po udjelu srpskog stanovništva te na drugom mjestu po udjelu Mađara u ukupnom stanovništvu županije. Osim njih, na tom arealu žive i Nijemci, Romi, Bošnjaci, Slovaci... Iz toga se može zaključiti da je Osječko-baranjska županija etnički mozaik u Republici Hrvatskoj, a to se odražava i na turizam u njoj. Prije svega reflektira se na kulturi života i rada ljudi, odnosno na običajima, folkloru, obrtima, gastronomiji, itd.

Iz same geografske osnove nameću se djelatnosti kojima se stanovništvo ovih prostora bavilo stoljećima i koje su ostale zapamćene te danas predstavljaju najvrjedniji dio turističke ponude. U selima diljem Baranje – Dražu, Duboševici, Gajiću, Topolju, Suzi, Zmajevcu, Kopačevu – uzgoj, sušenje i mljevenje crvene paprike još uvijek se obavlja na tradicionalan način. Kako bi povećali atraktivnost ove važne namirnice slavonsko-baranjske gastronomije svake se godine u ranu jesen održava *Paprika-fest* u selu Lug. Tijekom ove manifestacije posjetitelji mogu razgledati izložbe vezane za proizvodnju mljevene paprike, sudjelovati u izboru najbolje slatke i ljute paprike, natjecati se u pripremi fišpaprikaša te uživati u kulturno-zabavnom programu (Benašić i dr., 1999; TZ OBŽ, 2020). *Ribarski dani* u Kopačevu su manifestacija na kojoj turisti mogu svjedočiti i doživjeti baranjski običaj ribolova. Na njoj se na tradicionalan način spremaju razna jela od riječnih riba, a posjetitelji mogu razgledati izložbe starog ribarskog alata koji je ostao sačuvan, a uz to prodaju se mnogi domaći proizvodi tipični za Baranju (TZ OBŽ, 2020). Za nastavak i očuvanje tradicije važno je spomenuti *Etnološki centar baranjske baštine* u Belom Manastiru u kojem se tijekom godine organizira niz radionica. Njihovi se programi odnose na učenje tehnike izrade zlatoveza, na obradu kukuruza – od ploda do brašna, na izradu tradicionalnih glazbala, izradu tradicijskih kolača i slično. U radionicama sudjeluju sve dobne skupine i sve nacionalnosti na području Baranje i izvan nje.

Ovaj je centar mjesto dijaloga o kulturi i tradiciji Baranje mladih i starih naraštaja (TZ OBŽ, 2020; Doboš, intervju, 2020). Osim belomanastirskog centra, u očuvanju kulture života i rada značajno je i etno selo Karanac u baranjskoj općini Kneževi Vinogradi. Ovo malo mjesto s oko 1000 stanovnika jedan je od najzaslužnijih pokretača baranjskog turizma zbog svoje očuvane tradicionalne arhitekture, obrta i običaja. Najzanimljiviji dio sela jest „Ulica zaboravljenog vremena“ u kojoj turisti mogu razgledati tradicionalan postav baranjskih kuća, vrtova i dvorišta te radionice u kojima se izrađuje starinski namještaj, bačve, lončarski predmeti i dr. U mjestu se održavaju i već uobičajene manifestacije poput *Čvarak fest-a* u sklopu *Zimskog vašara*, zatim *Proljetni vašar* i *Burza kafanskih svirača* te *Off-road sarmijada* (Općina Kneževi Vinogradi, 2020).

Folklor i prateća glazba jedan su od najpoznatijih brendova Slavonije i Baranje i čine signifikantan dio kulture života na ovim prostorima. „Bećarac je vokalno-instrumentalni napjev popularan na području Slavonije, Baranje i Srijema“ (Ministarstvo kulture, 2020). S obzirom na to da se očuvao na glazbenoj i društvenoj sceni sve do danas, Ministarstvo kulture odlučilo ga je zaštititi kao nematerijalnu kulturnu baštinu, odnosno uvršten je na UNESCO-ov *Reprezentativni popis nematerijalne kulturne baštine čovječanstva*. Uz bećarac je vezan i folklor te narodne nošnje koji su važan dio kulture života i rada pa usporedo s tim i turističke ponude. Za folklornu tradiciju Osječko-baranjske županije izrazito su važne smotre folklora, a jedna od najpoznatijih i najvećih smotri jesu *Đakovački vezovi*. Ova se kulturna manifestacija održava svake godine u srpnju još od 1967. godine, a važna je jer osim folklora i narodnih nošnji uz nju traju i druga kulturna događanja koja objedinjuju umjetnost i glazbu te gastronomiju. Na *Đakovačkim vezovima* svake godine sudjeluje i mnoštvo uzgajivača konja (TZ Đakovo, 2020; Benašić i dr., 1999). Uz *Đakovačke vezove* važne su i druge smotre folklora koje okupljaju velik broj međunarodnih sudionika i posjetitelja kao što su: *Jesen u Baranji* koja se održava u Belom Manastiru, *Miholjačko sijelo* u Donjem Miholjcu, *Kolo na čimenu* u selu Marijanci u blizini Donjeg Miholjca, *Ljeto valpovačko* u Valpovu, *Panonski folklorni festival* u Osijeku... Važan dio folklora su i poklade. Na području županije može se istaknuti nekoliko fašničkih manifestacija – u Đakovu i Baranjskom Petrovom Selu gdje su u središtu tzv. Bušari te *Kakasütés* u Vardarcu u Općini Bilje. Karneval *Đakovački bušari* najveća je mesopusna manifestacija u istočnom dijelu Hrvatske, a središnji dio odnosi se na pokladnu povorku u kojoj sudionici prolaze ulicama Đakova. Na ovom se događaju okupi i do 3000 sudionika te više od 50.000 gledatelja (TZ Đakovo, 2020).

Narodne nošnje (sl. 8) su posebno atraktivna komponenta slavonsko-baranjskog turizma jer svjedoče o poimanju lijepog u rijetkim trenucima života hrvatskih seljaka. U Osječko-baranjskoj županiji do izražaja dolazi nekoliko karakterističnih tipova nošnji: (1) nošnje s područja Valpovštine, (2) baranjska narodna nošnja, (3) nošnje iz Osijeka i njegove okolice, (4) nošnje s područja Đakovštine te (5) nošnja s područja Aljmaša koja ima elemente tipične za Podunavlje po kojima se izdvaja od ostalih (Benašić i dr., 1999).

Sl. 8. Narodne nošnje s područja Đakovštine (lijevo) i Valpovštine (desno)

Izvor: Hrvatski folklor (http://www.hrvatskifolklor.net/phpAlbum/categories.php?cat_id=3, 26. 8. 2020.)

Uz bećarac, na UNESCO-om *Reprezentativnom popisu nematerijalne kulturne baštine čovječanstva* nalazi se i Godišnji proljetni ophod kraljica ili ljelja iz Gorjana na katolički blagdan Duhova. Ovaj se običaj temelji na legendi prema kojoj su žene iz sela Gorjani spasile svoje muževe koje su zarobili Turci (TZ Đakovo, 2020). Ovaj običaj još uvijek nije dovoljno vrednovan te je ostao važan samo na lokalnoj razini.

Gastronomija je važan dio svakog dijela Hrvatske pa i Slavonije i Baranje. Slavonski kulen je namirnica koja je 2017. godine upisana u *Registar zaštićenih oznaka izvornosti i zaštićenih oznaka zemljopisnog podrijetla*.

Prema Ministarstvu poljoprivrede (2014.) slavonski kulen se može proizvoditi u sedam hrvatskih kontinentalnih županija, sirovine korištene za proizvodnju moraju biti isključivo iz Hrvatske, a meso korišteno u izradi mora biti od točno određene pasmine svinje (Ministarstvo poljoprivrede, 2020). U baranjskom mjestu Jagodnjak svake se godine održava *Kulenijada*, natjecanje u kojem se izabire najbolji kulen u Hrvatskoj. Ovo se nadmetanje kontinuirano održava već više od 15 godina. Osim kulena na tradicionalnim svinjokoljama su se pravili i čvarci, slanine i ostale mesne prerađevine poput kulenove seke i kobasica. U prehrani su bile zastupljene i različite čorbe s povrćem, prežgana juha, kokošji, svinjski i riblji paprikaši, pileći i riblji perkelti te čobanac, koji se sprema od više vrsta mesa domaćih životinja i divljači. U baranjskom se dijelu županije očuvao tradicionalan način spremanja graha u ćupu. Ovaj je oblik spremanja jela svojstven za Šokce koji su doseljeni na područje jedinstvene Baranje u prošlosti (Benašić i dr., 1999). Ugostitelji s područja Županije, na poticaj turističkih zajednica, na svoje jelovnike sve više uvrštavaju i jednostavno, ali staro jelo, domaće rezance s makom i šećerom (Jurić, intervju. 2020).

Ovaj se kraj može pohvaliti i bogatom ponudom različitih vina jer je geološka osnova u zajednici s klimom pogodna za mnoge sorte grožđa koje se ovdje uzgajaju još od antike (Marijanović, 2017). Prema podacima Vinogradarskog registra⁴ za 2019. godinu, Osječko-baranjska županija je na drugom mjestu po količini proizvedenog vina u Hrvatskoj, više vina proizvedeno je samo u Istarskoj županiji (Ministarstvo poljoprivrede, 2019). Dakle, kada se govori o enološkoj atraktivnosti područja značajni su vinogradi u Baranji, okolici Đakova, Erduta i Našica. Toponim regije Baranja ima nekoliko interpretacija, a najviše prihvaćena je ona da je ime nastalo spajanjem mađarskih imenica *bor* (vino) i *anya* (majka), što bi u doslovnom prijevodu značilo *vinska majka* (Predojević, 2010). Vinske sorte koje se proizvode na ovom području pretežno su graševina te u manjim količinama traminac. Najveći proizvođač u Istočnoj Hrvatskoj jesu *Vina Belje* koja u svom vlasništvu imaju nekoliko većih vinskih podruma u Baranji, oko 8 km uređenih vinskih cesta, a najpoznatiji gator⁵ je u Kneževim Vinogradima. On se koji spominje u spisima još iz 16. stoljeća (Naglav i dr., 2019). Na području Đakovštine vinova loza počinje se uzgajati u srednjem vijeku, a danas se ondje uglavnom uzgajaju sorte za proizvodnju misnih vina, zastupljenije vrste su talijanska graševina te chardonnay i traminac (Marijanović, 2017).

⁴ Vinogradarski registar obuhvaća podatke o obvezniku upisa, podatke o vinogradu, podatke o proizvodnji, izjave o berbi, izjave o proizvodnji, te izjave o zalihama.

⁵ *Gator* – specifičan vinski podrum ukopan u brdo

Erdutsko se područje nalazi na području pogodne klime i reljefa uz Dunav što omogućuje uzgoj i plasiranje raznih vina, sorte chardonnay, mirisavi traminac i graševina te stolnih bećar i bijelo vino, na hrvatsko i europsko tržište (TZ OBŽ, 2020). U blizini Našica u naselju Feričanci još su u 12. stoljeću Cisterciti i fratri iz Našica uzgajali vinovu lozu. Danas vinogradima upravlja tvrtka *Feravino*, a na tržište stavljaju kvalitetna vina sorti rajnski rizling, graševina, pinot bijeli te frankovka. Od ostalih proizvođača vina može se navesti niz malih i srednjih poduzeća, mahom u Baranji. Najveći broj njih nalazi se na području Zmajevca, Suze i Karanca. Uz uzgoj vina vežu se, već spomenuti, vinski podrumi i turističke vinske ceste koji su u turizmu Osječko-baranjske županije bili dugo zanemarivani te su u promociji vina sudjelovali uglavnom sami proizvođači. *Turistička zajednica Osječko-baranjske županije* i Osječko-baranjska županija su se 2012. godine uključile u revitalizaciju i marketing turističkih vinskih cesta (12)⁶ diljem Slavonije i Baranje kroz europski projekt *Wine Tour*. Turističke vinske ceste, osim vina i vinskih podruma, u svoju ponudu imaju uključene i druge prirodne i antropogene turističke atrakcije koje posjetitelji mogu obići za vrijeme svog boravka u Županiji. U tu je svrhu, u Osijeku otvorena *Regionalna vinoteka* koja u svojoj ponudi ima vina iz sva četiri velika vinorodna područja te u kojoj posjetitelji mogu saznati više informacija o vinima s ovog teritorija. Ova je vinoteka zamišljena kao polazišna točka u kojoj će turisti naučiti kako pravilno konzumirati vino te iz koje će se uputiti na daljnje putovanje nekom od vinskih cesta (TZ OBŽ, 2020). Osim samostalnog obilaska vinskih cesta županije, turističke zajednice općina, gradova i županije svake godine organiziraju niz različitih manifestacija koje su vezane za gastronomiju i enologiju. U Osijeku se tri puta godišnje održava sajam *Večer vina i umjetnosti* na kojem brojni izlagači predstavljaju svoja vina, umjetnici izlažu svoje radove, a posjetitelji uživaju u kušanju vina i razgledavanju umjetničkih djela. Još jedna važna manifestacija u Osijeku je *WineOs* – međunarodni festival vina, delicija i ugodnog življenja. Na ovom se dvodnevnom eventu održavaju različita predavanja o vinima i hrani domaćih i stranih izlagača, poglavito onih iz susjednih zemalja poput Mađarske, Srbije i sl. (WineOS, 2020). Nadalje, na baranjskom se području, na uređenim vinskim cestama, održavaju brojni maratoni, a najpoznatiji je *Vinski-bor maraton* u Zmajevcu. Svi sudionici ovog maratona obilaze vinske ceste u općini Kneževi Vinogradi. Na početku utrke dobivaju kupone s kojima obilaze vinske podruma, kušaju vina i ocjenjuju ih, a sve vinske ceste su otvorene i za druge posjetitelje koji ih mogu samostalno obilaziti bez sudjelovanja u natjecanju (Vinski bor maraton, 2020).

⁶ Broj turističkih vinskih cesta; proglašene su 2009. godine na temelju Odluke o turističko-vinskim cestama na području Osječko-baranjske županije

U Kneževim Vinogradima se održava i *Gator Fest* i *Wine&Walk*. U Erdutu se, u sklopu programa *Dani otvorenih podruma Osječko-baranjske županije*, održava *Wine&Bike Tour* u kojem sudionici na biciklima obilaze vinograde na području općine. Od ostalih gastro-enoloških manifestacija na području županije organiziraju se *Festival sira i vina u Valpovu*, *Dani vina i turizma* u Našicama i *Festival Frankovke* u Feričancima te niz manjih natjecanja u pripremanju fišpaprikaša i čobanca (TZ OBŽ, 2020).

Sportsko-rekreacijski objekti i druga prateća infrastruktura važan su dio atrakcijske osnove Osječko-baranjske županije. Kako turisti sve više traže aktivan odmor tako su se i ponude mijenjale. Na području Županije značajno se počelo ulagati u biciklističke staze, a Osijek i Baranja djelomično su uključeni u *EuroVelo 6* biciklističku stazu, odnosno u njenu Dunavsku rutu koja počinje u Budimpešti (EuroVelo, 2020). Osim ove, Osječko-baranjska županija je, u suradnji sa Srbijom, uredila *Panonski put* mira koji povezuje Osijek i Sombor. U skladu sa sve većom uključenosti Županije u biciklističke rute prilagođava se i turistička ponuda stoga se na području Baranje i Osijeka sve više uređuju smještajni kapaciteti, tzv. *bike&bed* u kojima turisti, osim noćenja, mogu i servisirati svoja vozila. Osijek se na kartu ekstremnih sportova smjestio s natjecanjem *Pannonian Challenge* koje je prvi put organizirano 1999. godine na Srednjoškolskom igralištu. Natjecanje se 2013. godine premjestilo na lijevu obalu Drave, privuklo brojne sponzore, a time i veći broj međunarodnih sudionika i publike (Pannonian Challenge, 2020). Osim ove manifestacije, adrenalinski doživljaj moguć je i u adrenalinskom parku Zlatna Greda. Osim parka, u *Eko centru Zlatna Greda* turisti se mogu baviti i drugim aktivnostima poput jahanja, vožnje biciklima, pješaćenja, itd. (Eko-centar Zlatna Greda, 2020). U Đakovu se nalazi *Državna ergela lipicanaca*, osnovana još u 16. stoljeću, koja na svoje dvije lokacije nudi niz aktivnosti. Na lokaciji Pastuhara turisti mogu obići štale za konje, najveću zatvorenu jahaonicu u Hrvatskoj, vanjski hipodrom te teren za dresuru konja. Na Ivandvoru se nalaze rasplodne kobile i podmladak, posjetitelji imaju mogućnost obilaska lokacije s turističkim vodičem. Ovdje se nalazi i autohtono seosko domaćinstvo koje uključuje slavonski ambar, đeram, bunar i krušnu peć, a posjetitelji se mogu voziti i fijakerom. U ponudi je i jahanje, ali se ono dogovara s voditeljima (Državna ergela Đakovo, 2020). *Dobro World Cup* je svjetski kup u gimnastici koji se od 2009. godine održava u dvorani Gradski vrt u Osijeku. Ovaj sportski događaj posjećuje velik broj natjecatelja i gledatelja, a uz njega su organizirani i popratni sadržaji u obliku *Feel Good Weekend* festivala u osječkom parku Petra Krešimira IV (OsijekGym, 2020). Od ostalih sportsko-rekreacijskih objekata na području županije važno je spomenuti kupališta i bazene.

U Osijeku (sl. 6) se na lijevoj obali Drave nalazi uređeno gradsko kupalište *Copacabana*, popularna „*Kopika*“, koja je otvorena u ljetnom dijelu godine. U sklopu ovog rekreacijskog centra nalaze se četiri bazena na otvorenom, kupalište i plaža na rijeci Dravi te staze za minigolf i boćalište. Osim ovih, u Osijeku se nalaze i *Gradski bazeni* koji su otvoreni tijekom cijele godine jer kupalište posjeduje otvorene i zatvorene bazene. Na području Grada nalazi se streljana i hipodrom *Pampas* u sklopu kojih postoji i teren za paintball (Športski objekti, 2020). Bazen u Baranji se nalaze u Kneževim Vinogradima i Belom Manastiru, dok je u Dardi uređeno kupalište na jezeru Đola. U Bizovcu se nalazi izvor termalno-mineralne vode koje se razvilo u lječilište i vodeni park *Bizovačke toplice*. Unutar ovog kompleksa nalazi se 11 bazena, sauna, 5 ugostiteljskih objekata i igralište, a najzanimljivija atrakcija je bazen s valovima, najveći u ovom dijelu Hrvatske (Bizovačke toplice, 2020).

Pregledom turističkih antropogenih atrakcija koje uključuju brojne kulturno-povijesne spomenike, sportsko-rekreacijske centre, bogatu gastro-enološku ponudu, kulturu života i rada te niz manifestacija zaključuje se da je Osječko-baranjska županija pogodna za primitak turista različitih obilježja. Aktivnosti koje se nude posjetiteljima su brojne te će svatko pronaći nešto u čemu će uživati.

3. RECEPTIVNI TURISTIČKI FAKTORI

Receptivni faktori su sve usluge koje se pružaju turistu na cilju putovanja, a odnose se na prihvata i smještaj gostiju ili na sadržaj njihova boravka. Oni su rezultat ranijeg turističkog i ugostiteljskog djelovanja na području turističke destinacije te osiguravaju uvjete za udoban boravak i odvijanje odgovarajućih aktivnosti turista (Opačić, 2019).

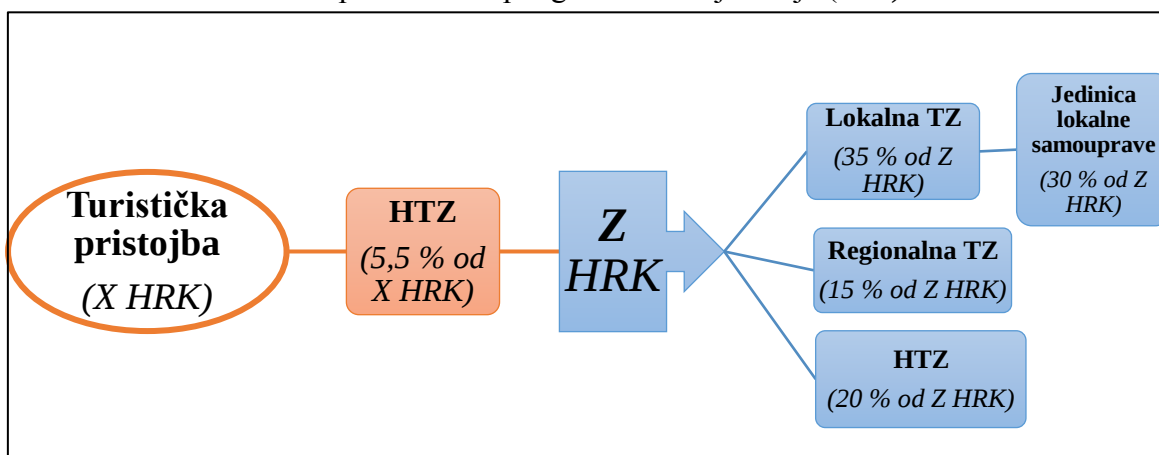
3.1. Turističke zajednice

„Turističke zajednice (u nastavku: TZ) su organizacije koje djeluju po načelu destinacijskog menadžmenta, a osnivaju se radi promicanja i razvoja turizma Republike Hrvatske“ (NN 52/19, 42/20). Na području Hrvatske TZ osnivaju se na lokalnoj i regionalnoj razini, a na državnoj razini osnovana je Hrvatska turistička zajednica (u nastavku: HTZ). Zakonom o turističkim zajednicama propisano je ustrojstvo svih TZ te zadaće koje moraju izvršavati (NN 52/19, 42/20).

Regionalna razina TZ-ova objedinjuje turizam cijele regije te kontrolira i upravlja radom lokalnih TZ. Sve razine TZ uključene su u stvaranje brenda regije. Dakle, turizam u Osječko-baranjskoj županiji više se ne izdvaja kao zaseban nego u suradnji s ostalim županijama u ovom dijelu Hrvatske – (1) Vukovarsko-srijemskom, (2) Brodsko-posavskom, (3) Virovitičko-podravskom i (4) Požeško-slavonskom, on se promovira kao turizam Slavonije. Osim navedene zadaće skupnog brendiranja regije kroz različite marketinške materijale, regionalni TZ sudjeluje na sajmovima na kojima promovira destinaciju kroz različite prezentacije i tako ima priliku sklapati potencijalna partnerstva i suradnje. Uz to ima mogućnost suradnje s drugim regionalnim turističkim organizacijama iz drugih zemalja te može postati član međunarodnih turističkih organizacija i srodnih udruženja (NN 52/19, 42/20).

Lokalna TZ osniva se kao lokalna menadžment organizacija za područje jedne ili više jedinica lokalne samouprave, a kao i kod regionalne TZ, svakoj lokalnoj TZ zakonski su propisane određene obaveze koje mora izvršavati u svrhu promocije turizma destinacije. Najvažnija od svih je suradnja lokalne i regionalne samouprave i TZ, zatim, rad na zajedničkim planovima za razvoj turizma te praćenje turističkog prometa na svom području. Uz to, lokalna TZ upravlja javnom turističkom infrastrukturom te kvalitetom ponude u destinaciji, a također se može prijavljivati, samostalno ili u suradnji s jedinicom lokalne samouprave, na natječaje za razvoj javne turističke ponude i infrastrukture kroz sufinanciranje iz nacionalnih izvora, fondova EU i ostalih izvora financiranja.

Turističke se zajednice financiraju od sredstava članarine koju plaćaju pravne ili fizičke osobe koje imaju poslovnu jedinicu na području djelovanja određene TZ. Te su poslovne jedinice svrstane po skupinama i ovisno o tome određena im je visina naknade. Primjerice, neke od poslovnih jedinica koje spadaju u prvu skupinu su službe za prijevoz putnika, zatim, djelatnosti koje pripremaju i poslužuju hranu i piće te objekti koji pružaju uslugu smještaja. Ipak, veći priljev financijskih sredstava TZ imaju od turističke pristojbe. Turističku pristojbu dužne su plaćati osobe koje koriste uslugu smještaja u gradu ili općini u kojoj nemaju prebivalište, uglavnom su to turisti, nadalje, ugostitelji koji pružaju usluge smještaja u svom domaćinstvu ili obiteljskom poljoprivrednom gospodarstvu (u nastavku: OPG-u) te vlasnici različitih apartmana i ostalih smještajnih objekata za odmor, za svaku osobu koja noći ondje, itd. (NN 52/19). No, TZ ne zadržava ukupan iznos turističke pristojbe za sebe nego je zakonom određeno koliki postotak ukupnog iznosa ostaje ondje (sl. 9).

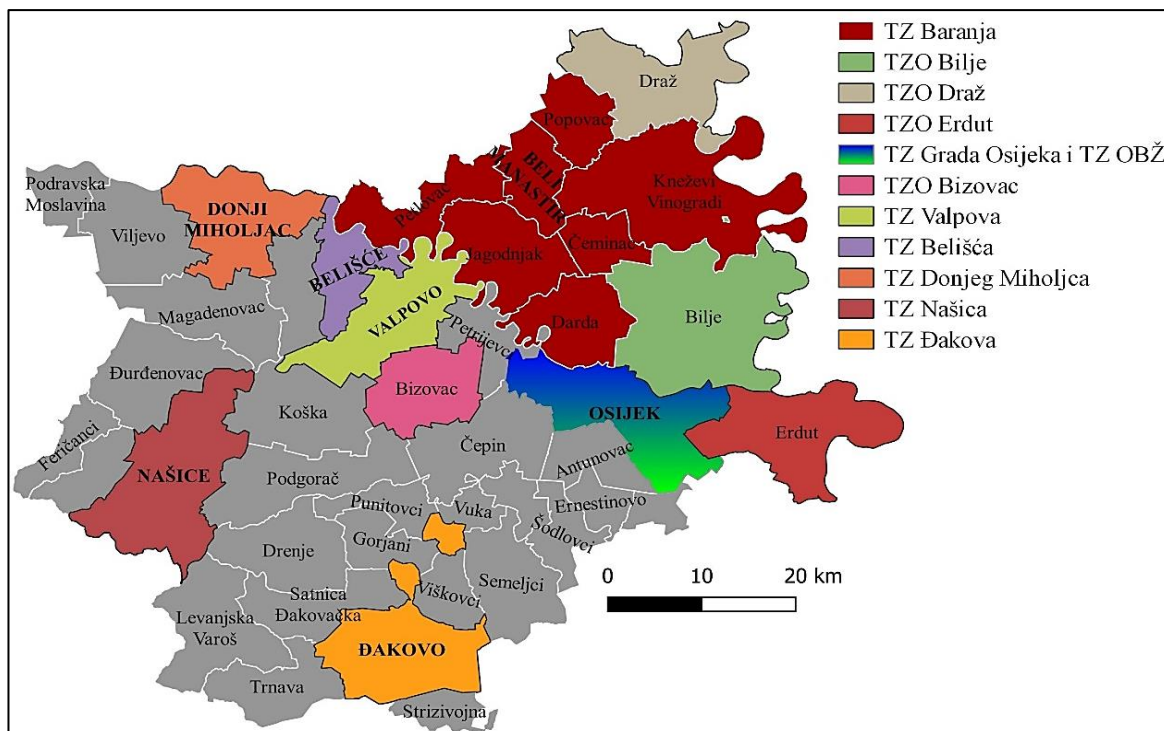

Sl. 9. Raspodjela iznosa turističke pristojbe prema Zakonu o turističkoj pristojbi

Izvor: Narodne novine (NN) 52/19, 32/20, 42/20: Zakon o turističkoj pristojbi

S obzirom da lokalna TZ u suradnji s jedinicom lokalne samouprave dijeli sredstva kojima se nastoji poboljšati turistička ponuda općine ili grada njihova suradnja mora biti zadovoljavajuća, inače turistički razvoj stagnira. Na prostoru Osječko-baranjske županije djeluje 11 lokalnih TZ (sl. 10) i to: (1) TZ Baranja, (2) TZ Belišće, (3) TZO Bilje, (4) TZO Bizovac, (5) TZ Donji Miholjac, (6) TZO Draž, (7) TZ Đakovo, (8) TZO Erdut, (9) TZ Našice, (10) TZ Osijek, (11) TZ Valpovo te regionalna TZ Osječko-baranjske županije. Šest je gradskih TZ (2, 5, 7, 9, 10 i 11), četiri su općinske (4, 5, 6 i 8) te je jedna područna (1). TZ Baranja je područna TZ na lokalnoj razini sa sjedištem u Belom Manastiru koja u svojoj domeni obuhvaća Grad Beli Manastir i općine Popovac, Petlovac, Kneževi Vinogradi, Čeminac, Darda i Jagodnjak (TZ OBŽ, 2019).

Prema ustroju lokalnih TZ i prostoru njihova djelovanja može se zaključiti da je turizam Osječko-baranjske županije koncentriran pretežno u Baranji i gradovima.

Sl. 10. Prostorni obuhvati TZ u Osječko-baranjskoj županiji

Izvor: Izradila autorica u QGIS-u, 2020

3.2. Turističke agencije

„Turistička agencija je trgovačko društvo, obrtnik ili njihova organizacijska jedinica, koji mogu pružati usluge kao trgovac, organizator ili prodavatelj te organizirati, posredovati ili pružati druge usluge vezane uz putovanje i boravak turista“ (NN 130/17, 25/19, 98/19, 42/20). Na području Osječko-baranjske županije djeluje 20 turističkih agencija, od kojih čak 15 ima sjedište u Gradu Osijeku (TZ OBŽ, 2020). Većina agencija nudi posredničke usluge kao što su prodaja karata, rezervacija smještaja, prijevoza, prehrane, nabava putovnica, viza, lovačkih i ribolovnih dozvola te putnog osiguranja. Manji dio agencija sklapa aranžmane i surađuje s hotelima radi ostvarivanja provizije te organizira paušalna putovanja poput školskih i studentskih ekskurzija i slično. Prema prostornom obuhvatu gotovo sve agencije su usmjerene na međunarodna i nacionalno tržište, ali šest ih u svojoj ponudi ima lokalne ture obilaska Slavonije i Baranje.

Turističke agencije *Arriva* i *AnimaTravel* u svojoj ponudi nude krstarenje Dunavom u kojem je Osijek jedna od početnih/završnih luka. Turistička agencija *Kuna putovanja* u ponudi ima dvodnevni aranžman u Osijeku i Baranji, dok agencija *Maksi tours* u svojoj ponudi ima dvodnevne i trodnevne izlete po Osijeku, Baranji i Srijemu. Đakovačka agencija *Orion tours* organizira jednodnevne izlete po Osijeku i Baranji te Đakovštini. Specijalne aranžmane lova organizira turistička agencija tvrtke *Hrvatske šume* na lovištima u Osječko-baranjskoj županiji. Većina turističkih agencija koja u svoj asortiman uvrštava lokacije u Slavoniji, Baranji i Srijemu organizira vikend ture ili jednodnevne izlete dok se trodnevna putovanja rijetko organiziraju. Uz to, većina ponuđača u ture uključuje Grad Osijek te Baranju što ih svrstava u najprihvatljivije destinacije za razvoj različitih oblika turizma. Zaključuje se da su Osijek i Baranja najisplativija odredišta za stanovništvo koje se nalazi udaljeno na 2 h vožnje od njih, to jest za tzv. vikend turiste, na što su se u turističkoj ponudi u TZ Osječko-baranjske županije i usmjerili (Jurić, intervju, 2020).

3.3. Smještajni kapaciteti

Smještajni kapaciteti u Osječko-baranjskoj županiji uključuju 32 hotela od kojih je jedan lječilišni, 270 domaćinstava i 57 registriranih OPG-a koji pružaju usluge smještaja te dva kampa. Tablica (tab. 3) prikazuje stanje smještajnih jedinica i broj postelja u Osječko-baranjskoj županiji na dan 31. kolovoza u godinama 2009. i 2014. te 1. siječnja 2020. godine. Ovi parametri izdvojeni su jer ih je moguće međusobno usporediti u odabranim godinama, za razliku od objekata za smještaj koji su neusklađeni u izvorima zbog promjena zakona i drugih regulativa.

Tab. 3. Smještajne jedinice i broj postelja u Osječko-baranjskoj županiji 2009., 2014. i 2020. godine

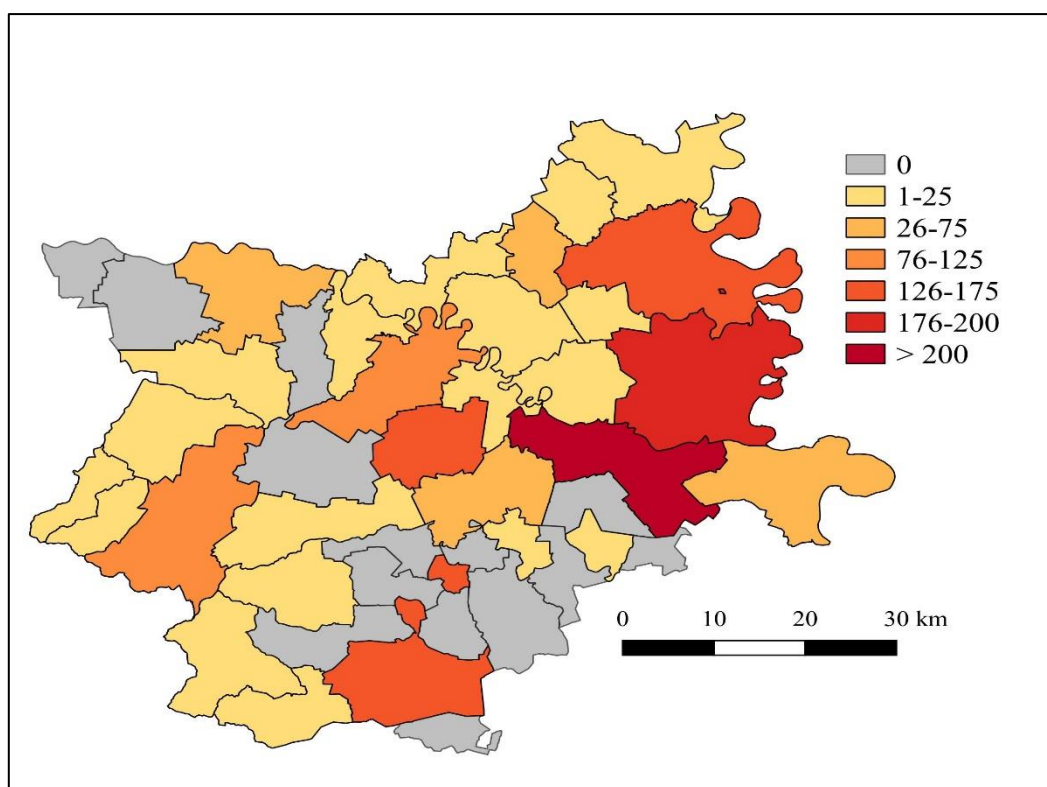
SMJEŠTAJ \ GODINA	2009.	2014.	2020.
Smještajne jedinice (sobe)	1192	970	2287
Broj postelja	2291	2096	4967

Izvor: DZS, Statistički ljetopis (2010, 2015), TZ OBŽ

Usporedbom 2009. i 2014. godine uočava se smanjenje broja smještajnih jedinica kao i broja postelja, a jedan od glavnih razloga je smanjeno ulaganje Hrvatske Vlade i Ministarstva turizma u turizam i infrastrukturu na „kontinentu“.

Naime, osim financiranja turističkih zajednica, za razvoj turizma potrebno je ulaganje u ostalu infrastrukturu koju koriste turisti, što u Hrvatskoj nije slučaj. Prema riječima direktorice TZ OBŽ turizam u Osječko-baranjskoj županiji se, prije ulaska u EU, razvijao unutar izrazito ograničenih financijskih resursa, a zbog neusklađenosti zakona i praksi na nacionalnoj razini glavna turistička sezona odnosila se na sezonu u Primorskoj Hrvatskoj, dok su predsezona i postsezona bile najvažnije u turizmu Kontinentalne Hrvatske (Jurić, intervju, 2020). Osim toga, razlog smanjenja smještajnih kapaciteta u Županiji može biti i globalna ekonomska kriza koja se dogodila 2008. godine, ali su posljedice postale vidljive tek u godinama nakon. U 2020. godini vidljiv je značajan porast smještajnih kapaciteta. Komparirajući navedene podatke iz tablice (tab. 3) broj smještajnih jedinica u 2020. godini povećao se za 191,8 % u usporedbi s 2009. godinom, a u usporedbi s 2014. godinom povećao se za čak 235,7 %.

Prostorni razmještaj smještajnih kapaciteta je prikazan na slici (sl. 11).

Sl. 11. Broj smještajnih jedinica po općinama Osječko-baranjske županije u siječnju 2020. godine

Izvor: Izradila autorica u QGIS-u prema podacima iz sustava *e-Visitor*, 2020

Na slici 11. uočava se da sve baranjske općine imaju određen broj smještajnih jedinica, najčešće do 10, ali se ističu Općina Kneževi Vinogradi sa 143 jedinice te Općina Bilje s čak 187 smještajnih jedinica.

U Baranji se nalazi većina domaćinstava i OPG-ova s uslugom smještaja kao i oba kampa u županiji, koji su smješteni u Suzi i u Kopačevu. U slavonskom dijelu županije najveći broj smještajnih jedinica (175) ima Općina Bizovac u kojoj se nalazi lječilišni hotel. Uspoređujući se gradovi u Županiji, Grad Osijek, očekivano, ima daleko najveći broj smještajnih jedinica (1127) s obzirom da se većina hotela nalazi se na području Osijeka. Nakon Osijeka slijedi Đakovo sa 150 smještajnih jedinica, a svi ostali gradovi imaju manje od 100 smještajnih jedinica. Preostali objekti sa smještajnim kapacitetima su lovački domovi, studentski dom u Osijeku te niz privatnih smještajnih jedinica u stanovima ili obiteljskim kućama (TZ OBŽ, 2020).

3.4. Neizravni turistički resursi

Neizravni turistički resursi rezultat su organiziranog djelovanja lokalnog stanovništva u okviru zadovoljavanja svojih životnih i radnih potreba (Kušen, 2002).

Stanje okoliša uvelike ovisi o ljudskim djelatnostima i načinu života i stanovanja te o načinu upravljanja resursima. Ono ima velik utjecaj na atraktivnost turističkih destinacija jer turisti za odmor najčešće biraju područja koja se uvelike razlikuju od njihove svakodnevice. Neki od parametara prema kojima se određuje utjecaj čovjeka na okoliš su kvaliteta zraka, voda i tla. Mjerne postaje u Osječko-baranjskoj županiji ukazuju da je kvaliteta zraka I. kategorije dok je mjestimice, na području Osijeka, II. kategorije (HAOP, 2018).⁷ Glavni uzroci zagađenja zraka su promet, industrijska postrojenja, kućna ložišta, termoelektrane te poljoprivreda. Dugotrajno iskorištavanje tla u poljoprivredne svrhe uzrokovalo je zakiseljavanje tla koje za posljedicu ima povećanje kiselosti tla, smanjenje biološke raznolikosti i aktivnosti te smanjenje organske tvari u tlu. Uz to, u posljednjih stotinjak godina intenzivirala se poljoprivredna proizvodnja koja je uzrokovala gubitak više od 50 % humusa iz tla zbog mineralizacije organske tvari što je uzrok tome da je kvaliteta tla izrazito niska. Veliki problem u Osječko-baranjskoj županiji koji dodatno smanjuje kvalitetu tla jest zagađenost minama. S obzirom da je Županija jedna od tri minama najzagađenije županije u Hrvatskoj, dio sredstava za razminiranje dobavlja se iz EU fondova, dok ostatak financiraju Osječko-baranjska županija i resorno ministarstvo te se ono provodi u skladu s financijskim mogućnostima.

⁷ Prva kategorija kvalitete zraka znači čist ili neznatno onečišćen zrak: nisu prekoračene granične vrijednosti, ciljne vrijednosti i ciljne vrijednosti za prizemni ozon, a druga kategorija kvalitete zraka znači onečišćen zrak: prekoračene su granične vrijednosti, ciljne vrijednosti i ciljne vrijednosti za prizemni ozon.

Voda je relativno zadovoljavajuće kvalitete, a najveći onečišćivači podzemnih i površinskih voda su poljoprivreda, otpadne vode iz kućanstava, industrijski pogoni i divlja odlagališta otpada (deponiji).

Infrastruktura, komunalna i prometna, jedan je od najvažnijih neizravnih turističkih resursa zbog svoje uloge u povećanju atraktivnosti turističkih destinacija. Komunalna infrastruktura može se razdijeliti na vodoopskrbu i odvodnju otpadnih voda, na zbrinjavanje otpada te na izvore energije. Udio priključenih stanovnika na sustav javne vodoopskrbe 2018. godine u Osječko-baranjskoj županiji iznosio je 84,5 % što je više od prosjeka Hrvatske koji iznosi oko 70 %. Problem predstavlja slaba izgrađenost kanalizacijske mreže jer je ona razvijena samo u nekim gradskim naseljima (Osijek, Našice, Belišće-Valpovo, Đakovo i djelomično Beli Manastir), dok kanalizaciju uopće nemaju manja općinska središta i seoska područja. Količina proizvedene električne energije u Županiji može zadovoljiti samo 25 % ukupnih potreba stanovništva što je izrazito malo s obzirom na brojne mogućnosti iskorištavanja obnovljivih izvora energije. Zbog strukture gospodarstva u Županiji postoji potencijal za eksploataciju bioplina koji nastaje iz stočnih ekskrementa, poljoprivrednih otpadaka, ostataka hrane, šumske biomase i otpada mesne industrije, ali on nije upotrijebljen. Također, postoje izvori geotermalne energije koji nisu uopće iskorišteni za proizvodnju električne energije. Ono što je pozitivno jest da je priključenost stanovništva na elektroopskrbnu mrežu izrazito visoka (gotovo 100 %). S druge strane, prometna infrastruktura u Osječko-baranjskoj županiji samo je djelomično visokokvalitetna (u zračnom transportu) dok je u ostalim vrstama prometa izrazito loše kvalitete. Ukupna dužina cestovnih pravaca u Osječko-baranjskoj županiji iznosi 1138,16 km. Dužina lokalnih cesta je 487,6 km, dok je dužina županijskih cesta 650,5 km. Državna cesta D34 je druga najprometnija cesta u Županiji te je iznimno važna za lokalni i dio međunarodnog tranzitnog prometa jer povezuje gradove Slatinu i Osijek u dužini od 79 km, a uz nju se nalaze gradovi Donji Miholjac, Belišće i Valpovo te niz manjih naselja. Najveći broj prometnih nesreća u Županiji događa se upravo na ovoj cesti, a glavni krivac za to je izrazito loše stanje prometnice koja se povremeno i djelomično rekonstruira što uzrokuje još veća oštećenja pojedinih dijelova. Ogranak paneuropskog koridora V – koridor Vc, koji spaja Budimpeštu s Osijekom, Sarajevom i Pločama, izrazito je važan za turizam Županije. Kada se dovrši izgradnja ove prometnice, Osijek i drugi dijelovi županije bit će dostupniji turistima iz Srednje Europe, s obzirom da je Budimpešta važno prometno čvorište. Ukupna dužina željezničke pruge na području Županije iznosi 269 km (DZS, 2018). Od značaja za međunarodni promet je oko 100 km pruge koja pripada europskom željezničkom koridoru Vc.

Stanje u željezničkom prometu u Osječko-baranjskoj županiji još je nepovoljnije od stanja cestovnog prometa. S obzirom na to da su ulaganja HŽ-a, resornog ministarstva i Osječko-baranjske županije u željezničku infrastrukturu minimalna ili nikakva očekivano je da se broj putnika svake godine sve više smanjuje. Prema podacima Hrvatske gospodarske komore (u nastavku HGK), broj prevezenih putnika i robe u razdoblju od 2010. do 2012. godine smanjio se za čak 40 % (HGK, 2020). Glavni su problemi slaba ulaganja u izgradnju i obnovu infrastrukture, zastarjelost tehnologije te učestali remont i na prugama (sl. 12).

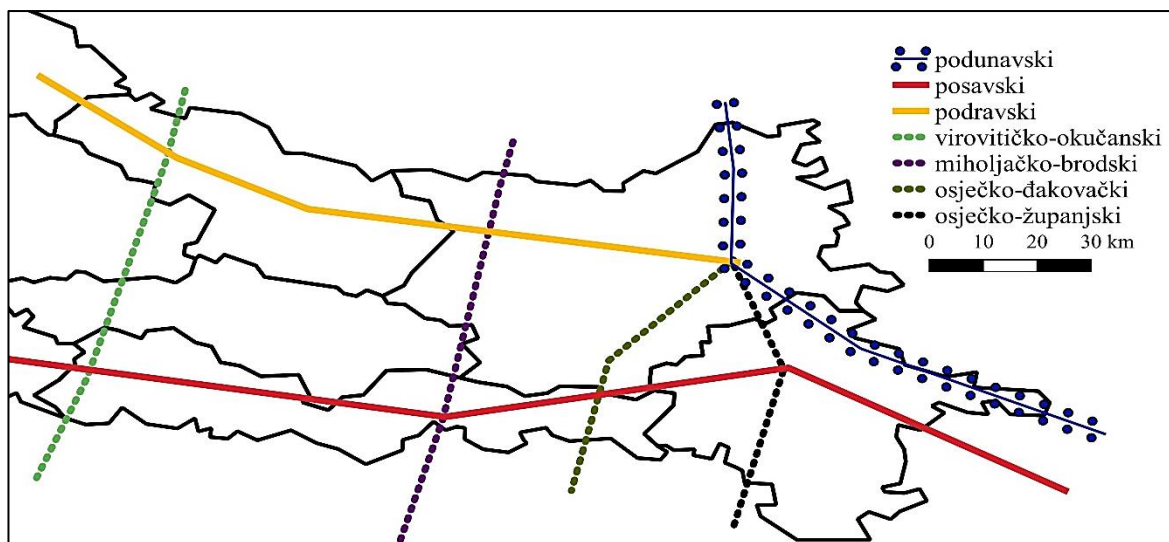
Sl. 12. Zastarjeli vlak HŽ-a

Izvor: Glas Slavonije (<http://www.glas-slavonije.hr/265221/1/Baranji-ostali-bez-jos-jednog-vlaka-HZ-obecava-normalizaciju-prometa>, 29. 8. 2020.)

Riječni promet u Županiji prvotno se odnosi na tranzit robe, pa zatim putnika, a rijeke Dunav i Drava dio su paneuropskog plovnog puta. Kao i kod željezničkog prometa, glavni problemi su zastarjela tehnologija flote i zapuštenost vodnih putova. Osječko-baranjska županija u svrhu turističkog razvoja potaknula je izgradnju i opremanje putničkih luka u Batini, Aljmašu i Erdutu te obnovu putničke luke u Osijeku. Ove su luke postale važno pristanište riječnih kruzera na putu od Beča do Crnog mora. Zračni promet u županiji odvija se u dvije luke – *Zračna luka Osijek* i aerodrom Čepin. Za međunarodni promet kao i za turizam važnija je *Zračna luka Osijek*. U međunarodnom prometu *Zračna luka Osijek* povezana je sa Stuttgartom, dok je u nacionalnom prometu povezana s Dubrovnikom, Splitom, Zagrebom, Rijekom i Pulum.

Zračna luka Osijek redovno prihvaća charter letove i letove poslovne i generalne avijacije, a s obzirom na to da je od 2017. godine certificirana sukladno EU zakonodavstvu broj putnika svake je godine u porastu. Iako Županija ima potencijal za bolju uključenost u europske prometne puteve kroz željeznice, ceste i rijeke u tome je sputavaju različiti čimbenici poput minimalnih izdvajanja financijskih sredstava za obnovu i izgradnju, zastarjelost tehnologije te slaba suradnja između tijela lokalne i regionalne samouprave i poduzeća koja se brinu za stanje infrastrukture (npr. HŽ). Prema tome zaključuje se da je stanje prometne infrastrukture izrazito loše.

Prometnogeografski položaj Osječko-baranjske županije određen je s nekoliko longitudinalnih, transverzalnih i kombiniranih prometnih pravaca (sl. 13). Longitudinalni pravci su podravski i posavski te povezuju Županiju s ostatkom Hrvatske smjeru Z-I. Ovi su pravci važni i za povezivanje Osječko-baranjske županije sa Srednjom i Jugoistočnom Europom. Transverzalni pravci djelomično presijecaju Osječko-baranjsku županiju ili imaju utjecaj na promet u njoj, a važni su za povezivanje s drugim slavonskim županijama i dijelovima Srednje, Južne i Jugoistočne Europe. Kroz Županiju prolaze miholjačko-brodski, osječko-đakovački i osječko-županjski prometni pravac dok virovitičko-okučanski utječe na promet u njoj. Kombinirani pravac u Osječko-baranjskoj županiji je podunavski. On je najvažniji za riječni promet jer preko Dunava povezuje Županiju s nizom gradova i plovnih putova u sedam europskih zemalja.

Sl. 13. Prometnogeografski položaj Osječko-baranjske županije

Izvor: Izradila autorica u QGIS-u, 2020

4. OBLICI TURIZMA I TURISTIČKI PROMET OSJEČKO-BARANJSKE ŽUPANIJE

Atraksijska osnova Osječko-baranjske županije ne pruža velike mogućnosti za razvoj masovnog turizma nego su se postupno razvijali određeni oblici selektivnog kontinentalnog turizma koji su postupno mijenjali strukturu turista koji borave na području županije. U ovom poglavlju objašnjeni su oblici turizma razvijeni u Osječko-baranjskoj županiji, s njihovim podvrstama te je analiziran turistički promet u 2009., 2014. i 2019. godini.

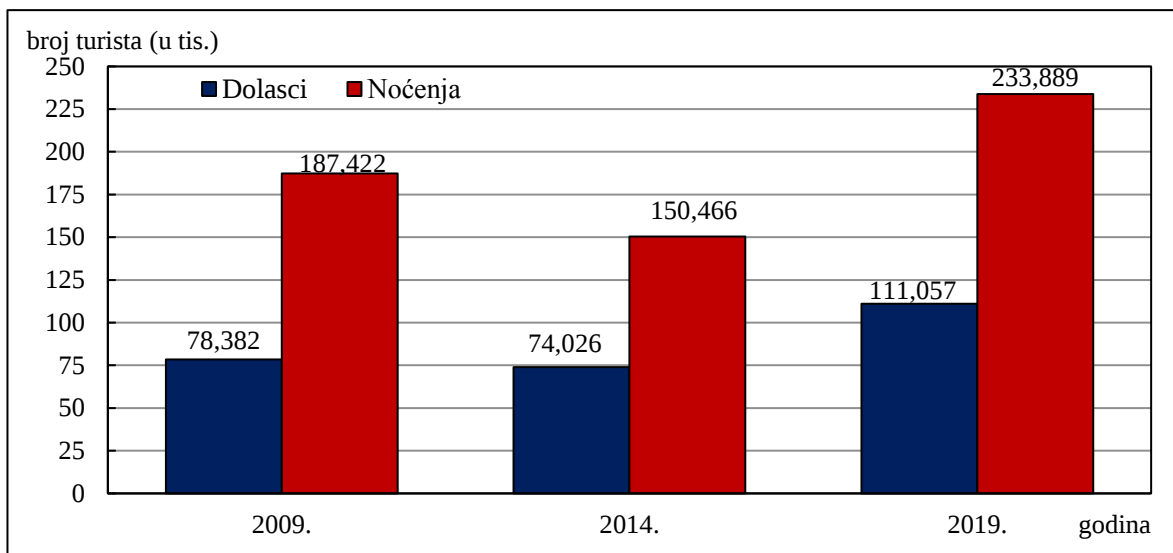
4.1. Oblici turizma

Podvrste selektivnog turizma koje su najviše zastupljene na području Županije su: (1) ruralni s podvrstom (1.1.) gastro-enološki turizam. (2) rekreacijsko-izletnički s podvrstom (2.1.) cikloturizam te (3) kulturni turizam. Prema Ružić (2009, 14) „ruralni turizam je skupni naziv za oblike turizma koji se razvijaju u ruralnom prostoru te popratne aktivnosti koje turiste u njega privlače“. Ruralni turizam doprinosi očuvanju kulturno-povijesne i prirodne baštine zbog svoje ekološke i društvene komponente. U Osječko-baranjskoj županiji se različitim vrstama potpora – (1) Potpora za ulaganja u razvoj i unaprjeđenje ruralnog turizma, (2) Potpora za autohtonu eno i gastro ponudu, (3) Potpora za organizaciju i sudjelovanje na sajmovima i manifestacijama – pokušava potaknuti lokalno stanovništvo da se uključi u razvoj ruralnog turizma i njegovih podvrsta poput eno i gastro turizma. Također, važnu ulogu imaju i različita društva i organizacije, poput već spomenutog *Etnološkog centra baranjske baštine* koji svojim radionicama i izložbama prikazuju kako se nekada radilo i živjelo u Slavoniji i Baranji. Puno financijskih sredstava uloženo je i u enološke ture, primjerice projekt *WineTour* koji se pokazao kao iznimno uspješan jer je privukao velik broj domaćih i međunarodnih gostiju u baranjske vinograde. Rekreacijsko – izletnički turizam Osječko-baranjske županije se prvotno odnosi na Kopački rit i *Bizovačke toplice* te *Državnu ergelu lipicanaca* u Đakovu. S obzirom da se u suvremenom turizmu sve više traže mjesta koja mogu pružiti niz aktivnosti tijekom kojih će turist biti „zauzet“ na odmoru ove lokacije su idealne za njih jer u svojoj ponudi imaju brojne usluge od jahanja i fotosafarija do rekreacije u bazenima i uz njih. Osječko-baranjska županija ističe se kao važna destinacija u ovoj vrsti turizma i zbog brojnih natjecanja koji su već spomenuti (npr. *Pannonian Challenge*) te mogućnosti lova i ribolova, koje se mogu svrstati i u zasebnu vrstu turizma. Cikloturizam predstavlja aktivan oblik turizma koji podrazumijeva vožnju biciklom, odnosno obilazak određenog turističkog lokaliteta ili destinacije vlastitim ili unajmljenim biciklom.

Osječko-baranjska županija u sklopu projekta *EuroVelo Central Coordination* uključila se u razvoj biciklističkih tura koje su europske važnosti, a najviše akcija je poduzeto u izgradnji i uređivanju ruta te razvoju aplikacija za bicikliste. Kroz procvat ove vrste turizma razvijali su se i specificirani smještajni kapaciteti, tzv. *bike&bed*, a njihova je najveća koncentracija na području Osijeka i Općine Bilje. Kulturni turizam uključuje putovanja koja podrazumijevaju posjete kulturnim atrakcijama bez obzira na inicijalnu motivaciju (Opačić, 2019). S obzirom na najveću koncentraciju kulturno-povijesnih spomenika i kulturnih ustanova, središte kulturnog turizma u županiji je Osijek. U posljednje se vrijeme u Osijeku pridaje značaj različitoj reprezentativnoj infrastrukturi koja se kroz niz europskih projekata nastoji obnoviti i promovirati. Primjerice, projekti *Štruca kulture* i *S.O.S – secesijska tura Osijeka i Subotice* su se pokazali kao iznimno uspješni u svrstavanju Osijeka na kartu kulturnih destinacija Hrvatske (Brezovac, intervju, 2020).

4.2. Turistički promet

Turistički promet odnosi se na dolaske i noćenja turista u nekoj destinaciji (DZS, 2015). U Hrvatskoj se do 2016. godine turistički promet pratio putem mjesečnih izvještaja (obrazaca) koje su ispunjavale turističke zajednice i dostavljale Ministarstvu turizma i DZS, od 2016. godine u zemlji je uspostavljen sustav *e-Visitor*. Prema definiciji DZS, *e-Visitor* je središnji elektronički sustav za prijavu i odjavu turista koji funkcionalno povezuje sve turističke zajednice u Republici Hrvatskoj, a dostupan je putem interneta ... uspostavljanje i održavanje sustava *e-Visitor* u nadležnosti je HTZ (DZS, 2018). Osječko-baranjska županija dugo je bila i ostala, vodeća u turističkom prometu u usporedbi s četiri ostale slavonske županije (VSŽ, BPŽ, VPŽ, PSŽ). Na slici (sl. 14) prikazani su ukupni dolasci i noćenja turista u Osječko-baranjskoj županiji 2009., 2014. i 2019. godine. Ove su godine izabrane kako bi se prikazalo stanje prije i neposredno nakon ulaska Republike Hrvatske u EU te sadašnje stanje.

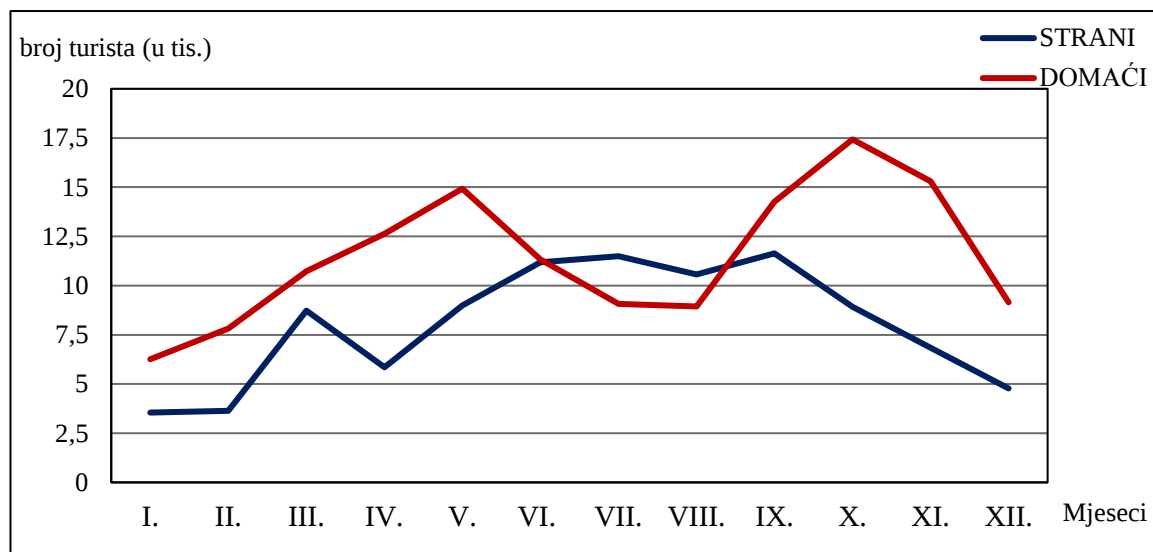

Sl. 14. Turistički promet Osječko-baranjske županije

Izvor: e-Visitor 2020, DZS, Statistički ljetopis (2010, 2015)

Usporedbom 2009. godine i 2014. godine uočava se smanjenje broja turističkih noćenja sa 187.422 turista na 150.466 što se može povezati sa smanjenjem smještajnih kapaciteta u promatranim godinama te s manjim brojem turističkih dolazaka (2009. – 78.382; 2014. – 74.026), ali kao što je spomenuto i s razdobljem oporavka od globalne ekonomske krize iz 2008. godine. Daljnjom komparacijom stanja primjećuje se razmjerno velik porast broja turista u posljednjoj promatranoj godini, 2019. godini. Naime, u usporedbi s 2014. godinom, u 2019. godini Osječko-baranjska županija ostvarila je čak 83.423 noćenja više te 37.031 turistička dolaska dok je usporedno s 2009. godinom također vidljiv porast.

Na slici (sl. 15) prikazana su noćenja domaćih i stranih turista u Osječko-baranjskoj županiji po mjesecima 2019. godine.

Sl. 15. Noćenja domaćih i stranih turista u Osječko-baranjskoj županiji po mjesecima 2019. godine

Izvor: e-Visitor, 2020

Veća zastupljenost domaćih turista u ukupnom broju turista je očigledna, ali u ljetnim mjesecima ipak prevladavaju strani posjetitelji. Vjerojatan uzrok tomu je odlazak većine domaćih turista na Jadran, a uzrok može biti i niz manifestacija koje se ljeti održavaju u Osijeku i Županiji, a koje privlače međunarodne posjetitelje i sudionike. Zbog susreta Dani hrvatskog turizma koji se održavao u Slavoniji značajno je povećan broj noćenja u listopadu 2019. (17.431). Ovaj događaj nameće se kao izvrstan primjer mogućnosti razvoja kongresnog turizma u Osječko-baranjskoj županiji.

Kada se promatra broj ostvarenih noćenja turista prema državi prebivališta najznačajniji promet u Osječko-baranjskoj županiji ostvare turisti iz Njemačke (tab. 4). U tablici su prikazani turisti iz zemalja u okruženju te Njemačke. Turisti iz Srbije nisu navedeni jer su u publikacijama *DZS-a* (Statistički ljetopis 2010. i 2015.) navedeni u nizu „Ostali“. Također, podaci iz sustava *e-Visitor* za 2019. godinu odnose se na razdoblje od siječnja do studenog.

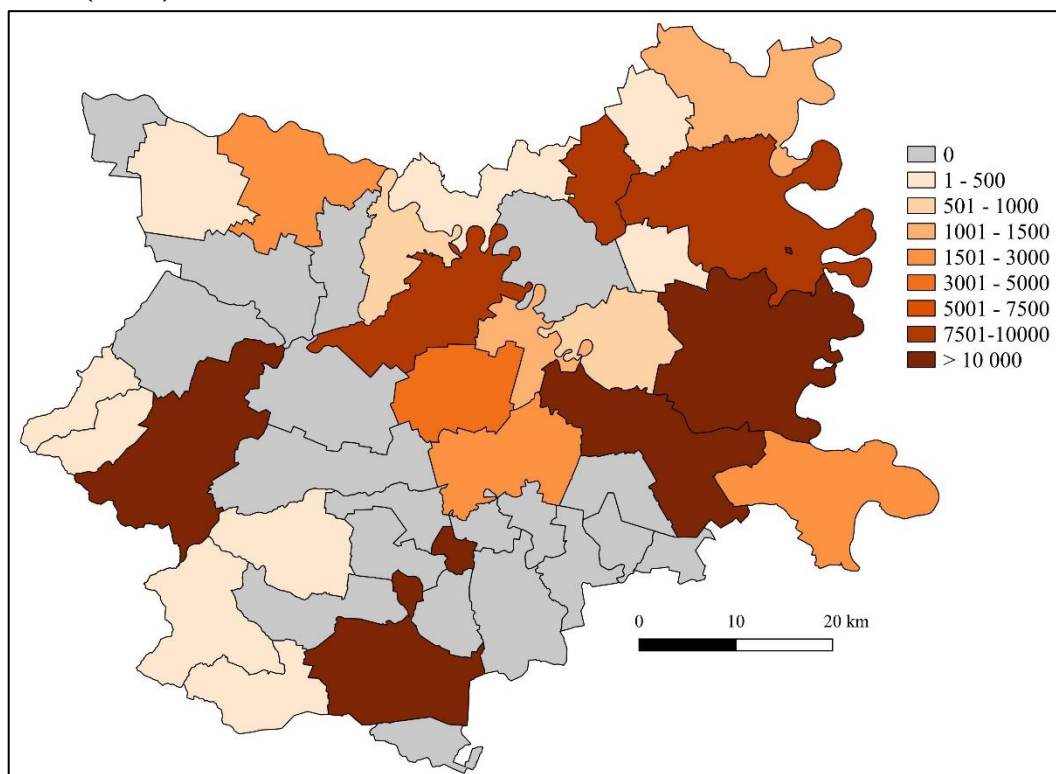
Tab. 4. Broj ostvarenih noćenja turista u Osječko-baranjskoj županiji prema zemlji prebivališta 2009., 2014. i 2019. godine

	Austrija	BiH	Italija	Mađarska	Njemačka	Slovačka	Slovenija	Ostali
2009.	3416	5660	3333	1630	7573	1232	2885	21.961
2014.	3136	3553	2940	2637	7074	1340	4623	25.016
2019.	3706	5232	3154	4032	12.262	1278	4603	50.798

Izvor: DZS (2010, 2015), e-Visitor, 2019

Kao što je spomenuto, Nijemci su ostvarili najveći broj noćenja u sve tri promatrane godine, a slijede ih bosansko-hercegovački turisti, ali iznimka je 2019. godine. Prema podacima iz sustava *e-Visitor*, turisti iz Srbije 2019. godine ostvarili su 5528 noćenja u Osječko-baranjskoj županiji i time zauzeli drugo mjesto. Nadalje, za turistički promet u Županiji važni su i turisti iz Mađarske. U tablici (tab. 4) uočava se povećanje broja noćenja ovih turista, a za to je vjerojatno zaslužna zajednička turistička kampanja Osječko-baranjske županije i Županije Baranja u Mađarskoj kojom se, uz pomoć suradnika, nastoje prevoditi reklamni materijali na mađarski, odnosno hrvatski jezik. Broj slovačkih i austrijskih posjetitelja neznatno se povećao 2019. godine u usporedbi s 2009. godinom. Broj noćenja koji ostvaruju talijanski turisti smanjio se u odnosu na početnu promatranu godinu (2009.). Od ostalih turista koji su ostvarili više od 2000 noćenja u razdoblju od siječnja do studenog 2019. godine ističu se turisti iz SAD-a, Francuske i Ujedinjenog Kraljevstva.

Broj ostvarenih noćenja u 2018. godini po općinama Osječko-baranjske županije prikazan je na slici (sl. 16).

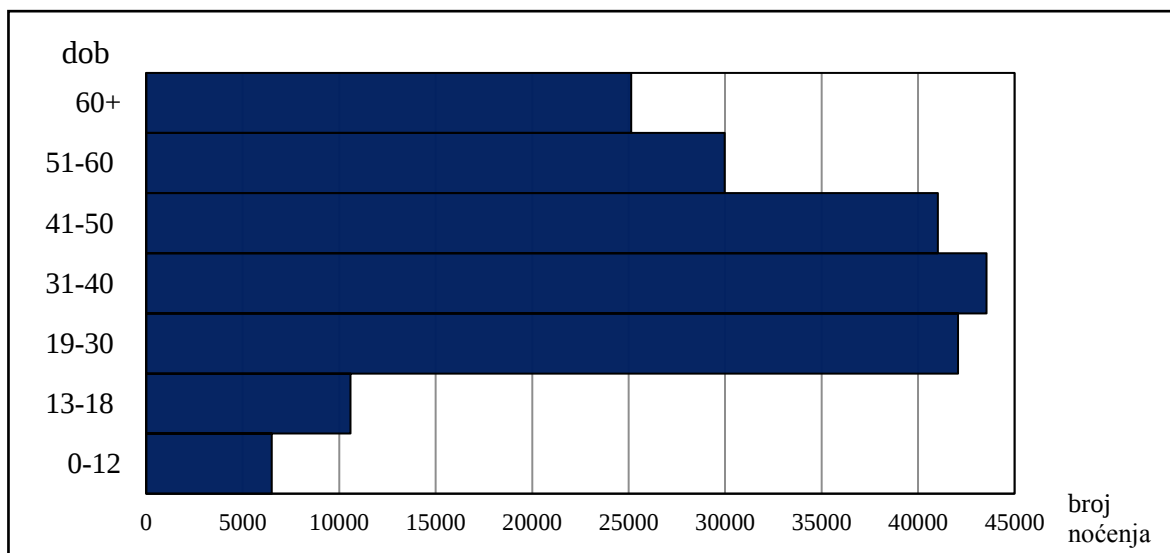
Sl. 16. Broj ostvarenih noćenja 2018. godine u općinama Osječko-baranjske županije

Izvor: *e-Visitor*, 2019, izradila autorica u QGIS-u, 2020

Na slici (sl. 16) uočava se da najviše noćenja ostvaruju gradovi u Županiji, što je očekivano s obzirom na broj smještajnih kapaciteta. U Gradu Osijeku ostvareno je 112.132 noćenja, najviše u cijeloj Županiji, dok svi drugi gradovi imaju manje od 20.000 noćenja.

Kada se promatra ostvareni promet prema općinama u Županiji, Općina Bilje ima 17.312 noćenja, što je apsolutno najviše u usporedbi s ostalim općinama. U ovoj je općini ostvaren čak i veći broj noćenja od većine gradova, npr. Našice imaju 10.168 noćenja, Valpovo 8512, Beli Manastir 8471, Donji Miholjac 2494, dok Grad Belišće ima samo 991 noćenje. Najmanji turistički promet u 2018. godini imaju slavonske općine Viljevo (12), Drenje (64), Donja Motičina (84) i Trnava (94), dok u Baranji manji promet od 200 noćenja imaju Popovac (119), Petlovac (134) i Čeminac (118). Usporedi li se ukupan broj noćenja u slavonskom dijelu županije (bez Grada Osijeka) (52.221), s ukupnim ostvarenim noćenjima u Baranji (37.934), vidljivo je da ih je više ostvareno u slavonskom dijelu županije. Ipak, kada se promotri slika (sl. 16) vidljivo je da je turistički promet bolje raspoređen u Baranji. Ondje svaka općina i Grad Beli Manastir, osim Općine Jagodnjak, imaju iznad 100 ostvarenih noćenja dok u turističkom prometu drugog dijela županije uglavnom sudjeluju gradovi.

Turistički promet može se analizirati i prema dobnoj strukturi turista. Na slici (sl. 17) prikazan je broj ostvarenih turističkih noćenja u Osječko-baranjskoj županiji prema dobnoj strukturi 2019. godine. Podaci za prikazanu godinu odnose se na razdoblje od siječnja do studenog.

Sl. 17. Broj ostvarenih noćenja u Osječko-baranjskoj županiji po dobnim skupinama od siječnja do studenog 2019. godine

Izvor: *e-Visitor*, 2019

Na slici (sl. 17) uočava se da je dobna skupina turista od 31 do 40 godina ostvarila najveći broj noćenja (43.542) dok je najmanje noćenja ostvareno u dobnoj skupini do 12 godina (6512). Primjećuje se i to da je ukupan broj ostvarenih noćenja kod mladih (19-30) turista relativno visok (42.065), a uzrok može biti velik broj različitih manifestacija koje ih privlače u Županiju poput *Pannonian Challenge*-a ili *Vinskog-bor maratona*. Najviše noćenja ostvarili su gosti koji pripadaju zreloj skupini stanovništva (19-60 godina). Ovo je očekivano jer prema podacima iz sustava *e-Visitor* ukupan broj noćenja koji ostvaruju turisti iz visokorazvijenih zemalja Zapadne Europe i svijeta (46.335) veći je od ukupnog broja ostvarenih noćenja turista iz slabije razvijenih zemalja Jugoistočne Europe i svijeta (38.730).

4.3. SWOT analiza

U ovom radu analizirano je stanje u turizmu Osječko-baranjske županije pri čemu je pažnja usmjerena na atrakcijsku osnovu te na statističke pokazatelje u turizmu. Kako bi se sistematiziralo sve navedeno te lakše došlo do boljih zaključaka u tablici (tab. 5) prikazane su prednosti, nedostaci, mogućnosti i prijetnje koje bi mogle imati utjecaj na turistički razvoj Osječko-baranjske županije.

Tab. 5. SWOT analiza turizma Osječko-baranjske županije

PREDNOSTI (STRENGTHS)	NEDOSTACI (WEAKNESSES)
• Geografski položaj Osječko-baranjske županije • Prometnogeografski položaj (cestovni i riječni prometni pravci) • Blizina inozemnog tržišta (Mađarska i Srbija) • Objedinjeno oglašavanje • Smanjena sezonalnost u turizmu • Zaštićena prirodna i kulturna dobra • Povijest i tradicija Županije • Bogata i autohtona gastro-enološka ponuda • Otvorenost stanovništva za razvoj turizma	• Svi oblici infrastrukture (prometna, komunalna) • Kontinuirana depopulacija OBŽ • Nedostatak stručne radne snage za turizam • Nedovoljna uređenost nekih urbanih i svih ruralnih područja • Nediferenciranost gospodarstva • Slab utjecaj turizma na ekonomiju Županije • Nesuradnja privatnog i javnog sektora
MOGUĆNOSTI (Opportunities)	PRIJETNJE (Threats)
• Povezivanje kontinentalnih županija na nacionalnoj razini (regija Slavonija) • Povezivanje turističkih regija na međunarodnoj razini (Srbija i Mađarska) • Iskorištavanje financijskih sredstava EU • Nov način financiranja TZ • Razvijanje novih turističkih proizvoda kroz praćenje trendova na tržištu	• Konkurentnost susjednih područja (sličnost ponude) • Loša nacionalna demografska politika • Ekonomsko propadanje regije • Propadanje različitih gospodarskih grana (poljoprivreda, industrija) • Moguća pasivnost stanovništva za daljnji razvoj turizma • Slabija platežna moć turista iz susjednih zemalja

Prednosti koje Osječko-baranjska županija može iskoristiti u svoju korist jesu svakako geografski i prometnogeografski položaj Županije s obzirom da se nalazi na krajnjem istoku uz državne granice sa Srbijom i Mađarskom koje ujedno predstavljaju i emitivno tržište za slavonske i baranjske turističke destinacije. Uz to, kroz Županiju prolaze dvije važne europske rijeke Dunav i Drava koje su obje plovne. Od 2020. godine u regionalnim TZ provodi se objedinjeno oglašavanje što značajno pomaže lokalnim TZ s obzirom da im je marketing djelomično sufinanciran te im to ostavlja više sredstava za ulaganje u druge elemente. Jedna od specifičnosti kontinentalnog turizma je i smanjena sezonalnost koja, objedinjena s očuvanom prirodnom i kulturno-povijesnom baštinom te autohtonom gastro-enološkom ponudom, čini okosnicu razvoja turizma u Županiji.

Zainteresiranost lokalnog stanovništva za turizam je iznimno važna jer se kroz suradnju postiže puno više za korist svih.

Najveći problem u Županiji je infrastruktura u koju nije ulagano dugo vremena zbog slabog interesa državnih tijela za investiranja na području Slavonije i Baranje. Sva komunalna i prometna infrastruktura značajno je zastarjela te nije u mogućnosti primati nove turističke ili druge kapacitete. Kontinuirana depopulacija istoka Hrvatske još od 1990.-ih godina (čak i ranije!) te neadekvatna demografska politika doveli su do nedostatka stručne radne snage za turizam. Za ovu slabost vezan je i (ne)razvoj industrije te nediferenciranost gospodarstva jer poljoprivreda i dalje predstavlja najvažniju djelatnost na području županije. Iz toga proizlazi i slab utjecaj turizma na ekonomiju Županije jer je prihod od turizma 2019. godine bio gotovo trostruko manji od prihoda iz poljoprivrede.⁸

Mogućnosti pogodne za razvoj turizma su mnogobrojne, a jedna od najvažnijih je udruživanje kontinentalnih županija u jednu regiju – Slavoniju. Prema riječima direktorice TZ OBŽ, Slavonija je na turističkim sajmovima često znala biti poistovjećivana sa Slovenijom te je udruživanjem s drugim županijama prvo pristupljeno brendiranju imena destinacije i razvijanju turistički prepoznatljivih proizvoda (Jurić, intervju, 2020). Uz to, TZ OBŽ uvidjela je benefite u povezivanju s mađarskim županijama jer je u gradu Pečuhu ostvareno trostruko više noćenja nego u gradu Osijeku, a povezivanjem i prekograničnom suradnjom stvara se veće tržište za obje županije. Pristup Republike Hrvatske EU donio je značajna financijska sredstva koje su jedinice lokalne i regionalne samouprave upotrijebile za niz razvojnih projekata. Uz to, kroz novo financiranje TZ, lokalnim TZ ostavljena je veća financijska sloboda za ulaganje u ono što je, po njima, nužno.

Glavna prijetnja za razvoj turizma je, dakako, sličnost ponude u okružju, ali kao što je spomenuto, povezivanjem i međusobnom suradnjom ova se prijetnja može pretvoriti u mogućnost i snagu. Već navedeno loše demografsko stanje Županije posljedica je loše vođene nacionalne demografske politike što uz sebe veže i ekonomsko propadanje regije i različitih gospodarskih grana te niz drugih demografskih katastrofa poput ruralnog egzodusa i sl. Ono čega se boje djelatnici svih TZ jest nagla pasivizacija i zasićenje stanovništva za turizam, ali tome se doskočilo provođenjem različitih projekata edukacije lokalne populacije (Jurić, intervju, 2020; Doboš, intervju, 2020). Također, s obzirom da se u susjedstvu nalaze zemlje koje su slabije razvijene od Hrvatske (BiH i Srbija) javlja se problem kod usklađivanja kvalitete ponude i cijene.

⁸ Poljoprivreda je ostvarila prihod od 13 795 582 HRK, dok je turizam ostvario prihod 5 526 548 HRK

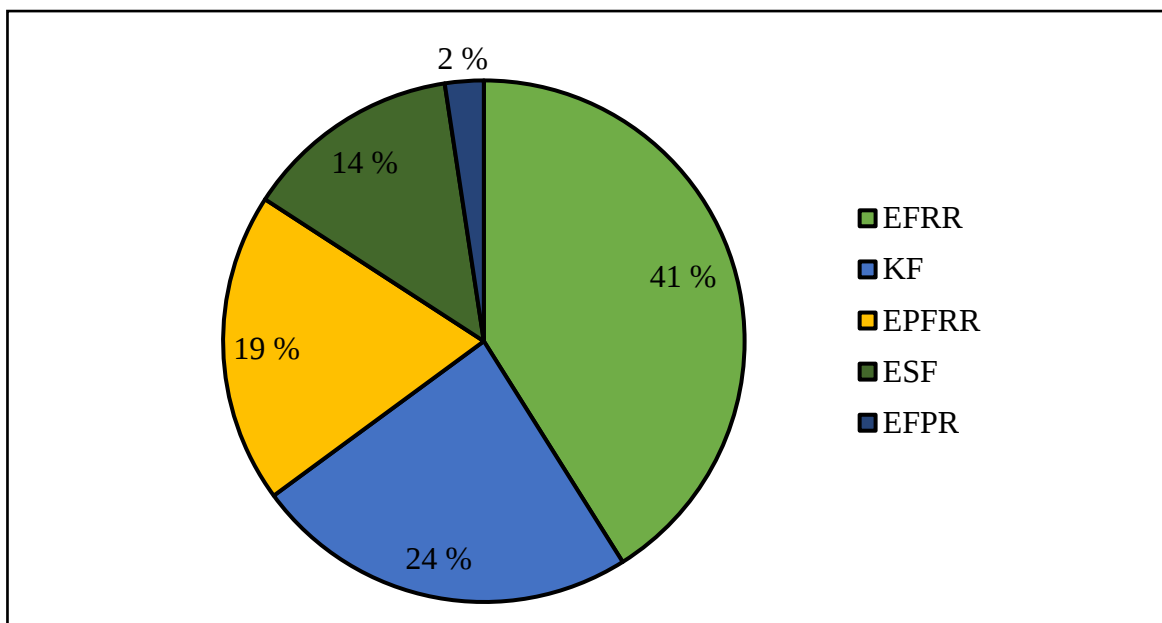
5. EUROPSKI STRUKTURNI I INVESTICIJSKI FONDOVI

Europski strukturni i investicijski fondovi je skupni naziv za pet fondova kojima EU provodi svoju kohezijsku politiku. Kohezijska politika je javna politika EU kojom se nastoje smanjiti gospodarske, socijalne i teritorijalne razlike između zemalja članica, a provodi se pomoću strateških okvira,⁹ odnosno operativnih programa (u nastavku: OP). Pravo na korištenje ESI fondova imaju samo države članice EU, dok pravo na zajedničko korištenje sredstava EU i suradnju s državama članicama imaju zemlje koje se pripremaju za pristupanje EU. Spomenutih pet fondova su: (1) kohezijski fond (u nastavku: KF), (2) europski fond za regionalni razvoj (u nastavku: EFRR), (3) europski socijalni fond (u nastavku: ESF), (4) europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (u nastavku: EPFRR) i (5) europski fond za pomorstvo i ribarstvo (u nastavku EFPR) (Vela, 2015).

Svaka država članica na raspolaganju ima određenu sumu financijskih sredstava koji se naziva alokacija. Ukupan iznos novca koji se dodjeljuje određuje se po sedmogodišnjim razdobljima tzv. financijske perspektive, a za to su ključni strateški okviri. Hrvatska je prije ulaska u EU značajnije bila uključena u financijsku perspektivu 2007. – 2013. kroz pretpristupne fondove (u nastavku: IPA¹⁰), a nakon ulaska potpuno je uključena u iskorištavanje sredstava iz perspektive 2014. – 2020. Količina dodijeljenih sredstava razlikuje se za svaku članicu tako da najrazvijenije države dobivaju najmanje sredstava, dok one slabije razvijene primaju više novca. Ipak, dodjeljivanje sredstava ne ovisi samo o razvijenosti pojedine članice, odnosno BDP-u, nego i o nizu drugih parametara poput broja prijavljenih projekata u prethodnoj financijskoj perspektivi. Može se reći da Komisija EU zapravo promatra i analizira zainteresiranost svojih članica za iskorištavanje novca iz EU fondova kroz projekte te da i to ima utjecaj na količinu dodijeljenih sredstava po financijskim perspektivama. U trenutnoj financijskoj perspektivi Hrvatskoj je dodijeljeno 10.676 milijardi eura bespovratnih sredstava koji su raspoređeni u pet fondova ovisno o strateškim planovima zemlje (sl. 18). Najviše sredstava raspoređeno je u fond za regionalni razvoj te kohezijski fond dok je najmanje sredstava raspoređeno u fond za pomorstvo i ribarstvo.

⁹ „Strateški okviri su dokumenti kojima EU i pojedine članice definiraju svoje ciljeve i smjernice za razvoj te načine za postizanje tih ciljeva“ (Vela, 2015, 17).

¹⁰ engl. *Instrument for Pre-Accession Assistance*

Sl. 18. Udio sredstava u pojedinom fondu EU dodijeljenih Hrvatskoj u financijskoj perspektivi 2014. – 2020.

Izvor: Eurostat, 2020

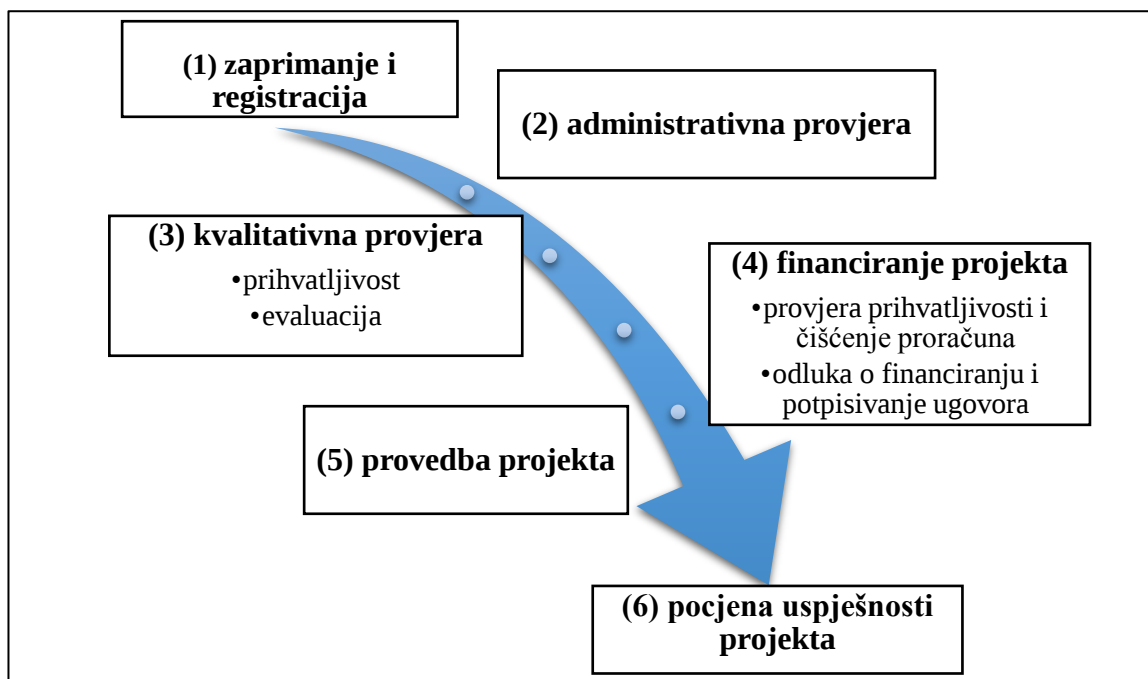
Već spomenuto sudjelovanje Republike Hrvatske u financijskoj perspektivi 2007. – 2013. razlikuje se po nizu faktora prikazanih u tablici (tab. 6) s uključenosti u recentnu perspektivu. Prije ulaska u EU korištenjem IPA fondova Hrvatska se nastojala pripremiti za financiranja koja su uslijedila nakon članstva (Belić i Štilinović, 2013). S obzirom da EU u planiranju svakog financijskog razdoblja nastoji unaprijediti svoju politiku financiranja ESI fondovi se mogu se promatrati kao nastavak IPA fondova.

Tab. 6. Razlike između programa IPA i ESI fondova

	IPA	ESI FONDOVI
Alokacija	997 milijuna €	10,676 mlrd. €
Pretfinanciranje	da	minimalno
Službeni jezik	engleski	hrvatski
Ugovaranje i provedba projekata EU-a	kontrola Europske komisije	samostalno ugovaranje i provedba; nadzor nacionalnih agencija
Troškovi prije sklapanja ugovora	uglavnom nisu priznati	priznat dio troškova
Početak projekta	nakon potpisivanja ugovora	može početi i prije potpisivanja ugovora

Izvor: Izmijenjeno; Vela, 2015, prema EU PROJEKTI, Obrt za poslovno savjetovanje i ostale usluge

Iz tablice (tab. 6) jasno je da je ulaskom u EU Hrvatska značajno profitirala u pogledu financiranja. U pretpristupnom razdoblju bilo joj je dostupno 997 milijuna eura dok je iz ESI fondova omogućeno korištenje čak 10.676 milijardi eura. Također, važna je razlika i u pisanju i kontroliranju projekata gdje se nakon 2013. godine Hrvatskoj dopuštaju veće samostalne akcije. Uz to, kada je projekt odobren on može početi i prije potpisivanja ugovora što je praktično zbog stalnih oscilacija u ekonomiji. Faze kroz koje prolaze projekti prikazani su na slici u nastavku (sl. 19).

Sl. 19. Glavne faze provedbe projekata financiranih iz ESI fondova

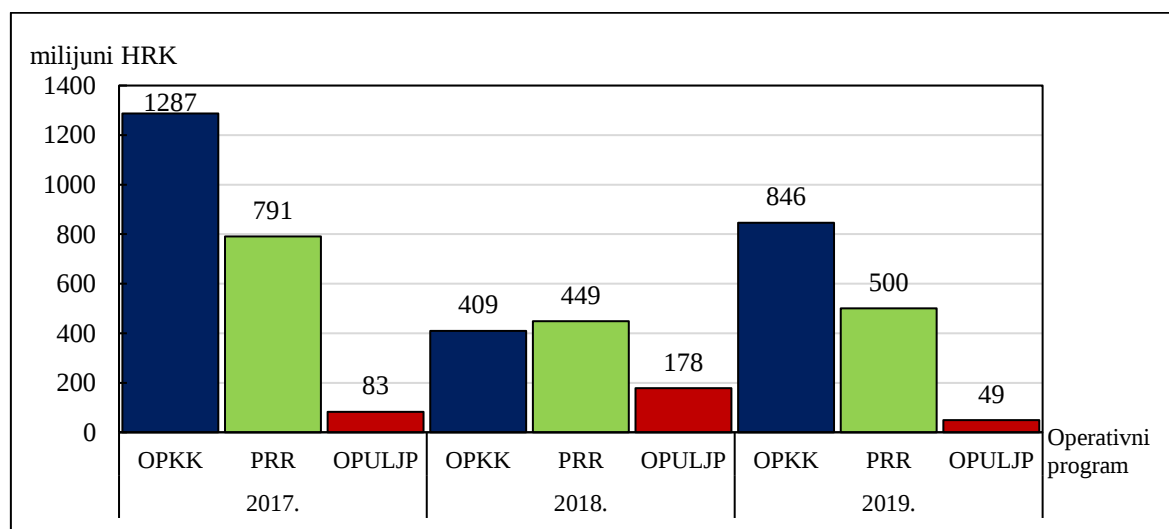
Izvor: Izradila autorica prema Vela, 2015, Belić i Štilinović, 2013 i MRRFEU, 2020

U početnim fazama provedbe projekata (1) i (2) tijelo¹¹ koje je raspisalo natječaj provodi provjeru dokumentacije projekta. Za projekte koji se prijavljuju za dodjelu bespovratnih sredstava ključna je faza kvalitativne provjere (3) jer se u toj fazi odlučuje hoće li projekt biti financiran ili će biti odbijen. Prvo se analizira prijavitelj projekta, zatim sam projekt i razrađenost aktivnosti koje će se provoditi tijekom projekta te se provjerava je li sve u skladu s nekom od europskih ili državnih strategija. U fazi financiranja (4) prvo se ispituje prihvatljivost troškova te se čisti proračun (engl. *budget clearing*) analizom svih stavki u njemu i razjašnjavanjem mogućih nejasnoća. U ovom razdoblju se prijavitelju projekta dopušta da izmjeni proračun projekta jer se nakon toga sastavlja ugovor koji se šalje u resorno ministarstvo.

¹¹ Najčešće su to jedinice lokalne i regionalne samouprave te resorna ministarstva

Ono zatim donosi odluku o financiranju projekta, nakon toga se potpisuje ugovor i počinju se isplaćivati financijska sredstva na način određen ugovorima (Belić i Štilinović, 2013; Vela, 2015). Faza provedbe projekta (5), ovisno o udjelu bespovratnih sredstava u projektu, može započeti nakon prve faze ili, u većini slučajeva, nakon četvrte faze. Kada projekt završi potrebno je proći određeno razdoblje, koje je dogovoreno, a najčešće je to 12 mjeseci, nakon kojeg slijedi faza vrednovanja uspješnosti projekta. Nositelj projekta dužan je nakon završetka svake etape projekta napraviti izvještaj i dostaviti ga tijelu koje je raspisalo natječaj (Belić i Štilinović, 2013; Vela, 2015, ESI fondovi, 2020). Države članice imaju pravo ugovarati projekte do kraja programskog razdoblja, odnosno do 31. prosinca 2020., a sredstva za projekte isplaćuju se do 2023. godine.

Osječko-baranjska županija je jedna od najuspješnijih u crpljenju bespovratnih sredstava u sklopu OP (sl. 20) u Hrvatskoj.

Sl. 20. Iznosi ugovorenih bespovratnih sredstava Osječko-baranjske županije prema operativnim programima u 2017., 2018. i 2019. godini

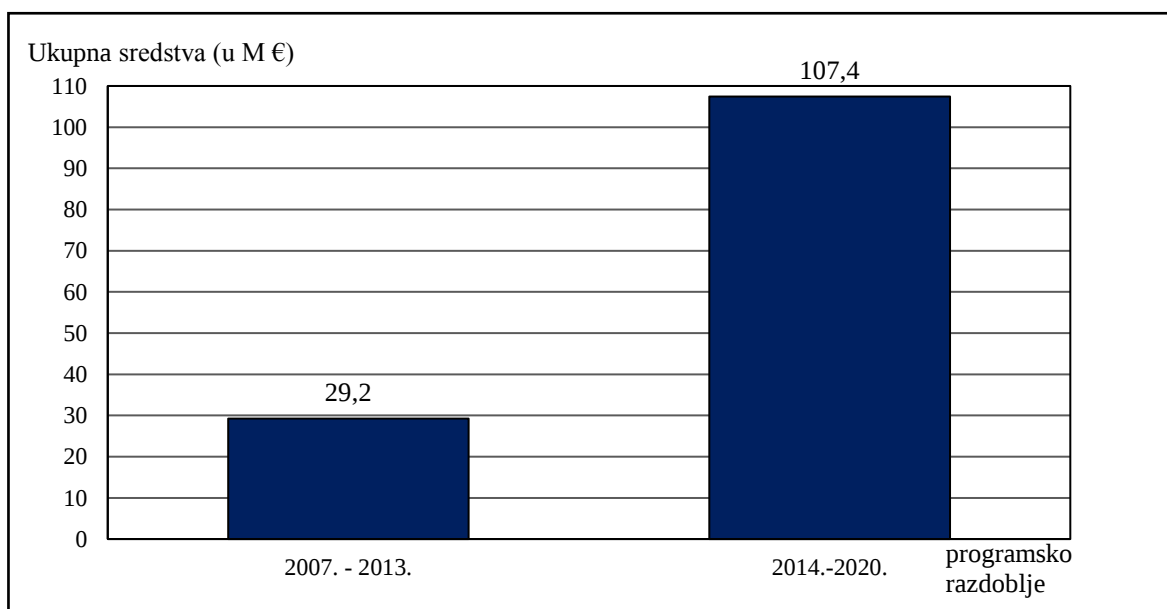
Izvor: MRRFEU, 2020

Na slici (sl. 20) su prikazani OP kroz koje je Osječko-baranjska županija ugovorila financiranje većine svojih projekata. Operativni program Konkurentnost i kohezija (u nastavku: OPKK) pokriva ulaganja EFRR i KF, Programi ruralnog razvoja (u nastavku: PRR) pokrivaju ulaganja EPFRR, dok Operativni program Učinkoviti ljudski resursi pokriva ulaganja ESF. Najviše sredstava Osječko-baranjska županija ugovorila je u sklopu OPKK, u dvije od tri promatrane godine (2017. i 2019.) dok PRR i OPULJP osciliraju ovisno o promatranom razdoblju.

U usporedbi s ostalim županijama u Hrvatskoj, Osječko-baranjska županija nalazi se u skupini od pet županija koje imaju najviše ugovorenih bespovratnih sredstava u sklopu OPKK, PRR i OPULJP 2017. godine, a 2019. godine nalazi se na prvom mjestu po iznosu ugovorenih sredstava u sklopu Programa ruralnog razvoja (MRRFEU, 2020).

6. PREGLED ESI PROJEKATA U OSJEČKO-BARANJSKOJ ŽUPANIJI KOJI SU POVEZANI S TURIZMOM

Prema podacima Županijske razvojne agencije (u nastavku: ŽRA) Osječko-baranjska županija je u pretpristupnom razdoblju (2007. – 2013.) provela 61 projekt povezan s razvojem turizma. Većina nositelja projekata su jedinice lokalne i regionalne samouprave dok su turističke zajednice samo partneri. U drugom programskom razdoblju na području Županije prijavljen je 41 projekt, a kao nositelji ili partneri na projektima se ističu javne ustanove za zaštitu prirode (poput *JUPP Kopački rit*) te različite udruge koje promiču razvoj održivog turizma (poput *Udruga za zaštitu prirode i okoliša – Zeleni Osijek*) (ŽRA, 2019). Ukupna vrijednost projekata u oba programska razdoblja prikazana je na slici (sl. 21).

Sl. 21. Ukupna vrijednost turističkih projekata (u milijunima eura) ugovorenih u Osječko-baranjskoj županiji u dva programska razdoblja

Izvor: Županijska razvojna agencija, 2019

Usporedbom iskorištenih sredstava po programskim razdobljima s ukupnim sredstvima koja su dodijeljena Hrvatskoj, Osječko-baranjska županija je u razdoblju 2007. – 2013. iskoristila 2,9 % za razvoj turizma. U sljedećem programskom razdoblju postotak je znatno manji, ali razlog tome su višestruko veća sredstva koja su na raspolaganju Hrvatskoj. Usporedbom dva programska razdoblja, Osječko-baranjska županija iskoristila je čak 78.2 milijuna eura više za razvoj turizma u recentnom programskom razdoblju.

Jedan od razloga za ovakvim povećanjem jesu i odredbe iz EU. Naime, direktorica TZ OBŽ navela je da su se projekti počeli više prijavljivati nakon što je određena minimalna iskorištenost dodijeljenih sredstava, do tada je Hrvatska slabo iskorištavala „*gotovo poklonjen novac*“ (Jurić, intervju, 2020).

U tablici (tab. 7) prikazano je po deset financijski najvrjednijih turističkih projekata za oba programska razdoblja u Osječko-baranjskoj županiji.

Tab. 7. Pregled 10 financijskih najvrjednijih turističkih projekata Osječko-baranjske županije u dva programska razdoblja

2007. – 2013.			2014. – 2020.		
Naziv projekta	Nositelj	Vrijednost (€)	Naziv projekta	Nositelj	Vrijednost (€)
Ekološka revitalizacija poplavnog područja rijeke Drave - Aljmaškog rita	Hrvatske vode	1.013.745,72	REDSICOVER (Otkrivanje i aktiviranje židovske ostavštine u dunavskoj regiji)	Grad Szeged (partner: Grad Osijek)	1.846.346,45
Dvije rijeke i jedno brdo	Udruga Zeleni Osijek	1.021.266,70	DRAVA LIFE	Hrvatske vode (partner: udruga Zeleni Osijek)	2.755.739,0
„Razvoj ekoturizma na području Drave i Dunava“	Hrvatske vode	1.026.239,16	Parkovni biseri Slavonije	Grad Našice	2.757.052,42
Dunavski pogled - uređenje javne turističke infrastrukture u mjestu Batina	Općina Draž	1.052.903,65	DANUBE parks CONNECTED	Donau-Auen National Park (Austrija) (partner: JUPP Kopačkit)	3.085.412,49

Etnološki centar baranjske baštine	Grad Beli Manastir	1.117.028,39	Amazon of Europe biciklistička ruta	WWF ¹² Austria - (partner: ŽRA)	3.176.000,0
Wine tour	OBŽ	1.248.519,89	PEER centar	Grad Beli Manastir	4.320.590,86
BICBC – Stvaranje biciklističke infrastrukture u području Dunava i Drave	Grad Mohač (partneri: OBŽ i Hrvatske vode)	1.945.260,0	Prezentacijsko edukacijski centar Tikveš	JUPP Kopački rit	6.878.073,89
"Biciklizam uz rijeku"	Hrvatske vode	1.999.176,42	Edukativni i informativni turistički centar mladih Stara Pekara s trgom Vatroslava Lisinskog, Tvrđa	Grad Osijek	8.807.286,55
Voda i život za Vuku i Dravu	Mađarska - partneri: OBŽ, Hrvatske vode, Općina Ernestinovo	2.623.300,0	Razvoj i unaprjeđenje osječke Tvrđe	Grad Osijek	12.026.684,40
DATOURWAY	VATI - (partneri: ŽRA)	2.888.952,0	NATURAVIT A	Hrvatske šume - (partner: OBŽ)	40.702.549,90

Izvor: ŽRA, 2019

Iz tablice (tab. 7) je vidljivo da u razdoblju prije ulaska u EU prevladavaju projekti u kojima se kooperira s drugim državama, mahom članicama EU, kroz projekte suradnje. Ovi projekti bili su važni za Republiku Hrvatsku jer su oni bili odraz zainteresiranosti i želje za ulaskom u EU. Županija je najvećim dijelom surađivala s Mađarskom, ali bilo je i projekata u suradnji sa Slovenijom i Rumunjskom. Nakon što su odobrena sredstva za ESI fondove, Osječko-baranjska županija više se uključuje u planiranje i izradu projekata.

¹² Međunarodni fond za zaštitu prirode

Najvrjedniji projekt *Naturavita* izrazito je važan za cijelo područje Županije jer se odnosi na razminiranje i revitalizaciju šumskih područja koja su uključena u mrežu zaštićenih i *Natura 2000* područja, a već je spomenuto da je Osječko-baranjska županija izrazito zagađena minama zaostalim iz Domovinskog rata. Usporedba između ovih 20 projekata može se usmjeriti i na vrijednosti projekata. Uočava se da je projekt s najvećim budžetom u pretpristupnom razdoblju u rangu s projektom koji se nalazi na 3. mjestu u desnom stupcu tablice što je još jedan pokazatelj da su mogućnosti iskorištavanja sredstava u velikoj mjeri povećane ulaskom u EU.

6.1. Primjeri dobre prakse

U nastavku (tab. 8) su opisana četiri projekta u turizmu koji su značajno utjecali na promjene u prostoru. Oni su navedeni kao primjeri dobre prakse jer su dva projekta, od triju završena, nadmašila očekivanja posjećenosti, dok se za četvrti to isto očekuje 2021. godine. Informacije o tijeku projekata i o posjećenosti prikupljene su metodom intervjua s nositeljima projekata dok su tehničke informacije (poput etapa projekata, ukupnih sredstava...) prikupljeni iz službenih dokumenata koji su dostupni javno na internetskim stranicama projekata.

Tab. 8. Infrastrukturni projekti u turizmu Osječko-baranjske županije – primjeri dobre prakse

Naziv projekta	Nositelj	Vrijednost (€)	Datum provedbe	Fond
Green Baranja	Udruga za zaštitu prirode i okoliša Zeleni Osijek	1.403.487,18	01. 12. 2017. – 30. 07. 2019.	Interreg V-A Mađarska - Hrvatska 2014. – 2020.
Prezentacijsko edukacijski centar Tikveš	JUPP Kopački rit	6.878.073,89	05. 10. 2017. – 04. 10. 2021.	OP Konkurentnost i kohezija 2014. – 2020.
Edukativni i informativni turistički centar mladih Stara Pekara s trgom Vatroslava Lisinskog, Tvrdča	Grad Osijek	8.807.286,55	01. 02. 2017. – 31. 01. 2020.	OP Konkurentnost i kohezija 2014. – 2020.
Etnološki centar baranjske baštine	Grad Beli Manastir	1.117.028,39	01. 10. 2014. – 31. 05. 2016.	Europski fond za regionalni razvoj – OP Regionalna konkurentnost 2007. – 2013.

Izvor: ŽRA, 2019

Projekt *Green Baranja* imao je za cilj potaknuti ekološki i ekonomski održivi razvoj usklađen s očuvanjem prirode u hrvatskom dijelu Baranje i prekograničnoj regiji mađarske Baranje. Također, svrha projekta bila je promocija Baranje kao područja izrazite očuvanosti prirodne i kulturne baštine te zapošljavanje stanovnika Općine Bilje (Pešić, intervju, 2020). Kao što je navedeno u tablici (tab. 8) projekt je trajao 19 mjeseci i financiran je iz Fonda za međudržavnu suradnju (Interreg) Mađarske i Hrvatske. U sklopu projekta u Osječko-baranjskoj županiji, uz biciklističku stazu Panonski put mira postavljeno je ukupno šest *land art* instalacija, a one su dio veće priče u koju spada još 11 *land art* skulptura od kojih svaka ima svoju svrhu. Ideja ovih instalacija bila je edukacija posjetitelja te poticanje njihovog interesa za istraživanjem (sl. 22). Osim promicanja i promocije, ovaj projekt imao je svrhu edukacije i otvaranja novih radnih mjesta. Najviše sredstava utrošeno je za izgradnju novih infrastrukturnih objekata u kompleksu *Eko centra Zlatna Greda* i na području Općine Bilje. To se odnosi na dvije kućice na drvetu, na punionicu električnih automobila i na ugradnju fotonaponske elektrane. Najskuplja pojedinačna investicija unutar projekta bila je kupovina električnih automobila za prijevoz turista te fotonaponska elektrana.

U sklopu projekta izrađena je i brošura na tri jezika (hrvatski, engleski i mađarski). Jedan od uvjeta projekta bio je zadovoljiti određenu posjećenost koja se morala prikazati kroz dolaske i noćenja posjetitelja. Prema podacima udruge *Zeleni Osijek*, zadana brojka je višestruko premašena te su već u 2019. godini imali oko 14 000 posjetitelja (Pešić, intervju, 2020).

Sl. 22. *Land art* instalacija „Globus“ u Eko centru Zlatna Greda

Izvor: Wendy Koprivnjak, 24. lipanj 2020.

Prezentacijsko-edukacijski centar Tikveš velik je infrastrukturni projekt *JUPP Kopački rit*. U sklopu projekta obnovit će se dva dvorca na imanju Tikveš te aneks Novog dvorca koji je kulturno dobro. Ukupna vrijednost projekta je nešto više od 61 milijun HRK. Projekt je djelomično financiran iz EFRR-a u okviru Operativnog programa „Konkurentnost i kohezija“ (oko 44 milijuna HRK), dio sredstava su javna sredstva (7,750 milijuna HRK), a ostatak je financiran samostalno (Hrvojević, intervju, 2020). Novi dvorac bit će obnovljen pri čemu će vanjski dio sačuvati izvorni oblik dok će se unutrašnjost urediti kao suvremeni prezentacijski prostor (sl. 23). Aneks dvorca bit će pretvoren u centar za interpretaciju prirode u kojem će se postaviti različiti interaktivni eksponati. Stari dvorac će, slično kao i Novi, biti obnovljen u cijelosti te će služiti kao info-centar za posjetitelje jer se nalazi na jednom od ulaza u PP Kopački rit.

S obzirom na to da se projekt još uvijek nije završio ne mogu se donijeti konačne procjene utjecaja na turizam Kopačkog rita, ali *JUPP Kopački rit* već ima iskustva s nizom drugih infrastrukturnih projekata koji su svi bili izrazito uspješni i svaki su put povećali broj posjetitelja parka pa se to očekuje i od ovog projekta (Hrvojević, intervju, 2020).

Sl. 23. Stanje Novog dvorca Tikveš u lipnju 2020. godine

Izvor: Wendy Koprivnjak, 23. lipanj 2020.

Edukativni i informativni turistički centar mladih Stara Pekara s trgom Vatroslava Lisinskog u Tvrdi je veliki infrastrukturni projekt Grada Osijeka kao nositelja dok je TZ Grada Osijeka sudjelovala kao partner u turističkoj promociji. Na projektu su još sudjelovali i *Sveučilište J. J. Strossmayer iz Osijeka*, *Agencija za obnovu osječke Tvrđe*, *Hrvatski ferijalni i hostelski savez te ŽRA*. Ovaj projekt je značajno utjecao na promjenu prostora jer je kompletno promijenjena vizura Trga Vatroslava Lisinskog (sl. 24) i obnovljena je zgrada Stare Pekare koja je dobila novu funkciju kao hostel i izložbeni prostor te informativni turistički centar. Ovaj projekt je, kao i dvorci Tikveš, financiran iz Operativnog programa „Konkurentnost i kohezija“, a dio sredstava osigurano je i iz europskog programa ITU kojim se financira razvoj urbanih aglomeracija. Udio bespovratnih sredstava u projektu je nešto manji od 85 % (Brezovac, intervju, 2020). Zgrada Stare Pekare pretvorena je djelomično u hostel - Hostel Stara Pekara, koji sadrži 55 kreveta u 15 smještajnih jedinica s vlastitim sanitarijama dok je u ostatku zgrade trenutno smješteno nekoliko izložbenih soba koji su povezani s drugim projektima.

Ono što je važno jest i otvaranje novih radnih mjesta kojih je u ovom projektu trebalo biti 28, ali zbog novonastale situacije, odnosno pandemije Covid-19, to je postalo upitno. Prema informacijama iz Grada, bilo je turista zainteresiranih za noćenje u hostelu, ali su otkazali svoj posjet zbog već spomenute pandemije (Brezovac, intervju, 2020). Dvije godine nakon završetka projekta Grad Osijek treba dostaviti izvještaj, odnosno procjenu uspješnosti projekta.

Sl. 24. Trg Vatroslava Lisinskog sa zgradom Stare Pekare
Izvor: Wendy Koprivnjak, 24. lipanj 2020.

Etnološki centar baranjske baštine je infrastrukturni projekt koji je Grad Beli Manastir dogovorio još u razdoblju pretpristupnih fondova (2007. – 2013.), ali je provedba samog projekta, odnosno uređenje infrastrukture, počelo tek 2014. godine. Mjesto na kojem je otvoren Centar doživjelo je veliku preobrazbu te je ulična zgrada u kojoj se nalazi uprava i dijelom izložbeni prostor stalnog sastava nadograđena, u dvorištu je uređen niz zgrada koje su dobile prezentacijsku funkciju (poput vanjskog paviljona (sl. 25)). U financiranju projekta EU je sudjelovala s čak 96,5 % ukupnih sredstava dok je Grad Beli Manastir uložio nešto više od 3,5 % (Doboš, intervju, 2020). S obzirom na to da su u Etnološkom centru očekivali brojku od oko 5000 posjetitelja u prvih pet godina od otvaranja, ugodno su se iznenadili kada je taj broj premašen u manje od dvije godine. U sklopu Centra održavaju se već spomenute radionice koje nastoje promicati očuvanje baranjske kulture i baštine (Doboš, intervju, 2020).

Sl. 25. Vanjski paviljon u Etnološkom centru baranjske baštine

Izvor: Wendy Koprivnjak, 23. lipanj 2020.

6.2. Intervju

S obzirom na to da su pitanja bila koncipirana tako da se jasno odijeli pretpristupno razdoblje i razdoblje članstva Hrvatske u EU, provođenjem intervjua došlo se do realnijih saznanja o stanju u turizmu prije i nakon 2013. godine te o planovima za daljnji razvoj. Većina ispitanih je na pitanje o korištenju pretpristupnih fondova odgovorila da su se koristili, a neki su spominjali čak i kredite *Svjetske banke* (u nastavku: WB) i *Europske banke za obnovu i razvoj* koji su Hrvatskoj dodijeljeni nakon Domovinskog rata. Tako su primjerice, *JUPP Kopački rit* i *Udruga Zeleni Osijek* potakli razvoj turizma na području Kopačkog rita ulaganjem u izgradnju prijemnog centra Kopački rit i *Eko centra Zlatna Greda* te kupnjom brodova i drugih vozila kojima je turistima omogućeno razgledavanje parka (Hrvojević, intervju, 2020; Pešić, intervju, 2020). Direktorica TZ OBŽ još je spomenula i korištenje sredstava WB kada su nastojali plasirati nove turističke proizvode (Jurić, intervju, 2020). U *JUPP Kopački rit* su nastavili opremanje parka pretpristupnim sredstvima kupnjom električnog vlakića za prijevoz turista dok je *Udruga Zeleni Osijek* otpočela suradnju s Mađarskom i sudjelovala na nizu projekata poput uređenja biciklističkih staza i slično (Hrvojević, intervju, 2020; Pešić, intervju, 2020). S druge strane, u Gradu Osijeku većinom su ulagali u energetska učinkovitost dok su se sredstva iz pretpristupnih fondova manje ulagala u razvoj turizma.

Najveći infrastrukturni projekt važan za turizam bila je rekonstrukcija Vodenice na Dravi, za koju se dobilo malo sredstava te je Grad morao nadomjestiti značajan iznos za potpunu obnovu (Brezovac, intervju, 2020). TZ OBŽ sudjelovala je kao partner na nizu projekata iz pretpristupnog razdoblja i uglavnom su imali ulogu turističke promocije proizvoda ili destinacija. Prvi veći infrastrukturni projekt u turizmu bio je *Wine Tour* čiji je nositelj bila Osječko-baranjska županija, a TZ OBŽ je opet imala ulogu u promociji i on je financiran iz IPA III c komponente (regionalni razvoj) (Jurić, intervju, 2020). S obzirom na prirodnu osnovu Osječko-baranjske županije svi ispitanici složili su se da je prije ulaska u EU bio razvijen mahom ruralni turizam, a nešto manje njegove komponente gastro i eno-turizam, dok je u Gradu Osijeku kulturni turizam najvažniji oblik. Što se tiče oglašavanja prije članstva u EU dio sugovornika nije bio upoznat s ciframa te je to pitanje donekle zanemareno, ali iz uprave *JUPP Kopački rit* su odgovorili da im je za promociju bilo najvažnije da turist ode sretan i zadovoljan iz Kopačkog rita i da samostalno proširi informacije i tako privuče nove posjetitelje. Uz to, dio sugovornika (*JUPP Kopački rit, Udruga Zeleni Osijek, TZ OBŽ*) rekli su da su više puta samostalno poduzimali neke korake u oglašavanju jer nisu imali drugog izbora. U razdoblju do 2013. godine najviše sredstava iz europskih fondova uloženi u turizam bilo je u *Udrugi Zeleni Osijek* i *JUPP Kopački rit* dok je najvažniji partner u svim projektima, očekivano, bila TZ OBŽ.

Što se tiče razdoblja nakon primitka u EU, ulaganja u turizam u Osječko-baranjskoj županiji značajno su se promijenila. Tako su u Gradu Osijeku, kao i u *Udrugi Zeleni Osijek, JUPP Kopački rit, Etnološkom centru baranjske baštine* i TZ OBŽ potvrdili kako su izrazito zadovoljni količinom sredstava koja su im omogućena. Povećanje broja turista i posjetitelja u Osječko-baranjskoj županiji ulaganjem u različite destinacije ili u konkretan turistički proizvod je značajno. Iz Grada Osijeka naveli su da se broj turista svake godine povećavao za nešto više od 10 % dok su ulaganjem u izgradnju i opremanje *Etnološkog centra* premašili zadani broj posjetitelja već u prvoj godini od otvaranja (Brezovac, intervju, 2020; Doboš, intervju, 2020). Ovo je potvrđeno i u Kopačkom ritu te u *Udrugi Zeleni Osijek* kada je uloženo u električni vlakić i kada je izgrađen adrenalinski park (Hrvojević, intervju, 2020; Pešić, intervju, 2020). Većinu turista i posjetitelja, još uvijek, čine domaći turisti (oko 55 – 60 %), ali se ulaskom u EU taj postotak počeo mijenjati te se sve više bilježe dolasci stranih turista. To su uglavnom turisti iz zemalja u okruženju – Mađarske, Srbije, Slovenije, itd. (Doboš, intervju, 2020; Jurić, intervju, 2020)

Prema većini pokazatelja turistička ponuda Osječko-baranjske županije poboljšala se nakon ulaska u EU jer su postala dostupna puno veća sredstva nego prije. Kao što je spomenuto, turistička sezona u Hrvatskoj prije 2013. godine odnosila se samo na ljetnu sezonu u Primorskoj Hrvatskoj dok je ostatak zemlje bio zapostavljen po tom pitanju. Osim financijskih sredstava za razvoj turizma u taj dio Hrvatske ulagale su se ogromne svote novca za izgradnju i obnovu sekundarne turističke infrastrukture poput autocesta dok je kontinentalni dio, a pogotovo Slavonija i Baranja bili izuzeti iz toga. Svi ispitanici složili su se kako se ponuda značajno poboljšala te je dio njih izrazio veliko zadovoljstvo zbog većih mogućnosti u prijavama projekata. Uz to, dio ispitanika (*Etnološki centar baranjske baštine*, *Udruga Zeleni Osijek*, TZ OBŽ) smatra da se, zbog poticanja razvoja turizma, poboljšao životni standard stanovnika u Osijeku i Baranji (Doboš, intervju, 2020; Jurić, intervju, 2020; Pešić, intervju, 2020).

7. RASPRAVA

Istraživanjem je zaključeno da su ESI fondovi značajno utjecali na turizam Osječko-baranjske županije (usp. Marić i dr., 2017). Analizom i usporedbom turističkih pokazatelja u trima odabranim godinama (2009., 2014. i 2019.) ustanovljen je napredak u turističkom prometu i povećanje smještajnih kapaciteta. Uz to, kroz intervju se ustanovilo da se turistička ponuda u Osječko-baranjskoj županiji značajno diferencirala te se kontinentalni turizam diversificirao na selektivne oblike turizma: (1) gastro-enološki turizam, (2) eko turizam, (3) ciklo-turizam i (4) ruralni turizam.

Osječko-baranjska županija uspješno se uključila u turistički razvoj u Europi (usp. Hitrec, 2001) što je dokazao korištenjem pretpristupnih i drugih sredstava financiranja u izgradnji turističke ponude određenih destinacija. Turizam se razvijao uz pomoć međunarodnih suradnika kroz različite projekte s Mađarskom i sa Srbijom što je pomoglo da se Osječko-baranjska županija aktivno uključi u očuvanje europskog identiteta (usp. Hitrec, 2001; Jasprica, 2012). Ulaganjem u regionalnu i lokalnu razinu turizma te zajedničkim (objedinjenim) načinom oglašavanja, Osječko-baranjska županija uspjela je izvršiti integraciju prema postavljenim europskim planovima (usp. Jasprica, 2012). Također, intervjuiranjem je ustanovljeno da se poticanjem ruralnog turizma (usp. Grgić i dr., 2017) usporilo demografsko izumiranje niza seoskih naselja i ruralnih područja Osječko-baranjske županije. Na žalost, od razvoja ruralnog turizma ne može se očekivati da će on zaustaviti demografsku katastrofu u Slavoniji i Baranji.

Sudjelovanje Osječko-baranjske županije i TZ OBŽ na različitim turističkim nacionalnim i međunarodnim sajmovima pomoglo je u stvaranju i promoviranju brenda *HeadOnEast* te se time razriješilo miješanje geografskih pojmova Slovenija i Slavonija i sl., a to je dokaz da su za to korištene dobro osmišljene strategije (usp. Kunst, 2012). Također, turizam se pokazao kao uspješna i korisna „industrija“ na području Osječko-baranjske županije, što dokazuju turistički i drugi statistički pokazatelji (usp. Kunst, 2012).

Unatoč nedostatku značajnijih i specifičnih primjera istraživanja u ovom području ovaj rad pruža realniju sliku stanja turizma u Osječko-baranjskoj županiji nego što je ona prikazana na razini cijele zemlje. S obzirom na to da tema rada predstavlja usko područje istraživanja daljnjim proučavanjem moguće je detaljnije razraditi učinke ESI fondova na turizam Osječko-baranjske županije i time doći do korisnih zaključaka o tome u koje je segmente turizma potrebno uložiti više sredstava.

8. ZAKLJUČAK

Turističko-geografski položaj Osječko-baranjske županije u okviru turizma Hrvatske bio je periferan u odnosu na Primorske županije. Članstvom Hrvatske u EU otvorene su nove mogućnosti unaprjeđenja i promoviranja Slavonije i Baranje kao jedinstvene turističke regije u Hrvatskoj. Pod vodstvom stručnih ljudi u Županiju se počeo ulagati kapital iz europskih fondova koji se pokazao kao ključan u oživljavanju turizma. Ovim diplomskim radom ostvaren je postavljeni cilj koji je bio istražiti jesu li uložena sredstva iz ESI fondova imala utjecaj na poboljšanje turističke ponude u Osječko-baranjskoj županiji. Turistička ponuda OBŽ značajno se poboljšala. U promatranim godinama (2009., 2014. i 2019.) uočava se povećanje turističkog prometa u Osječko-baranjskoj županiji. Primjerice, u Gradu Osijeku se svake godine, od 2013. godine, turistički promet eksponencijalno povećavao za 10 %. Ovo je jedan od glavnih pokazatelja za uspjeh u razvoju turizma Osječko-baranjske županije. Konstatacija se može dokazati i kroz druge primjere, npr. postavljeni cilj za broj posjetitelja u *Etnološkom centru baranjske baštine* premašen za manje od dvije godine.

Nadalje, sve hipoteze postavljene na početku rada su ispitane. Prva hipoteza (H1) – **razvoj turizma u Osječko-baranjskoj županiji prije ulaska Hrvatske u Europsku uniju je stagnirao zbog nedovoljno raspoloživih sredstava za ulaganje u turističku infrastrukturu** – je djelomično potvrđena. Prije ulaska u EU u Osječko-baranjskoj županiji bila je nekolicina infrastrukturnih projekata koji su financirani iz različitih izvora (npr. WB), ali se oni nisu toliko istaknuli dok se nije dodatno uložilo u njih uz pomoć europskih fondova. Tako je, primjerice, *Udruga Zeleni Osijek*, 2003. godine izgradila *Kuću u prirodi Zlatna Greda*, ali su tek otvaranjem hostela i adrenalinskog parka te dovršetkom i potpunim opremanjem *Eko centra* 2013. godine počeli privlačiti veći broj posjetitelja. Hipoteza je potvrđena kroz intervju s direktoricom TZ OBŽ koja je objasnila da su ulaganja u kontinentalni turizam bila mizerna te da se on razvijao u izrazito ograničenim financijskim mogućnostima. Uz to, spomenula je i ulaganje u sekundarnu turističku infrastrukturu u Slavoniji i Baranji (autoceste, državne ceste...) za koje se, također, odvajalo jako malo sredstava. S druge strane, u *JUPP Kopački rit* potvrdili su konstantan porast broja posjetitelja otkad je 2001. godine uloženo u gradnju i opremanje prijemnog centra i ostalih upravnih i prezentacijskih zgrada iz sredstava od različitih kredita Svjetske banke i nacionalnih ulaganja. Usto, kada je, uz pomoć sredstava iz IPA fondova, kupljen turistički vlakić broj posjetitelja značajno je porastao.

Sljedeća hipoteza (H2) – **iskorištavanje sredstava iz ESI fondova nakon ulaska Republike Hrvatske u EU (2013. g.) potaknulo je razvoj selektivnih oblika turizma u Osječko-baranjskoj županiji** – je potvrđena. Prije učlanjivanja Hrvatske u EU dominantni oblici turizma u Osječko-baranjskoj županiji bili su ruralni turizam i kulturni turizam. Nakon ulaganja sredstava iz ESI fondova u određene infrastrukturne projekte kao što je izgradnja i uređivanje biciklističkih staza diljem županije, uređenjem niza vinskih cesta, vinoteka i vinarija kroz projekte poput *Wine Tour*-a te revitalizacijom pustara diljem Baranje počeli su se razvijati oblici poput enološkog turizma, gastronomskog turizma, cikloturizma i ekološkog turizma. Uz to, projektima obnove i prenamjene dijelova Grada Osijeka proširuje se ponuda u sklopu kulturnog turizma, a postoje i velike mogućnosti za razvoj kongresnog turizma. Također, nakon obnove *Bizovačkih toplica* i izgradnje lječilišta 2016. godine, koje je djelomično financirano iz europskih fondova, u županiji se ponovno javila ideja za razvojem lječilišnog turizma. S obzirom na to da u županiji postoje i hodočasnička mjesta, u sljedećem se financijskom okviru planira potaknuti vjerski turizam u mjesta poput Aljmaša i Bistrinaca.

Treća hipoteza (H3) – **sredstva iz ESI fondova nisu u značajnoj mjeri iskorištena za poboljšanje turističke ponude Osječko-baranjske županije** – nije potvrđena. U novom programskom razdoblju Hrvatskoj je bilo dostupno osjetno više financijskih sredstava koja su se rasporedila kroz pet fondova. Osječko-baranjska županija do konca 2019. godine imala je ugovorene turističke projekte u vrijednosti od 107 milijuna eura što je značajno više od 29,2 milijuna eura ugovorenih u pretpristupnom razdoblju. Ovo je ustvrđeno i kroz intervju. Naime, Grad Osijek je iz pretpristupnih fondova sredstva najviše ulagao u energetska obnova zgrada dok su u programskom razdoblju 2014. – 2020. pokrenuli i završili niz projekata koji se tiču obnove turističke infrastrukture te turističkih projekata važnih za jačanje kapaciteta ciljanih skupina u području kulture i u podizanju javne svijesti o upravljanju kulturom. Uz to, u TZ OBŽ naveli su niz infrastrukturnih projekata koji su čekali potpisivanje ugovora ili kojima je u ovom razdoblju bilo financirano pripremanje projektne dokumentacije (I. faza projekta) te se njihovo izvršavanje očekuje u nadolazećem financijskom razdoblju EU.

S obzirom na to da su u Osječko-baranjskoj županiji iskoristili brojne mogućnosti ESI fondova u financijskoj perspektivi 2014. – 2020. te proveli niz projekata za poboljšanje turističke infrastrukture i ponude nesumnjivo je da će tako nastaviti raditi i u nadolazećoj perspektivi 2021. – 2027.

LITERATURA

1. Belić, M., Štilinović, J., 2013: *EU fondovi i programi za turizam: priručnik*, Nova knjiga Rast, Zagreb.
2. Benašić, Z., Ham, J., 1999: *Gastronomija i turizam sjevero-istočne Hrvatske (Slavonije i Baranje)*, Slavonska naklada Privlačica, Vinkovci.
3. Brezovac, V., 2020: Istraživački intervju o turizmu u Gradu Osijeku, 24. 6., Osijek.
4. Curić, Z., Glamuzina, N., Opačić, V. T., 2013: *Geografija turizma: regionalni pregled*, Naklada Ljevak, Zagreb.
5. Čavlek, N., Vukonić, B., (ur.), 2001: *Rječnik turizma*, Masmedia, Zagreb.
6. Doboš, J., 2020: Istraživački intervju o turizmu – Etnološki centar baranjske baštine, 23. 6., Beli Manastir.
7. Grgić, I., Hadelan, L., Krznar, S., Zrakić, M., 2017: Could rural tourism revitalize rural areas in Croatia?, *Agroeconomia Croatica* 7 (1), 98-108
8. Heath, M.F., Evans, M.I., Hoccom, D.G., Payne, A.J. and Peet, N.B. (ur.), 2000: *Important Bird Areas in Europe: priority sites for conservation. Vol. 2: Southern Europe*. BirdLife International, Cambridge, UK.
http://datazone.birdlife.org/userfiles/file/IBAs/EuCntryPDFs/IBA2000Vol2pp137-146_HR.pdf (23. 6. 2020.)
9. Hitrec, T., 2001: Europski integracijski izazov i hrvatski turizam, *Ekonomika misao i praksa* 10 (1), 117-130
10. Hrvojević, V., 2020: Istraživački intervju o turizmu – PP Kopački rit, 23. 6., Kopačevo
11. Jasprica, D., 2012: Značenje turizma u integracijskim procesima Europske unije, *Naše more* 59 (3-4), 115-124
12. Jukić, T., 1996: Perivoj kralja Tomislava u Osijeku, *Prostor* 4 (1(11)), 61-78
13. Jurić, I., 2020: Istraživački intervju o turizmu u Osječko-baranjskoj županiji, 25. 6., Osijek.
14. Karaman, I., 1959: Sređivanje arhiva vlastelinstva Valpovo, *Arhivski vjesnik* 2 (1), 457-459
15. Kunst, I., 2012: *Hrvatski turizam i EU integracije : prilog razvojnoj održivosti*, Naklada Jesenski i Turk: Institut za turizam, Zagreb.
16. Kušen, E., 2001: Turizam i prostor – klasifikacija turističkih atrakcija, *Prostor* 9 (1(21)), 1-14
17. Kušen, E., 2002: *Turistička atrakcijska osnova*, Institut za turizam, Zagreb.

18. Mađarac, S. M., Naglav, K., Martinović, N., 2019: Ruralni turizam u Osječko-baranjskoj županiji – stanje i perspektive, *Tranzicija* 21 (44), 1-9
19. Magaš, D., 2013: *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru, Odsjek za geografiju, Zadar; Meridijani, Samobor.
20. Marić, K., Samardžić, B., Protrka, N., 2017: Analiza turističkih pokazatelja i sigurnost u turizmu Republike Hrvatske te mogućnosti jačanja konkurentnosti hrvatskog turizma nakon ulaska u Europsku uniju, *Obrazovanje za poduzetništvo* 7 (1), 301-318
21. Mirković, M., 1992: Slojevitost ikonološkoga programa zidnih slika u đakovačkoj katedrali, *Radovi instituta za povijest umjetnosti* 16, 156-167
22. Najcer, J., 2002: Umjetnička ostavština našičke obitelji Pejačević, *Osječki zbornik* 26, 193-198
23. Opačić, V. T., 2019: *Turistička geografija* – interna skripta, Zagreb.
24. Pešić, D., 2020: Istraživački intervju o turizmu – Udruga Zeleni Osijek, 24. 6., Osijek.
25. Predojević, Ž., 2010: Multikulturalna baranjska bit uvjetovana povijesnim čimbenicima, *Godišnjak Ogranka Matice hrvatske Beli Manastir* 7, 45-72
26. Ružić, P., 2009: *Ruralni turizam*, Institut za poljoprivredu i turizam, Poreč.
27. Turalija, A., Šetić, N., 2006: Vrtlarija Prandau – Mailath u Donjem Miholjcu, *Časopis za suvremenu povijest* 38 (1), 297-311
28. Uzelac, Z., 2014: Barokna anamorfoza u arhitekturi dvorca princa Eugena Savojskog u Bilju, *Peristil* 57, 81-90
29. Uzelac, Z., 2016: Barokna preobrazba srednjovjekovne (orijentalizirane) urbane strukture Osijeka, *Artos* 5, 65-78
30. Vela, A., 2015: Menadžment ESI Fondova: 2014. - 2020. :Priručnik o pripremi i provedbi projekata koji se financiraju sredstvima iz Europskih strukturnih i investicijskih fondova (ESI), Školska knjiga, Zagreb.
31. Vizjak, A., 2001: Nove mjere i poticaji Europske unije u oblasti turizma, *Naše more* 48 (1-2), 54-59

Izvori

1. Anima, <https://animatravel.eu/>, (23. 7. 2020.)
2. Arriva Travel, <https://www.arriva.com.hr/hr-hr/nase-usluge/arriva-travel>, (23. 7. 2020.)
3. Bizovačke toplice, <https://www.bizovacke-toplice.hr/>, (16. 7. 2020.)
4. CentraTour, <http://www.cetratour.hr/>, (23. 7. 2020.)

5. Državna ergela Đakovo, <http://ergela-djakovo.hr/hr/turizam/obilasci-ergele-u-ponudi/>, (19. 7. 2020.)
6. Državni zavod za statistiku (DZS, 2010): *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2010*, Zagreb.
7. Državni zavod za statistiku (DZS, 2015): *Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2015*, Zagreb.
8. Državni zavod za statistiku (DZS, 2017): Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. – Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku, Zagreb.
9. Eko centar Zlatna Greda, <https://zlatna-greda.org/adrenalinske-aktivnosti/>, (16. 7. 2020.)
10. EuroVelo, <https://en.eurovelo.com/ev6>, (15. 7. 2020.)
11. Grad Osijek, <https://www.osijek.hr/>, (7. 7. 2020.)
12. Grad Valpovo, <http://valpovo.hr/dvorac-prandau-normann/>, (8. 7. 2020.)
13. Hrvatska agencija za okoliš i prirodu (HAOP, 2019): Izvješće o praćenju kvalitete zraka na području Republike Hrvatske za 2018. godinu, Zagreb.
14. Hrvatska gospodarska komora (HGK, 2018): *Stanje u turizmu Osječko-baranjske županije*, Zagreb.
15. HŠ Tours, <https://www.hrsume.hr/index.php/hr/>, (23. 7. 2020.)
16. Institut za razvoj i međunarodne odnose (IRMO, 2019): *Prijedlog nove NUTS klasifikacije u RH*, <https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/Vijesti%20-%20dokumenti/Izrada%20prijedloga%20nove%20NUTS%20klasifikacije%20u%20RH%20012019.pdf>, (23.6.2020.)
17. Javna ustanova za upravljanje zaštićenim dijelovima prirode Varaždinske županije, <https://priroda-vz.hr/>, (3. 7. 2020.)
18. Javna ustanova za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Osječko-baranjske županije, 2019: *Godišnjak 2019*, br. 3, Osijek.
19. Javna ustanova za upravljanje zaštićenim prirodnim vrijednostima na području Osječko-baranjske županije, <http://www.obz-zastita-prirode.hr/>, (3. 7. 2020.)
20. JUPP Kopački rit, <https://pp-kopacki-rit.hr/>, (29. 6. 2020.)
21. Javna ustanova Županijska razvojna agencija Osječko-baranjske županije, <http://www.zra.hr/index.php>, (28. 7. 2020.)
22. Javna ustanova Županijska razvojna agencija Osječko-baranjske županije, (ŽRA, 2019): *Projekti u turizmu (2007.-2013 i 2014.-2020.)*, Osijek
23. Kuna putovanja, <http://kuna.hr/>, (23. 7. 2020.)
24. Maksi Tours, https://whattovisit.in/hr_HR/, (23. 7. 2020.)

25. Ministarstvo kulture, <https://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=7153>, (13. 7. 2020.)
26. Ministarstvo poljoprivrede, 2017: Registar zaštićenih oznaka izvornosti i zaštićenih oznaka zemljopisnog podrijetla. Slavonski kulin/ Slavonski kulen, Zagreb.
27. Ministarstvo poljoprivrede, 2019: *Vinogradarski registar za 2019. godinu*, Zagreb.
28. Ministarstvo uprave, <https://uprava.gov.hr/o-ministarstvu/ustrojstvo/5-uprava-za-politicki-sustav-i-organizaciju-uprave-1075/lokalna-i-podrucna-regionalna-samouprava/842>, (23. 6. 2020.)
29. Muzej Slavonije, Osijek, <https://mso.hr/?p=1022>, (5. 7. 2020.)
30. Narodne novine (NN) 130/17, 25/19, 98/19, 42/20: Zakon o pružanju usluga u turizmu, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2017_12_130_2982.html, (17. 7. 2020.)
31. Narodne novine (NN) 45/99: Zakon o Parku prirode Kopački rit, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/1999_05_45_872.html (23. 6. 2020.)
32. Narodne novine (NN) 52/19, 32/20, 42/20: Zakon o turističkoj pristojbi, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_05_52_992.html, (17. 7. 2020.)
33. Narodne novine (NN) 52/19, 42/20: Zakon o turističkim zajednicama i promicanju hrvatskog turizma, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_05_52_990.html, (16. 7. 2020.)
34. Narodne novine (NN) 52/19: Zakon o članarinama u turističkim zajednicama, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_05_52_991.html, (17. 7. 2020.)
35. Narodne novine (NN) 66/19: Zakon o vodnim uslugama, https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_07_66_1286.html, (24. 7. 2020.)
36. Općina Kneževi Vinogradi, <https://knezevi-vinogradi.hr/turisticki-subjekt/etno-selo-karanac/>, (13. 7. 2020.)
37. OsijekGym, <https://osijekgym.com/>, (15. 7. 2020.)
38. Osječko-baranjska županija, 2018: Izvješće o razvoju turizma na području Osječko-baranjske županije, Osijek.
39. Osječko-baranjska županija, 2018: Županijska razvojna strategija Osječko-baranjske županije do 2020. godine, Osijek.
40. Osječko-baranjska županija, 2019: *Godišnji financijski izvještaj 2019.*, Osijek.
41. Osječko-baranjska županija, <http://www.obz.hr/index.php/zupanija/opci-dio>; <http://www.obz.hr/index.php/prostor>, (23. 6. 2020.)
42. Pannonian Challenge, <https://pannonian.hr/> (15. 7. 2020.)
43. Panomare, <http://panonamare.com/ribnjaci-i-prerada/nasi-ribnjaci/>, (6. 7. 2020.)

44. Povijest.hr, 2020: Tikveš – najmlađi baranjski dvorac, <https://povijest.hr/povijestice/tikves-najmladi-baranjski-dvorac/>, (11. 7. 2020.)
45. Strukturni fondovi, <https://strukturnifondovi.hr/eu-fondovi/esi-fondovi-2014-2020/>, (29. 7. 2020.)
46. Športski objekti Osijek, <https://www.sportski-objekti.hr/>, (16. 7. 2020.)
47. TZ Belišće, <https://www.tzbelisce.net/>, (8. 7. 2020.)
48. TZ Đakovo, <http://www.tzdjakovo.eu/index.php/hr/>, (8. 7. 2020.)
49. TZ Erdut, <https://tz.opcina-erdut.hr/category/turisticki-vodic/>, (8. 7. 2020.)
50. TZ OBŽ, 2017: Masterplan razvoja turizma za Osječko-baranjsku županiju, Osijek.
51. TZ OBŽ, 2020: *Fantastična Baranja*, Osijek.
52. TZ OBŽ, 2020: Izvješću o radu s financijskim izvješćem Turističke zajednice Osječko-baranjske županije za 2019. godinu, Osijek.
53. TZ OBŽ, 2020: Pivot izvještaj-smještaj OBŽ do srpnja 2020. g., Osijek.
54. TZ Osijek, <https://www.tzosijek.hr/>, (8. 7. 2020.)
55. TZ Osječko-baranjske županije, <http://www.tzosbarzup.hr/>, (8. 7. 2020.)
56. TZO Bilje, <http://tzo-bilje.hr/>, (8. 7. 2020.)
57. Uprava za ceste Osječko-baranjske županije, 2020: *Popis cesta 2020.*, Osijek.
58. Vinski maraton, <https://vinski.bormaraton.jimdofree.com/>, (15. 7. 2020.)
59. WineOS, <http://wineos.biz/>, (15. 7. 2020.)

PRILOZI

Prilog 1. Popis slika

Sl. 1. Jedinice lokalne samouprave u Osječko-baranjskoj županiji.....	5
Sl. 2. Turistička regionalizacija Hrvatske.....	7
Sl. 3. Zaštićena područja prirode u Osječko-baranjskoj županiji	9
Sl. 4. PP Kopački rit	10
Sl. 5. Tvrđa, Osijek.....	13
Sl. 6. Atrakcije u Osijeku	14
Sl. 7. Antropogene atrakcije Osječko-baranjske županije.....	16
Sl. 8. Narodne nošnje s područja Đakovštine (lijevo) i Valpovštine (desno).....	20
Sl. 9. Raspodjela iznosa turističke pristojbe prema Zakonu o turističkoj pristojbi	26
Sl. 10. Prostorni obuhvati TZ u Osječko-baranjskoj županiji	27
Sl. 11. Broj smještajnih jedinica po općinama Osječko-baranjske županije u siječnju 2020. godine	29
Sl. 12. Zastarjeli vlak HŽ-a	32
Sl. 13. Prometnogeografski položaj Osječko-baranjske županije	33
Sl. 14. Turistički promet Osječko-baranjske županije.....	36
Sl. 15. Noćenja domaćih i stranih turista u Osječko-baranjskoj županiji po mjesecima 2019. godine	37
Sl. 16. Broj ostvarenih noćenja 2018. godine u općinama Osječko-baranjske županije.....	38
Sl. 17. Broj ostvarenih noćenja u Osječko-baranjskoj županiji po dobnim skupinama od siječnja do studenog 2019. godine.....	39
Sl. 18. Udio sredstava u pojedinom fondu EU dodijeljenih Hrvatskoj u financijskoj perspektivi 2014.-2020.	44
Sl. 19. Glavne faze provedbe projekata financiranih iz ESI fondova.....	45
Sl. 20. Iznosi ugovorenih bespovratnih sredstava Osječko-baranjske županije prema operativnim programima u 2017., 2018. i 2019. godini	46
Sl. 21. Ukupna vrijednost turističkih projekata (u milijunima eura) ugovorenih u Osječko- baranjskoj županiji u dva programska razdoblja	48
Sl. 22. <i>Land art</i> instalacija „Globus“ u Eko centru Zlatna Greda	53
Sl. 23. Stanje Novog dvorca Tikveš u lipnju 2020. g	54
Sl. 24. Trg Vatroslava Lisinskog sa zgradom Stare Pekare.....	55
Sl. 25. Vanjski paviljon u Etnološkom centru baranjske baštine	56

Prilog 2. Popis tablica

Tab. 1. Broj ptičjih vrsta u Kopačkom ritu.....	10
Tab. 2. Udio nacionalnih manjina u ukupnom stanovništvu Republike Hrvatske i Osječko-baranjske županije prema popisu stanovništva 2011.....	18
Tab. 3. Smještajne jedinice i broj postelja u Osječko-baranjskoj županiji 2009., 2014. i 2020. godine.	28
Tab. 4. Broj ostvarenih noćenja turista u Osječko-baranjskoj županiji prema zemlji prebivališta 2009., 2014. i 2019. godine	37
Tab. 5. SWOT analiza turizma Osječko-baranjske županije.....	41
Tab. 6. Razlike između programa IPA i ESI fondova	44
Tab. 7. Pregled 10 financijskih najvrjednijih turističkih projekata Osječko-baranjske županije u dva programska razdoblja	49
Tab. 8. Infrastrukturni projekti u turizmu Osječko-baranjske županije – primjeri dobre prakse.....	52

Prilog 3. Intervju – pitanja

- Glavna pitanja:

1. Jeste li i u kojoj mjeri iskorištavali sredstva iz ESI fondova u razdoblju prije 2013. godine?
2. Koliko ste se uključili u iskorištavanje sredstava iz ESI fondova nakon 2013. godine?
3. Je li turistička ponuda OBŽ u globalu značajno poboljšana nakon ulaska u EU ili je ona bila zadovoljavajuća i prije toga?

- Ostala pitanja:

- a) **Udruga Zeleni Osijek:** Koliki udio sredstava iz pretpristupnog razdoblja ste uložili u turističku infrastrukturu? Koji su oblici turizma bili razvijeni prije ulaska u EU na ovom području? Kakva je bila turistička ponuda na nekim vašim destinacijama prije ulaska u EU? Jeste li imali projekte vezane za eko-turizam prije 2013. godine? Jesu li oni bili uspješni? Koliko se sredstava koristilo za oglašavanje? Na koje vrste oglašavanja? Jeste li primijetili nagli porast broja turista u vašoj destinaciji? Je li se on postupno povećao sa sve većim ulaganjima ili se naglo povećao kada ste uložili u određenu atrakciju? Jeste li proveli sve stavke iz projekta Green Baranja? Što ste dodali novoga u svoj projekt (Green Baranja)? Kako ste osigurali sredstva za te dodatne sadržaje?

Imate li podatke o posjećenosti instalacija s projekta? Je li posjećenost zadovoljavajuća ili ste planirali da će biti više posjetitelja na napravljenim atrakcijama? Možete li opisati kako su išle pojedine faze projekta Green Baranja i koliko su vremenski trajale (od prijave na natječaj do provedbe i završetka projekta)? U kojoj ste fazi projekta uložili najveći dio sredstava? Na što konkretno ste potrošili najveću svotu novca?

- b) **Etnološki centar baranjske baštine:** Je li vidljiv nagli porast broja turista ili posjetitelja u Gradu Belom Manastiru kada ste uložili u ovaj Etnološki centar?
- c) **JUPP Kopački rit:** Kolika su bila ulaganja u turističku infrastrukturu na ovom području (Kopačkog rita) prije 2013.g.? Kakva je bila turistička ponuda vaše destinacije - JUPP Kopačkog rita - prije 2013. godine? Koliko se diferencirala turistička ponuda Kopačkog rita nakon 2013. godine? Jeste li vidjeli nagli porast broja turista kada ste uložili u neku određenu atrakciju u PP Kopački rit?
- d) **Grad Osijek:** U kojoj ste fazi projekta? Koliki je udio bespovratnih sredstava u projektu, a koliko je Grad Osijek još uložio? Hoće li unutar ovog projekta biti novih radnih mjesta, unutar hostela? Koje bi kulturne sadržaje smjestili u ostatku zgrade?

Prilog 4. Metodička priprema

PISANA PRIPREMA ZA NASTAVNI SAT GEOGRAFIJE		
Ime i prezime nastavnika:	Wendy Koprivnjak	
Naziv nastavnog sata	Europski fondovi	
Razred	7.	
Tip sata	Obrada	
1. Odgojno-obrazovni ishodi nastavnoga predmeta – GEOGRAFIJA GEO OŠ A.B.7.3. Učenik obrazlaže nastanak, razvoj i značenje Europske unije u Europi i svijetu te utjecaj institucija EU-a na pojedinca i države.	Ishodi učenja	Zadaci kojima ću provjeriti ishode učenja u završnom dijelu sata
	- Objašnjava pojmove: europski fondovi, strategija razvoja, financijska perspektiva - Navodi ESI fondove - Pojednostavljeno objašnjava način financiranja europskih projekata - Objašnjava važnost EU projekata - Objašnjava faze EU projekata	Objasni, svojim riječima, što su EU fondovi. Što je strategija razvoja? Što je financijska perspektiva? Navedi nazive ESI fondova. Objasni na koji se način financiraju projekti u EU. Objasni važnost EU projekta. Objasni pojedine faze EU projekata.
2. Povezanost s očekivanjima MPT učiti kako učiti	uku A.3.1. Učenik samostalno traži nove informacije iz različitih izvora, transformira ih u novo znanje i uspješno primjenjuje pri rješavanju problema. uku A.3.2. Učenik se koristi različitim strategijama učenja i primjenjuje ih u ostvarivanju ciljeva učenja i rješavanju problema u svim područjima učenja uz povremeno praćenje učitelja. – organizira i preoblikuje ideje i informacije tako da mu omogućuju razumijevanje uku A.3.3. Učenik samostalno oblikuje svoje ideje i kreativno pristupa rješavanju problema. – Uz praćenje učitelja može osmisliti i organizirati složeniji i zahtjevniji kreativni projekt uku C.3.3. Učenik iskazuje interes za različita područja, preuzima odgovornost za svoje učenje i ustraje u učenju. – Traži dodatne informacije i odabire one aktivnosti koje su u njegovu području interesa.	

3. Povezanost s očekivanjima MPT osobni i socijalni razvoj	osr A.3.1. Razvija sliku o sebi. – Povezuje društvene norme i prihvaćenost. Svojim ponašanjem ne ugrožava sebe ni druge. Uočava reakcije drugih o sebi i kritički promišlja o njima. osr A.3.3. Razvija osobne potencijale. – Planira korake radi unapređenja ponašanja u skladu sa svojim interesima i očekivanjima. osr A.3.4. Upravlja svojim obrazovnim i profesionalnim putem. – Prepoznaje svoje vrijednosti, interese, motiviranost i sposobnosti potrebne za pojedina zanimanja. osr B.3.1. Obrazlaže i uvažava potrebe i osjećaje drugih. – Pokazuje razumijevanje za osjećaje i potrebe drugih, razvija empatiju. osr B.3.2. Razvija komunikacijske kompetencije i uvažavajuće odnose s drugima. – Pokazuje vještine dogovaranja, pregovaranja i postizanja kompromisa. osr B.3.4. Suradnički uči i radi u timu. – Primjenjuje vještine prezentacije. osr C.3.2. Prepoznaje važnost odgovornosti pojedinca u društvu. – Odgovorno se ponaša u zajedničkim aktivnostima.
4. Povezanost s očekivanjima MPT IKT	ikt A.3.1. Učenik samostalno odabire odgovarajuću digitalnu tehnologiju. – samostalno istražuje i proučava nove mogućnosti različitih poznatih programa i uređaja, argumentirano obrazlaže svoj odabir i opisuje situacije u kojima mu tehnologija može olakšati uspješno rješavanje zadatka ikt B.3.1. Učenik samostalno komunicira s poznatim osobama u sigurnome digitalnom okružju – razvija komunikacijske i prezentacijske vještine. ikt B.3.2. Učenik samostalno surađuje s poznatim osobama u sigurnome digitalnom okružju. – samostalno sudjeluje u suradničkim aktivnostima s poznatim osobama. ikt C.3.1. Učenik samostalno provodi jednostavno istraživanje, a uz učiteljevu pomoć složeno istraživanje radi rješavanja problema u digitalnome okružju. – razvija znatiželju i istraživački duh
5. Povezanost s očekivanjima drugih MPT-a i/ili odgojno-obrazovnim ishodima drugih	goo A.3.4. Promiče pravo na obrazovanje i pravo na rad. – Zalaže se za promicanje prava na obrazovanje i prava na rad.

nastavnih predmeta	goo C.3.1. Aktivno sudjeluje u projektima lokalne zajednice – Objašnjava prednosti sudjelovanja i rada na projektima za doprinos lokalnoj zajednici. odr A.3.4. Objašnjava povezanost ekonomskih aktivnosti sa stanjem u okolišu i društvu. odr C.3.2. Navodi primjere utjecaja ekonomije na dobrobit.	
Tijek nastavnog sata		
Etape sata	Cilj etape	Aktivnosti učenika
Uvod (7')	Ponavljjanje Pobuđivanje interesa za temu Najava teme nastavnog sata	Učenici rješavaju križaljku (prilog 1.) s pitanjima za ponavljanje iz nastavne jedinice o EU. Nakon toga učenici čitaju točne odgovore i korigiraju netočne. Rješenje križaljke je: <i>Europa2020</i> . Učenici promatraju zapisano rješenje i odgovaraju na pitanje: <i>Što morate napraviti ako želite izvršiti neku aktivnost? Npr. ako želite napisati sastavak?</i> (očekivani odgovor: planirati aktivnost) Učenici slušaju najavu teme koja će se obrađivati na ovom nastavnom satu. (*Iz njihovih odgovora će postupno nastajati sažetak (plan ploče) u obliku umne mape)
Glavni dio sata (33')	naučiti temeljne pojmove: razvojna strategija, europski fondovi, financijski plan, europski projekti	Učenicima preuzimaju sažetak strategije Europa 2020 (prilog 2.) te slušaju objašnjenje da je EU također planirala unaprijed aktivnosti koje će se provoditi do 2020. godine i sve ih navela u dokumentu koji se zove Strategija Europa 2020. Učenici čitaju tekst s razumijevanjem i označavaju glavne i specifične ciljeve koje je odredila EU. Nakon što su pročitali tekst odgovaraju na pitanja: <i>Koja su tri prioriteta navedena u strategiji EU? Navedite barem dva konkretna cilja EU. Što predlaže Europska komisija? Na koji način biste vi provodili te ciljeve? Treba li planirati i financiranje? Kako biste vi planirali financiranje?</i> (očekivani odgovor: pametan rast, uključiv rast i održiv rast; 75 % populacije u dobi između 20-64 godina trebalo bi biti zaposleno, 20 milijuna manje ljudi trebalo bi biti u opasnosti od siromaštva; EK predlaže da se ciljevi iz strategije pretvore u nacionalne ciljeve; financirati bi države/projekte; da; u skladu s postavljenim ciljevima iz strategije Europa2020)

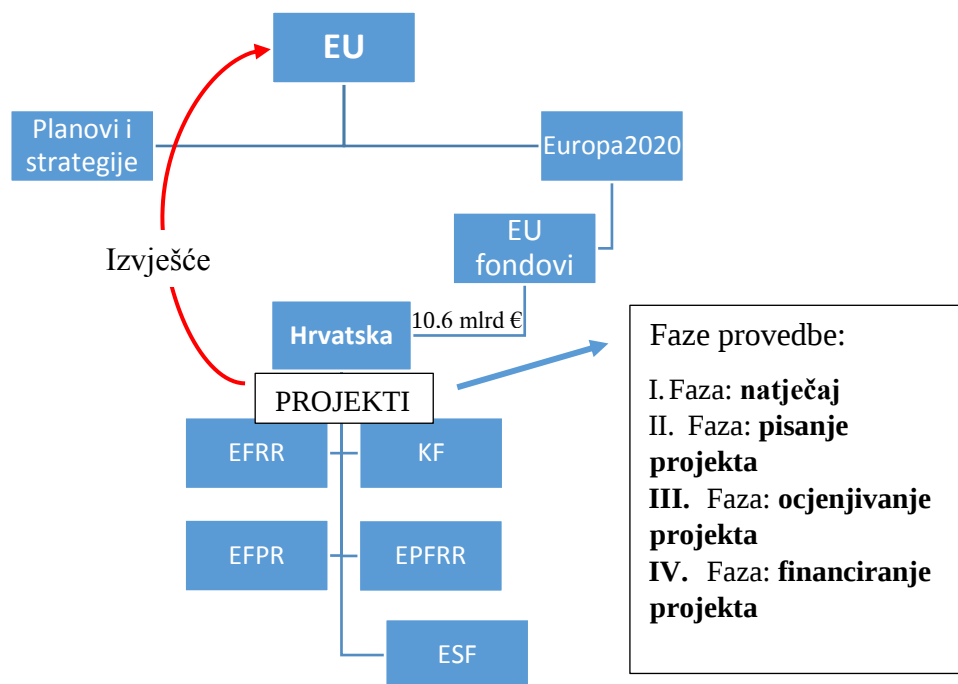
razvijati vještine: čitanja zadanog teksta s razumijevanjem, interpretiranja teksta i grafičkih prikaza, usmenog i pisanog izražavanja, analiziranja fotografija, organiziranja, dogovaranja, pridržavanja pravila rada u paru	Učenici slušaju objašnjenje o raspodjeli novca u EU kroz različite fondove i odgovaraju na pitanja: <i>Što mislite na koji način EU raspoređuje novce? Tko dobiva više, a tko manje sredstava? Koji je jedan od glavnih pokazatelja razvijenosti neke države?</i> (očekivani odgovor: ovisno o razvijenosti država; slabije razvijene dobivaju više sredstava; BDP) Na prezentaciji se prikazuje dijagram s podacima o BDP-u <i>per capita</i> članica EU u 2018. godini. Učenici promatraju dijagram i odgovaraju na pitanja: <i>Zašto je dio stupaca prikazan crvenom, a dio zelenom bojom? U koju skupinu država spada Hrvatska? Koje još države možemo svrstati u slabije razvijene?</i>¹³ (očekivani odgovor: jer su jedne slabije razvijene, a druge razvijene; u slabije razvijene; Bugarska, Rumunjska, Malta, Cipar...) Učenici dobivaju slijepu kartu Europe (prilog 3.) na kojoj, uz pomoć atlasa, crvenom bojom moraju obojiti slabije razvijene države, a zelenom razvijene države. Učenici slušaju objašnjenje o količini sredstava koji su dodijeljeni Hrvatskoj u razdoblju od 2014. do 2020. godine i nakon toga odgovaraju na pitanja: <i>Kako države raspoređuju taj novac? Misli li da je i za ovo potrebno nekakvo planiranje?</i> (očekivani odgovor: izrađuju plan pa rasporede novac po fondovima/gledaju što je nerazvijeno pa tamo planiraju ulaganje sredstava). Učenici slušaju objašnjenje o vrstama fondova i nadopunjuju plan ploče s nazivima 5 ESI fondova. Učenici odgovaraju na pitanja: <i>Kako biste vi zatražili novac iz fondova?</i> (očekivani odgovor: pisali bi projekte/planirali bi projekte) <i>Što mislite na koji način se prijavljuju projekti? Postoje li određena pravila za prijavu?</i> (očekivani odgovor: prijavljuju se putem natječaja; propisana su natječajem) Učenici slušaju objašnjenje o fazama pripreme, prijave i odobravanja projekta i nadopunjuju plan ploče. <u><i>Za potrebe ovog nastavnog sata nastavnica je stručne nazive za faze projekta zamijenila lakše razumljivijim za 7. razred te pojednostavila postupak (sa 6 faza na 4 faze u kojima je uključena i preduvjetna faza).</i></u>
---	---

¹³ Države su raspodijeljene tako da u slabije razvijene spadaju države koje imaju BDP *per capita* manji od 90 % BDP-a prosjeka EU-28 (prosjeak 2018.g. : 30.457 eura; **90 % : 27.411 eura**)

	Na PPT se prikazuju fotografije Trga Vatroslava Lisinskog u Osijeku iz 2017. godine i 2020. godine. Učenici promatraju fotografije i odgovaraju na pitanja: <i>Koje su sličnosti na obje slike? Što se promijenilo? Mislite li da je ovaj projekt značajno utjecao na život stanovnika u Tvrđi? Je li utjecaj dobar ili loš? Znete li još koji ovakav primjer iz vaše okoline?</i> (očekivani odgovor: zgrada je ista (Stara Pekara); trg je popločen i uređen; da, utjecalo je značajno; dobar) Učenici, prema uputama nastavnice, pristupaju na stranicu europskih projekata (www.eu-projekti.info) te pretražuju aktualne natječaje koji mogu biti korisni za njihovo naselje/općinu. Nakon toga učenici imaju zadatak osmisliti ideju za svoj projekt koji bi proveli u svom mjestu stanovanja/općini, ideju smišljaju u paru s kolegom iz klupe. Uvjeti kojima je određena ideja za projekt su: (1) infrastrukturni projekt (nastavnica daje primjere), (2) izvediv u njihovom mjestu stanovanja; (3) poboljšava kvalitetu života stanovnika. Nakon toga će učenici izložiti svoje ideje i u razredu će raspraviti koja je ideja zadovoljila sve postavljene uvjete. Učenici slušaju upute nastavnice o sadržaju, rokovima, pravilima za domaću zadaću (prilog 4.) u kojoj će napisati projekt te o načinima prezentacije domaće zadaće. Nakon što učenici prouče pravila nastavnica provjerava jesu li ona dovoljno jasna. Na slijedećem satu učenici će prezentirati svoje projekte i ocjenjivati druge projekte prema pripremljenom obrascu (prilog 5.*) te će tako odlučiti koji je projekt najbolje napisan. (<i>*ovaj obrazac će biti prilagođen prema učeničkim projektima</i>) Učenici promatraju obrazac za ocjenjivanje projekata financiranih ih EU fondova, odabrani učenici čitaju tvrdnje, svaku objašnjavaju svojim riječima, a po potrebi su usmjeravani potpitanjima nastavnice. Učenici odgovaraju na pitanje: <i>Kako će EU provjeriti u što su uložena sredstva koja su dodijeljena članicama?</i> (očekivani odgovor: pratit će napredak u razvoju/članice će podnositi izvještaje) i zapisuje odgovor na ploču.
--	---

Završni dio sata (5')	ponavljanje formativno vrednovati	Na ppt se otvaraju pitanja za ponavljanje: <i>Objasni, svojim riječima, što su EU fondovi. Što je strategija razvoja? Što je financijska perspektiva? Navedi nazive ESI fondova. Objasni na koji se način financiraju projekti u EU. Objasni važnost EU projekata. Objasni pojedine faze EU projekata.</i> Nastavnica vrednuje učenike koji su bili aktivni tijekom sata bilješkom u e-dnevniku.
-----------------------	--	---

Plan školske ploče:

NASTAVNE METODE I OBLICI RADA: metoda razgovora, metoda usmenog izlaganja, metoda demonstracije, frontalni rad, rad u paru, samostalan rad

NASTAVNA SREDSTVA I POMAGALA: školski geografski atlas, bilježnica, slijepa politička karta Europe, križaljka, tekst strategije Europa 2020, računalo, pametni telefon/tablet, računalo, projektor, PowerPoint prezentacija

POPIS LITERATURE I IZVORA ZA UČITELJA/NASTAVNIKA:

Matas, M., 1998: *Metodika nastave geografije*, drugo izdanje, Hrvatsko geografsko društvo, Zagreb

Matijević, M., Bilić, V., Opić, S., 2006: *Pedagogija za učitelje i nastavnike*, Školska knjiga, Zagreb

Vela, A., 2015: *Menadžment ESI fondova*, Školska knjiga, Zagreb

ESI fondovi, mrežne stranice (<https://strukturnifondovi.hr/>), kolovoz 2020.

Eurostat, mrežne stranice – BDP *per capita* eu-27, 2018. godine

(<https://ec.europa.eu/eurostat/web/national-accounts/data/database>), kolovoz 2020.

EU, mrežne stranice (https://europa.eu/european-union/index_hr), kolovoz 2020.

Vlada RH, mrežne stranice – strategija Europa 2020 (<https://vlada.gov.hr/europa-2020/19454>), kolovoz 2020.

POPIS PRILOGA:

Prilog 1. Križaljka

1.				E	U	R	O			
2.			A	U	S	T	R	I	J	A
3.			B	R	I	S	E	L		
4.			K	O	M	I	S	I	J	A
5.				P	A	R	L	A	M	E
6.	G	R	Č	K	A					
7.					2	7				
8.				2	0	1	3			
9.					2	0	0	2		
10.				2	0	0	4			

Pitanja:

1. Koja je službena valuta u EU?
2. Koja je članica pristupila EU 1995. godine?
3. U kojem je gradu sjedište EU-a?
4. Koje je izvršno tijelo EU-a?
5. Koje tijelo EU zastupa građane?
6. Koja je članica pristupila EU 1981. godine?
7. Koliko ukupno članica ima u EU?
8. Koje je godine Hrvatska postala članica EU-a?
9. Koje je godine euro uveden kao službena valuta?
10. Koje je godine bilo najveće proširenje EU-a?

Prilog 2. Sažetak strategije Europa2020

STRATEGIJA EUROPA2020

Pred Europom je trenutak preobrazbe. Kriza je izbrisala godine ekonomskog i socijalnog napretka i ukazala na strukturne slabosti europske ekonomije. U međuvremenu, svijet se užurbano kreće prema naprijed, a dugoročni izazovi – globalizacija, pritisak na resurse, starenje – se pojačavaju. Europska unija mora preuzeti kontrolu nad svojom budućnosti. Europa može uspjeti ako djeluje zajednički, kao Unija. Potrebna nam je strategija koja će nam pomoći da izađemo iz krize jači i da pretvorimo EU u pametnu, održivu i uključivu ekonomiju koja će ostvarivati visoke stope zaposlenosti, produktivnosti i društvene povezanosti. Strategija Europa 2020. donosi viziju europske socijalne tržišne ekonomije za 21. stoljeće.

Strategija Europa 2020. predlaže tri prioriteta koji se međusobno nadopunjuju:

- **pametan rast: razvijanjem ekonomije utemeljene na znanju i inovaciji.**
- **održiv rast: promicanje ekonomije koja učinkovitije iskorištava resurse, koja je zelenija i konkurentnija**
- **uključiv rast: njegovanje ekonomije s visokom stopom zaposlenosti koja donosi društvenu i teritorijalnu povezanost.**

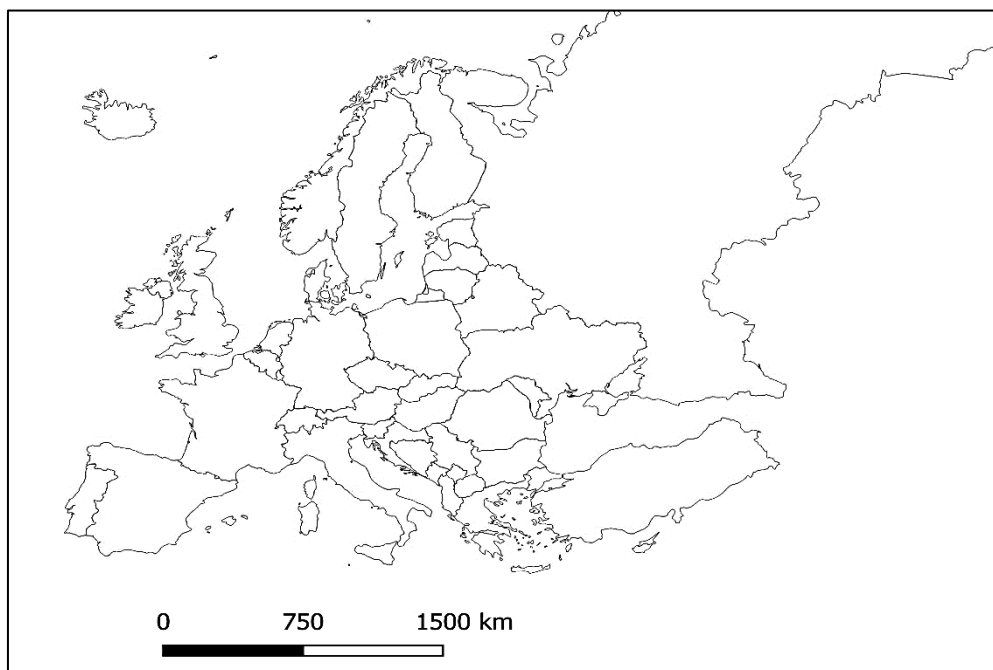
Europska unija mora definirati gdje želi biti 2020. godine. S tom namjerom Europska komisija predlaže sljedeće glavne ciljeve EU:

- **75 % populacije u dobi između 20- 64 godina trebalo bi biti zaposleno.**
- **3 % BDP-a EU treba investirati u istraživanje i razvoj.**
- **treba ispuniti klimatsko-energetske ciljeve „20/20/20“ (uključujući i povećanje do 30 % smanjenja emisije ukoliko okolnosti dozvoljavaju).**
- **postotak osoba koje rano napuste školovanje trebao bi biti ispod 10 %, a najmanje 40 % mlađe generacije trebalo bi završiti tercijarni stupanj obrazovanja.**
- **20 milijuna manje ljudi trebalo bi biti u opasnosti od siromaštva.**

Ovi su ciljevi međusobno povezani i presudni za naš opći uspjeh. Kako bi osigurala da svaka zemlja članica prilagodi strategiju Europa 2020. svojoj specifičnoj situaciji, Komisija predlaže da ciljevi EU budu pretvoreni u nacionalne ciljeve i putanje. Ovi su ciljevi reprezentativni za tri prioriteta pametnog, održivog i uključivog rasta, ali nisu razrađeni: za potporu će biti potreban čitav niz aktivnosti na nacionalnoj razini, na razini Europske unije i međunarodnoj razini.

Izvor: Vlada RH , mrežne stranice, (<https://vlada.gov.hr/europa-2020/19454>, kolovoz 2020)

Prilog 3. Slijepa politička karta Europe

Izvor: Wendy Koprivnjak, QGIS, 2020

Prilog 4. Pravila za pisanje projekta

Projekt mora sadržavati:

- Naslov (npr. Biciklistička staza između Gata i Podravske Podgajace)
- Razdoblje provođenja (npr. 10. lipanj 2020. – 5. travanj 2021.)
- Opis aktivnosti koje će se provoditi u sklopu projekta (npr. Priprema terena za biciklističku stazu (raščišćavanje od vegetacije); označavanje terena....)
- Objašnjenje zašto je ovaj projekt koristan za lokalnu zajednicu (najmanje 5 rečenica)

Prilog 5. Obrazac za ocjenjivanje projekta

KRITERIJ	ISPUNJEN (BODOVI)	NEISPUNJEN (BODOVI)	BODOVI
Naslov projekta	DA (1 b)	NE (0 b)	
Datum provođenja projekta	DA (3 b)	NE (0 b)	
Infrastrukturni projekt	DA (2 b)	NE (0 b)	
Projekt je vezan uz lokalnu zajednicu	DA (2 b)	NE (0 b)	
Opis aktivnosti u projektu	DA (2b)	NE (0 b)	
UKUPNO:	10 b	0 b	

Prilog 6. PowerPoint prezentacija

1. Kaja je službena valuta u EU?
2. Kaja je članica pristupila EU 1995. godine?
3. U kojem je gradu sjedište EU?
4. Kaje je prvo tijelo EU?
5. Kaje tijelo EU zastupa građane?
6. Ime članice koja je pristupila EU 1981. godine?
7. Koliko ukupno članica ima u EU?
8. Kaje je godine prvotiska postala članica EU?
9. Kaje je godine euro uveden kao službena valuta?
10. Kaje je godine bilo najveće proširenje EU?

1

1.				E	U	R	O			
2.		A	U	S	T	R	I	J	A	
3.		B	R	I	S	E	L	J	A	
4.		K	O	M	I	S	I	J	A	
5.		P	A	R	L	A	M	E	N	T
6.	G	R	Č	K	A					
7.										
8.		2	0	1	3					
9.		2	0	0	2					
10.		2	0	0	4					

2

Europski fondovi

3

- Kaja su tri prioriteta navedena u strategiji EU?
- Navedite barem 2 konkretna cilja EU.
- Što predlaže Europska komisija?
- Na koji način biste vi provodili te ciljeve?

4

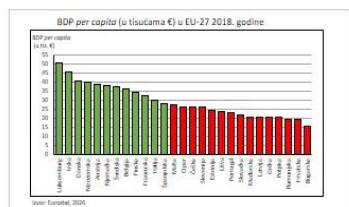
- Treba li planirati i financiranje?
- Kako biste vi planirali financiranje?

5

- Što mislite na koji način EU raspoređuje novce?
- Tko dobiva više, a tko manje sredstava?

6

7

ESI fondovi

- Europski fond za regionalni razvoj (EFRR)
- Europski socijalni fond (ESF)
- Europski poljoprivredni fond za ruralni razvoj (EPFR)
- Europski fond za pomorstvo i ribarstvo (EPR)
- Kohezijski fond (KF)

8

• Kako biste vi zatražili novac iz fondova?

9

Faze projekta

- I. faza – natječaj
- II. faza – pisanje projekta
- III. faza – provjera i ocjenjivanje projekta
- IV. faza – odobravanje financijskih sredstava za projekt

↓

PROVEDBA PROJEKTA

10

Trg Vatroslava Lisinskog, Osijek

2017. godina 2020. godina

11

Zadatak: Osmisliti ideju za projekt

- PROJEKT mora zadovoljiti sljedeće uvjete:
- Infrastrukturalni projekt (npr. izgradnja biciklističke staze, energetska obnova zgrade...)
- Izvedu u mjestu stanovanja
- Poboljšava kvalitetu života stanovnika

12

Domaća zadaća

- Napisati projekt koristan za lokalnu zajednicu
- Projekt mora sadržavati:
 - Naslov (npr. Biciklistička staza između Gata i Podravskih Podgajaca)
 - Razdoblje provođenja (npr. 10. lipanj 2020. – 5. travanj 2021.)
 - Opis aktivnosti koje će se provoditi u sklopu projekta (npr. priprema terena za biciklističku stazu, razlikovanje od vegetacije, označavanje terena...)
 - Objašnjenje zašto je ovaj projekt koristan za lokalnu zajednicu (najmanje 5 rečenica)
- **ROK ZA ZADAĆU: 7 DANA**

13

Obrazac za vrednovanje projekata

5.		6.		7.		8.		9.		10.		11.		12.		13.		14.		15.		16.		17.		18.		19.		20.		21.		22.		23.		24.		25.		26.		27.		28.		29.		30.		31.		32.		33.		34.		35.		36.		37.		38.		39.		40.		41.		42.		43.		44.		45.		46.		47.		48.		49.		50.		51.		52.		53.		54.		55.		56.		57.		58.		59.		60.		61.		62.		63.		64.		65.		66.		67.		68.		69.		70.		71.		72.		73.		74.		75.		76.		77.		78.		79.		80.		81.		82.		83.		84.		85.		86.		87.		88.		89.		90.		91.		92.		93.		94.		95.		96.		97.		98.		99.		100.									
1.1.	1.2.	1.3.	1.4.	1.5.	1.6.	1.7.	1.8.	1.9.	1.10.	1.11.	1.12.	1.13.	1.14.	1.15.	1.16.	1.17.	1.18.	1.19.	1.20.	1.21.	1.22.	1.23.	1.24.	1.25.	1.26.	1.27.	1.28.	1.29.	1.30.	1.31.	1.32.	1.33.	1.34.	1.35.	1.36.	1.37.	1.38.	1.39.	1.40.	1.41.	1.42.	1.43.	1.44.	1.45.	1.46.	1.47.	1.48.	1.49.	1.50.	1.51.	1.52.	1.53.	1.54.	1.55.	1.56.	1.57.	1.58.	1.59.	1.60.	1.61.	1.62.	1.63.	1.64.	1.65.	1.66.	1.67.	1.68.	1.69.	1.70.	1.71.	1.72.	1.73.	1.74.	1.75.	1.76.	1.77.	1.78.	1.79.	1.80.	1.81.	1.82.	1.83.	1.84.	1.85.	1.86.	1.87.	1.88.	1.89.	1.90.	1.91.	1.92.	1.93.	1.94.	1.95.	1.96.	1.97.	1.98.	1.99.	2.00.																																																																																																				
1.1.		1.2.		1.3.		1.4.		1.5.		1.6.		1.7.		1.8.		1.9.		1.10.		1.11.		1.12.		1.13.		1.14.		1.15.		1.16.		1.17.		1.18.		1.19.		1.20.		1.21.		1.22.		1.23.		1.24.		1.25.		1.26.		1.27.		1.28.		1.29.		1.30.		1.31.		1.32.		1.33.		1.34.		1.35.		1.36.		1.37.		1.38.		1.39.		1.40.		1.41.		1.42.		1.43.		1.44.		1.45.		1.46.		1.47.		1.48.		1.49.		1.50.		1.51.		1.52.		1.53.		1.54.		1.55.		1.56.		1.57.		1.58.		1.59.		1.60.		1.61.		1.62.		1.63.		1.64.		1.65.		1.66.		1.67.		1.68.		1.69.		1.70.		1.71.		1.72.		1.73.		1.74.		1.75.		1.76.		1.77.		1.78.		1.79.		1.80.		1.81.		1.82.		1.83.		1.84.		1.85.		1.86.		1.87.		1.88.		1.89.		1.90.		1.91.		1.92.		1.93.		1.94.		1.95.		1.96.		1.97.		1.98.		1.99.		2.00.	
1.1.		1.2.		1.3.		1.4.		1.5.		1.6.		1.7.		1.8.		1.9.		1.10.		1.11.		1.12.		1.13.		1.14.		1.15.		1.16.		1.17.		1.18.		1.19.		1.20.		1.21.		1.22.		1.23.		1.24.		1.25.		1.26.		1.27.		1.28.		1.29.		1.30.		1.31.		1.32.		1.33.		1.34.		1.35.		1.36.		1.37.		1.38.		1.39.		1.40.		1.41.		1.42.		1.43.		1.44.		1.45.		1.46.		1.47.		1.48.		1.49.		1.50.		1.51.		1.52.		1.53.		1.54.		1.55.		1.56.		1.57.		1.58.		1.59.		1.60.		1.61.		1.62.		1.63.		1.64.		1.65.		1.66.		1.67.		1.68.		1.69.		1.70.		1.71.		1.72.		1.73.		1.74.		1.75.		1.76.		1.77.		1.78.		1.79.		1.80.		1.81.		1.82.		1.83.		1.84.		1.85.		1.86.		1.87.		1.88.		1.89.		1.90.		1.91.		1.92.		1.93.		1.94.		1.95.		1.96.		1.97.		1.98.		1.99.		2.00.	
1.1.		1.2.		1.3.		1.4.		1.5.		1.6.		1.7.		1.8.		1.9.		1.10.		1.11.		1.12.		1.13.		1.14.		1.15.		1.16.		1.17.		1.18.		1.19.		1.20.		1.21.		1.22.		1.23.		1.24.		1.25.		1.26.		1.27.		1.28.		1.29.		1.30.		1.31.		1.32.		1.33.		1.34.		1.35.		1.36.		1.37.		1.38.		1.39.		1.40.		1.41.		1.42.		1.43.		1.44.		1.45.		1.46.		1.47.		1.48.		1.49.		1.50.		1.51.		1.52.		1.53.		1.54.		1.55.		1.56.		1.57.		1.58.		1.59.		1.60.		1.61.		1.62.		1.63.		1.64.		1.65.		1.66.		1.67.		1.68.		1.69.		1.70.		1.71.		1.72.		1.73.		1.74.		1.75.		1.76.		1.77.		1.78.		1.79.		1.80.		1.81.		1.82.		1.83.		1.84.		1.85.		1.86.		1.87.		1.88.		1.89.		1.90.		1.91.		1.92.		1.93.		1.94.		1.95.		1.96.		1.97.		1.98.		1.99.		2.00.	
1.1.		1.2.		1.3.		1.4.		1.5.		1.6.		1.7.		1.8.		1.9.		1.10.		1.11.		1.12.		1.13.		1.14.		1.15.		1.16.		1.17.		1.18.		1.19.		1.20.		1.21.		1.22.		1.23.		1.24.		1.25.		1.26.		1.27.		1.28.		1.29.		1.30.		1.31.		1.32.		1.33.		1.34.		1.35.		1.36.		1.37.		1.38.		1.39.		1.40.		1.41.		1.42.		1.43.		1.44.		1.45.		1.46.		1.47.		1.48.		1.49.		1.50.		1.51.		1.52.		1.53.		1.54.		1.55.		1.56.		1.57.		1.58.		1.59.		1.60.		1.61.		1.62.		1.63.		1.64.		1.65.		1.66.		1.67.		1.68.		1.69.		1.70.		1.71.		1.72.		1.73.		1.74.		1.75.		1.76.		1.77.		1.78.		1.79.		1.80.		1.81.		1.82.		1.83.		1.84.		1.85.		1.86.		1.87.		1.88.		1.89.		1.90.		1.91.		1.92.		1.93.		1.94.		1.95.		1.96.		1.97.		1.98.		1.99.		2.00.	
1.1.		1.2.		1.3.		1.4.		1.5.		1.6.		1.7.		1.8.		1.9.		1.10.		1.11.		1.12.		1.13.		1.14.		1.15.		1.16.		1.17.		1.18.		1.19.		1.20.		1.21.		1.22.		1.23.		1.24.		1.25.		1.26.		1.27.		1.28.		1.29.		1.30.		1.31.		1.32.		1.33.		1.34.		1.35.		1.36.		1.37.		1.38.		1.39.		1.40.		1.41.		1.42.		1.43.		1.44.		1.45.		1.46.		1.47.		1.48.		1.49.		1.50.		1.51.		1.52.		1.53.		1.54.		1.55.		1.56.		1.57.		1.58.		1.59.		1.60.		1.61.		1.62.		1.63.		1.64.		1.65.		1.66.		1.67.		1.68.		1.69.		1.70.		1.71.		1.72.		1.73.		1.74.		1.75.		1.76.		1.77.		1.78.		1.79.		1.80.		1.81.		1.82.		1.83.		1.84.		1.85.		1.86.		1.87.		1.88.		1.89.		1.90.		1.91.		1.92.		1.93.		1.94.		1.95.		1.96.		1.97.		1.98.		1.99.		2.00.	
1.1.		1.2.		1.3.		1.4.		1.5.		1.6.		1.7.		1.8.		1.9.		1.10.		1.11.		1.12.		1.13.		1.14.		1.15.		1.16.		1.17.		1.18.		1.19.		1.20.		1.21.		1.22.		1.23.		1.24.		1.25.		1.26.		1.27.		1.28.		1.29.		1.30.		1.31.		1.32.		1.33.		1.34.		1.35.		1.36.		1.37.		1.38.		1.39.		1.40.		1.41.		1.42.		1.43.		1.44.		1.45.		1.46.		1.47.		1.48.		1.49.		1.50.		1.51.		1.52.		1.53.		1.54.		1.55.		1.56.		1.57.		1.58.		1.59.		1.60.		1.61.		1.62.		1.63.		1.64.		1.65.		1.66.		1.67.		1.68.		1.69.		1.70.		1.71.		1.72.		1.73.		1.74.		1.75.		1.76.		1.77.		1.78.		1.79.		1.80.		1.81.		1.82.		1.83.		1.84.		1.85.		1.86.		1.87.		1.88.		1.89.		1.90.		1.91.		1.92.		1.93.		1.94.		1.95.		1.96.		1.97.		1.98.		1.99.		2.00.	
1.1.		1.2.		1.3.		1.4.		1.5.		1.6.		1.7.		1.8.		1.9.		1.10.		1.11.		1.12.		1.13.		1.14.		1.15.		1.16.		1.17.		1.18.		1.19.		1.20.		1.21.		1.22.		1.23.		1.24.		1.25.		1.26.		1.27.		1.28.		1.29.		1.30.		1.31.		1.32.		1.33.		1.34.		1.35.		1.36.		1.37.		1.38.		1.39.		1.40.		1.41.		1.42.		1.43.		1.44.		1.45.		1.46.		1.47.		1.48.		1.49.		1.50.		1.51.		1.52.		1.53.		1.54.		1.55.		1.56.		1.57.		1.58.		1.59.		1.60.		1.61.		1.62.		1.63.		1.64.		1.65.		1.66.		1.67.		1.68.		1.69.		1.70.		1.71.		1.72.		1.73.		1.74.		1.75.		1.76.		1.77.		1.78.		1.79.		1.80.		1.81.		1.82.		1.83.		1.84.		1.85.		1.86.		1.87.		1.88.		1.89.		1.90.		1.91.		1.92.		1.93.		1.94.		1.95.		1.96.		1.97.		1.98.		1.99.		2.00.	
1.1.		1.2.		1.3.		1.4.		1.5.		1.6.		1.7.		1.8.		1.9.		1.10.		1.11.		1.12.		1.13.		1.14.		1.15.		1.16.		1.17.		1.18.		1.19.		1.20.		1.21.		1.22.		1.23.		1.24.		1.25.		1.26.		1.27.		1.28.		1.29.		1.30.		1.31.		1.32.		1.33.		1.34.		1.35.		1.36.		1.37.		1.38.		1.39.		1.40.		1.41.		1.42.		1.43.		1.44.		1.45.		1.46.		1.47.		1.48.		1.49.		1.50.		1.51.		1.52.		1.53.		1.54.		1.55.		1.56.		1.57.		1.58.		1.59.		1.60.		1.61.		1.62.		1.63.		1.64.		1.65.		1.66.		1.67.		1.68.		1.69.		1.70.		1.71.		1.72.		1.73.		1.74.		1.75.		1.76.		1.77.		1.78.		1.79.		1.80.		1.81.		1.82.		1.83.		1.84.		1.85.		1.86.		1.87.		1.88.		1.89.		1.90.		1.91.		1.92.		1.93.		1.94.		1.95.		1.96.		1.97.		1.98.		1.99.		2.00.	
1.1.		1.2.		1.3.		1.4.		1.5.		1.6.		1.7.		1.8.		1.9.		1.10.		1.11.		1.12.		1.13.		1.14.		1.15.		1.16.		1.17.		1.18.		1.19.		1.20.		1.21.		1.22.		1.23.		1.24.		1.25.		1.26.		1.27.		1.28.		1.29.		1.30.		1.31.		1.32.		1.33.		1.34.		1.35.		1.36.		1.37.		1.38.		1.39.		1.40.		1.41.		1.42.		1.43.		1.44.		1.45.		1.46.		1.47.		1.48.		1.49.		1.50.		1.51.		1.52.		1.53.		1.54.		1.55.		1.56.		1.57.		1.58.		1.59.		1.60.		1.61.		1.62.		1.63.		1.64.		1.65.		1.66.		1.67.		1.68.		1.69.		1.70.		1.71.		1.72.		1.73.		1.74.		1.75.		1.76.		1.77.		1.78.		1.79.		1.80.</																																									

14

• Kako će EU provjeriti u što su uložena sredstva koja su dodijeljena članicama?

15

PONOVIMO:

- Što su EU fondovi?
- Što je strategija razvoja?
- Što je financijska perspektiva?
- Navedi imena ESI fondova.
- Objasni na koji se način financiraju projekti u EU.
- Zašto su važni EU projekti? Objasni.
- Kaje su faze EU projekata? Objasni.

16